

ASOCIAȚIA SLAVIȘTILOR DIN ROMÂNIA

ROMANOSLAVIC

Serie noua, vol. LIII nr. 4

editura universității din bucurești

ROMANOSLAVICA

Vol. LIII nr.4

Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE LIMBI ȘI LITERATURI STRĂINE
ASOCIAȚIA SLAVIȘTILOR DIN ROMÂNIA

Departamentul de filologie rusă și slavă

ROMANOSLAVICA

Vol. LIII nr.4

editura universității din bucurești®
2018

Articolele au fost recenzate în sistem peer-review.

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Prof.dr. Constantin Geambașu, prof.dr. Octavia Nedelcu, lect.dr. Dușica Ristin
Prof.dr. Antoaneta Olteanu (redactor responsabil)
Drd. Gabriel Stan – secretar de redacție

COMITETUL DE REDACȚIE:

Conf.dr. Dagmar Anoca (Universitatea din București), conf.dr. Cristina Bogdan (Universitatea din București), cercet.șt. II dr. Iustina Burci (Institutul de Cercetări Socio-Umane „G. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova), prof.dr. Mariana Dan (Universitatea din Belgrad), prof.dr. Martin Dorko (Universitatea din Bratislava), prof.dr. Ilona Janyskova (Academia Cehă de Științe, Brno), prof.dr. Peter Kopecky (Universitatea din Bratislava), prof.dr. Zuzana Kovacova (Universitatea din Nitra), conf.dr. Silvia Marin-Barutcieff (Universitatea din București), prof.dr. Jana Palenikova (Universitatea din Bratislava), conf. dr.hab. Joanna Porawska (Universitatea Jagiellonă, Cracovia), c.s.I Elena Siupiur (Institutul de Studii Sud-Est Europene), cercet. Malamir Spasov (Institutul de Literatură al Academiei Bulgare), conf.dr. Laura Spărișu (Universitatea din Novi Sad), conf.dr. Marina Vraciu (Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași), conf.dr. hab. Andrzej Zawadzki (Universitatea Jagiellonă din Polonia).

Tehnoredactare: prof.dr. Antoaneta Olteanu

© Asociația Slaviștilor din România (Romanian Association of Slavic Studies)
stangabrielandrei@yahoo.com

IMPORTANT:

Materialele nepublicate nu se înapoiază.

ISSN 2537 - 4214
ISSN-L 0557 - 272X

**Božena Slančíková-Timrava
- 150 de ani de la naștere
(2 octombrie 1867 – 27 noiembrie 1951)**

TIMRAVA – DUBLUL ENERGIC AL BOŽENEI SLANČÍKOVÁ

Dagmar Maria ANOCA

In this paper, the author tries to present the relationship between Božena Slančíková's two moods as reflected in her private hypostasis and the one as a writer, pointing at the way in which Timrava's energetic double manages to share her profound experience with others.

Key words: Slovak literature, Timrava, feminists, Women Writers

Dacă ne ghidăm după clasificarea propusă de slovacista americană Norma Rudinsky în lucrarea sa referitoare la scriitoarele femeii din perspectiva conștiinței feministe¹, putem afirma că spre sfârșitul secolului al XIX-lea au apărut în viața culturală a slovacilor ipostaze noi ale feminității, nu numai cea de muză, personaj, întruchipare simbol sau alegorică. Femeia era nu numai asistentă sau ajutor al bărbatului, ci, alături de creatorii-bărbați, au început să se afirme și femeile-scriitoare².

Provenind în general din mediu rural, cu o cultură generală dobândită în familie și autodidacte, dar cu lecturi relativ bogate, s-au afirmat datorită circumstanțelor optime având totuși de înfruntat opreliști impuse de mentalitatea vremii, de „normele” impuse de societate. În plus, ele însele nu erau încă pregătite

---

¹ Ipostazele feminității cunoscând trei faze: prima fază (*Woman As Inspiration*) – rolul muzei în literatura scrisă de către bărbați; femeia apare ca reprezentare, simbol al iubirii, națiunii ș.a.m.d.; a doua fază (*Women As Help*) – trecerea de la femeia idealizată la cea reală; femeia îl asistă pe bărbat să activeze pe plan național; a treia fază (*Women As Women*) – activitate în domeniul mișcării femeilor – începutul autoreflexivității literare și al zugrăvirii femeii. Rudinsky, Norma, *Incipient Feminists: Women Writers in the Slovak National Revival*. (With an Appendix of Slovak Women Poets 1798-1875 by Marianna Prídavková-Mináriková), Slavica Publishers, Inc., Columbus / Ohio 1991.

² În a doua jumătate a secolului al XX-lea această problematică a început să suscite un interes sistematic care s-a concretizat sub forma interesului pentru scriitoare, creatoare, autori-femei, oameni de cultură femei. I s-au dedicat mai ales feministe slovace din jurul revistei „Aspect”, precum și cadre universitare, cercetătoare, dintre care menționăm câteva: Marcela Mikulová, Andrea Bokníková, Etela Farkašová ș.a. O nouă antologie, apărută de curând, demonstrează puterea de creație a femeilor slovace: *Potopené duše* (Suflete scufundate), antologie alcătuită și comentată de istoricul literar Andrea Bokníková, cuprinde poete slovace din prima jumătate a secolului al XX-lea, până acum mai puțin cunoscute: Šára Buganová, Bela Dunajská, Henna Fiebigová, Ľudmila Groeblová, Zora Jesenská, Elena Kamenická, Sláva Manicová, Viera Markovičová-Záturcká, Nora Preusová, Viera Szathmáry-Vlčková, Viola Štepanovičová, Hana Záhorská.

între totu să accepte integral un nou statut, ceea ce o vâdește perceperea puțin confuză și neconcludentă a problemei feminine.

Conștientizarea acesteia în Slovacia începe din secolul al XIX-lea, dar nu acut și tranșant, ci cu mare precauție și, în fond, fragmentar, parțial. Vagi încercări de a lua poziție față de acest gen de gândire apar timorat în rândul intelectualelor slovace care nu de puține ori, în final, adoptă poziții mai degrabă masculine. În eseu *Necesitatea instruirii pentru femei, în special din punct de vedere moral*, Šoltésová refuză emanciparea de natură să problematizeze divizarea muncii între femei și bărbați în sfera publică și privată, fiind adepta unei forme de emancipare care să-i permită femeii să-și dezvolte independența grație instruirii. Este conștientă că se impune nevoia de schimbare a rolului de factură tradițională al femeii, dar consideră că acest rol nou se rezumă la cel de asistent care își pune forțele în serviciul națiunii și al - bărbatului. Deși Šoltésová afirmă și revendică cu demnitate dreptul la instruire al femeilor, paradoxal, trasează și limitele emancipării, stabilind un hotar dincolo de care femeia ar depăși statutul de asistent și susținător al bărbatului:

Sensul obișnuit, curent dat emancipării femeilor este extins până la extrem ca o caricatură. Ar fi tare nelalocul său să înțelegem emanciparea femeii ca un fel de împotrivire nebunatică a femeii contra bărbatului, deci ca o contradicție cu vocația sa de femeie: un capriciu absurd al ei, să se considere a fi asemeni bărbatului, să-și vâre nasul strengărește în sarcinile lui, iar propriile sale îndatoriri să le ignore, să-și aroge drepturile lui făcând abstracție de îndatoririle lui dificile, să-l priveze de posturile publice cu gândul că lumea ar deveni mai bună sub oblăduirea femeilor ș.a.m.d. Se înțelege că o astfel de emancipare lipsită de noimă ar fi damnabilă, dacă ar putea fi luată în serios cu adevărat. Despre așa ceva nu poate fi vorba, o astfel de emancipare nu este viabilă în sine, ea va fi respinsă de înseși femeile. În afară de asta, nici bărbatul nu e idiot ca să o accepte. Dar trebuie să constatăm că se menține și se intensifică în lumea femeilor curentul unei orientări sănătoase și morale având ca țel, în primul rând, să ridice nivelul de instruire al femeilor în general, și, în al doilea rând, asigurarea independenței femeii înspre exterior, în sensul ca femeia, dobândind o pregătire corespunzătoare, să fie aptă, în caz de nevoie, să se poată întreține cinstit cu forțele proprii. Această strădanie a femeilor, nu știu dacă în mod corect sau nu, poate din lipsă de un termen mai potrivit, se numește, de asemenea, emancipare. Dar aceasta nu e defel un rezultat brutal al capriciului, al vanității și supraaprecierii, cum le place s-o desemneze potrivnicii ei, ci o consecință obligatorie a diverselor împrejurări sociale, este fără îndoială o stare necesară la care omenirea a ajuns în cursul evoluției sale¹.

Curând procesul de afirmare a femeii în cultura și literatura slovacă pune în evidență scriitoare care, cu prețul unor eforturi deosebite, își împart timpul și forțele între familie și munca de creație, fără a mai pune la socoteală și confruntările cu puterea. Ele colaborează la reviste literare nou înființate, destinate femeilor, dar și la reviste literare consacrate, se dedică activităților editoriale, redactează, ele însele, reviste, conduc societăți de cultură, abordează critica (Šoltésová, Vansová), devin

¹ Apud Handzová, Elena Maróthy-Šoltésová. *Život a dielo v dokumentoch*, Bratislava, Osveta, 1989, p. 196.

intelectuale de marcă, cu studii superioare (Ľudmila Groeblová¹). Scrisul, creația devine un scop existențial și o necesitate spirituală, un exemplu elocvent care ilustrează această ipostază a femeii fiind reprezentat de Božena Slančíková.

În data de 2 octombrie 1867 s-au născut în numeroasa familie a preotului evanghelic Pavel Slančík din mica localitate Polichno (Slovacia Centrală, în apropiere de orașul Lučenec), gemenii Božena și Bohuslav. Božena a urmat doar școala primară în satul natal, după care și-a completat educația în particular cu tatăl său. Abia mai târziu a frecventat cursurile unui institut pentru fete la Banská Bystrica: în familia numeroasă nu se găseau bani suficienți pentru a fi ținută la școală, în plus, șansa unor studii de durată scădea, în acea epocă, din cauza numărului mic de școli slovace, dar, de altfel, de la femei nici nu se cerea prea multă învățătură. Cu ironie sunt citate cuvintele marelui cărturar slovac Ľudovít Štúr, de către o scriitoare interbelică, luptătoare pentru drepturile femeilor, Hana Gregorová. Conform spuselor ei, Štúr și adepții lui (prin anii 1846) cereau ca femeia să fie o „bună gospodină”, „o prezență plăcută”, „mamă instruită” și „ar trebui să fie părtașă, de asemenea, la cauze mai înalte, chiar dacă nu activ, fapt pe care nu-l vedem cu ochi prietenoși, ci măcar pasiv”².

S-ar putea spune deci că Božena Slančíková și-a făcut studiile mai mult ca autodidact, citind toate cărțile din biblioteca tatălui său și observând cu atenție lumea din jurul său. Chiar dacă nu prea a ieșit din perimetrul hotarului localității natale, fiind înzestrată cu disponibilități deosebite a învățat suficient pentru a-și dezvolta talentul, pentru a găsi teme, prototipuri pentru personaje. O altă ieșire s-a produs în anul 1900, când petrece câteva luni în orașul Dolný Kubín (regiunea Orava din nordul Slovaciei), în calitate de domnișoară de companie în casa văduvei scriitorului P.O. Hviezdoslav. Experiența din timpul șederii sale acolo i-a oferit o materie sugestivă valorificată în nuvela *Skúsenosť*, care a produs vâlvă în cercurile elitei slovace.

După moartea tatălui se vede obligată să se mute împreună cu mama în localitatea apropiată, Ábelová, unde fratele său geamăn își avea parohia (1909). Nu va fi de bun augur, întrucât în curând casa în care stătea a ars într-un incendiu (focul a mistuit și o parte însemnată a corespondenței scriitoarei). Va profesa ca îngrijitoare de copii în grădinița din localitate. Se va muta încă o dată (1945), la nepoata sa de frate în orașul Lučenec, unde, după un atac cerebral, își găsește

---

¹ Adepta modernismului slovac, Ľudmila Groeblová a fost cea care a luat-o înaintea altora în atragerea atenției asupra valorii scrierilor Timravei, după cum afirmă Michal Gáfrik, *Na pomedzí moderny*, Bratislava, 2001, p. 131.

² Hana Gregorová, *Slovenka pri krbe a knihe*, Praha, 1929, pp. 75-76. O atitudine critică nutrește chiar marele poet slovac simbolist Ivan Krasko, după cum reiese din următorul citat din povestirea *Naši* (Ai noștri, 1907) publicată în „Slovenský obzor”: „Vocea celei ce ținea cursul – în persoana studentei Sladká – suna nemlădios, dur. Cu o voce asemănătoare vorbesc tinerii care sunt fumători înrăiți. Cuvintele ieșeau direct din trupul plat, secesionist. Vorbea despre emanciparea femeilor cu un stil neîngrijit, lapidar, dar într-o formă fanatică. Într-una din mâinile lungi și uscate, cu degete lungi parcă interminabile, ținea cursul scris, cu cea de-a doua își netezea părul rar de culoare brună, parcă uns la tâmpile”. Apud Marcela Mikulová, *Groeblová, Timrava a tí ostatní...*, în „Slovenské pohľady”, 107/1991, nr. 11, pp. 73-77.

sfârșitul în data de 27 noiembrie 1951, la doar cinci luni după decesul fratelui Bohuslav.

În documente personale extraliterare referitoare la autoare, aflăm că Božena se considera puțin frustrată, neluată suficient în seamă, iar educația și instruirea asigurată în familie nu o satisfăcea, se simțea cam plictisită. La un moment dat se plânge: „După nimic altceva nu-mi tânjește sufletul decât după aventuri, după ceva neobișnuit și nimic nu mă supără mai mult decât trecerea uniformă al zilelor, una după alta.”¹. „Părinții nu mi-au permis nicio distracție nevinovată, ei sunt niște aristocrați, mai ales mama, nu-și doresc prietenia cu poporul.” (T 37) Probabil și din aceste motive, încă din tinerețe, Božena Slančíková manifestă interes pentru creație și literatură. Astfel, la vârsta de 16 ani (1886), începe să-și consemneze versuri cu note într-un caiet intitulat *Pesničky* (Cântecele), iar un an mai târziu, împreună cu surorile sale, scot o revistă manuscrisă, „Ratolest” (Lăstar).

Pornită pe această cale, Božena, aptă să vibreze la trăiri profunde („Dacă nu există o ființă vie căreia să-i fac cunoscute sentimentele mele de beatitudine, bucurie, entuziasm, vorbesc către stele, către lună, către flori și către copacul care stă în vecinătatea holului într-o liniște tainică. Să se știe că sunt a voastră, pentru totdeauna” (T 36)), va reuși să le împărtășească altora în ipostaza sa de femeie energică, scriitoare – **Timrava**.

Debutul Timravei s-a produs spre sfârșitul secolului al XIX-lea, în anul 1893, după ce scriitura feminină trecuse de perioada de pionierat² (inaugurată de intrarea în literatura slovacă a scriitoarei Elena Maróthy Šoltésová și a Teréziei Vansová, înaintea lor fiind cunoscută doar Johana Lehotská), odată cu apariția într-o publicație de limbă slovacă, dar proguvernamentală, din Budapesta a unei povestiri cu tentă ironică despre dorința de măritiş a unei domnișoare de la oraș, *Za koho íst'* (Cu cine să te măriți?). Ulterior a fost atrasă de corifeii slovaci spre publicațiile „naționale”, în speță la „Slovenské pohľady”³, unde trimite în 1896 două povestiri. Odată începută cariera sa de prozatoare, aceasta va dura vreme de 45 de ani, cu peste treizeci de lucrări în proză apărute, ultima ei lucrare, *Záplava* (Inundația), fiind publicată în 1938.

La vremea respectivă tipărirea volumelor personale nefiind o întreprindere lesnicioasă, prima publicație sub formă de carte, *Márnosť všetko* (În zadar), i-a apărut în 1908, celălalt titlu apărut în volum separat fiind *Dve doby* (Două epoci, 1937). Din 1910 începe să publice și în USA, în publicațiile asociațiilor de slovaci. De asemenea, publică în diverse locuri, printre care se numără revista femeilor

¹ *Timrava vo výbere Dany Podrackej*. Bratislava LIC, 2017, p.37. În vederea economisirii spațiului, de aici încolo trimiterile la această sursă vor fi notate direct în text cu abrevierea T și numărul paginii.

² În această perioadă se afirmă poeta Kristína Royová (1860-1936), care a contribuit la dezvoltarea literii religioase.

³ „Slovenské pohľady. Časopis pre literatúru, vedu, umenie a politiku”, revistă literară de mare prestigiu și tradiție, revigorată de către Jozef Škultéty și Svetozár Hurban Vajanský în 1881 la Martin. Este continuatoare, de fapt, a primei serii, „Slovenské pohľady” (1846-1852), fondată de Jozef Miloslav Hurban. Din 1953 apare la Bratislava. V. Andrej Mráz, *Slovenské pohľady včera a dnes*, în „Slovenské pohľady”, 61, 1945, pp. 2-11.

„Živena”. Aici apar lucrările fundamentale *Ťapákovci* (Ai lui Ťapák, 1914), *Skon Paľa Ročku* (Sfârșitul lui Paľo Ročko, 1921), *Všetko za národ* (Totul pentru națiune, 1926). Între anii 1921-1945 îi apar operele complete, *Sobrané spisy Timravy*, în 12 volume.

După anul 1918, Timrava a creat și câteva piese de teatru, *Chudobná rodina* (Familia săracă, 1921), *Páva* (Păunul, 1923), *Odpoď* (Răspunsul, 1932), *Prekážky* (Obstacole), rămasă în manuscris. Acestea însă, ca, de altfel, și poezia autoarei, nu ating valoarea artistică a prozei sale care, în aceeași perioadă a ajuns la culme: nuvela *Skon Paľa Ročku*, considerată de istoricii literari slovaci drept una dintre cele mai frumoase nuvele din literatura slovacă¹, *Všetko za národ*, importantă pentru înțelegerea Boženei și a Timravei, *Dve doby* și *Záplava*, ale căror personaje vin să îmbogățească universul creat de scriitoarea slovacă.

De la bun început își alege numele scriitoricesc de Timrava, după un izvor din hotarul localității. După cum afirmă ea însăși, „nu mi-am dorit să fiu recunoscută. Era suficient să fiu apă curată, de munte” (T 21). „Drept pseudonim mi-am luat numele unui izvor din hotarul polichnean, care se bucura de mare respect, pentru că apa niciodată nu lipsea din el. Se numea Timrava. Subiectele le luam din viață. Să fi fost și din fantezie? Da. Acțiunea o gândeam bine. Păi, poporul, poporul, poporul. Îmi plăcea poporul. Dar nu știam să mă apropiu de el. Am fost o aristocrată” (T 22). Dana Podracká, în eseuul său *Prejst' cez kalich*², interpretează această opțiune din perspectivă mistic creștină:

În spațiul spiritual în care Božena creștea, cuvântul spus se îmbina cu cuvântul Vechiului și Noului Testament. Această configurație forma taina înscrierii Timravei în corpul textului și concomitent implementa disciplina: să nu te grăbești, să cizelezi, să nu irosești linia povestirii în scopuri dubioase. Scrierea constituia pentru ea forma sub care se întrupa în personaje, cărora le oferea ambientul unde „să trăiască și să moară”. De bună seamă acesta e motivul pentru care și-a ales drept pseudonim numele unui izvorăș din perimetrul hotarului polichnean, pentru că izvorășul din care „niciodată nu lipsea apa” amintește de un caliciu natural. Poți să bei din el, în genunchi, direct din pământ. Această idee simbolică o susține realitatea că Timrava oferă primul său onorariu (pentru nuvela *Tárziu* din anul 1898) în vederea poleirii cu aur a caliciului din biserica locală.

În caliciu se introduc la modul simbolic suferințe și dureri, pentru a fi transformate și luate de pe umerii omului. Dacă a scris despre sine – așa mă căznește talentul meu –, nu se gândea doar la numeroasele intervenții asupra textelor, cizelarea cuvintelor și reducerea propozițiilor pentru a reda în câteva rânduri întregul tragism al condiției umane. Se gândea la transfigurarea durerii altuia în cuvinte, la trecerea prin caliciu. (T 64).

Timrava se caracterizează numindu-se „Stará panna s divými ideami som” (T 28) - O fată bătrână cu idei sălbătice sunt). Pe această autopercepție a Timravei își bazează comentariul poeta Dana Podracká în eseuul amintit. După părerea ei este

1 Ludmila Groeblová, la întrebarea de ce nu scrie, a răspuns: „De altfel, cele mai frumoase nuvele din lume au fost deja scrise: *Moșierii de altădată* de Gogol și *Skon Paľa Ročku* de Timrava”. Apud Michal Gáfrik, *Na pomedzí Moderny*, Bratislava, 2001.

² Dana Podracká, *Prejst' cez kalich, Timrava vo výbere Dany Podrackej*, Bratislava, LIC, 2017, pp.63-70.

vorba, de fapt, de ideea alterității. Prozatoarea într-adevăr este o nonconformistă care respinge convențiile, ocolește uzanțele. Merge parcă „împotriva valului”. Tratează în manieră personală problema națională, problemele „inimii”, ale sufletului, ale omului simplu, ale intelectualității etc. Iar transcrierea acestei caracteristici, care pare mai degrabă negativă decât pozitivă, în două enunțuri: „Stará panna s divými ideami./ Som” (T 31), ar însemna, după cum ne sugerează eseista slovacă, tocmai inversul, o constatare cu sens pozitiv. O asumare a ființei și a dublului său creativ, gândire pozitivă rațională (carteziană?). O conștientizare a valorii sale.

De aici rezultă energia necesară pentru scriitoare la elaborarea lucrărilor sale, la insolitarea tematicii cultivate în perioada realistă, în care o încadrează istoria literară slovacă. Aportul ei e recunoscut îndeobște. A îmbogățit tematica cu universul preocupărilor feminine, a creat un nou tip de eroină, protagoniste ei sunt caractere puternice, cu voință fermă, ceea ce le face memorabile. În legătură cu eroinele Timravei trebuie ținută seama de faptul că disponibilitatea ei de a reda profunzimile sufletului uman se datorează răbdării Boženei care urmărea totul în jur, își sonda propriul eu și, slabă fiind ca femeie în lumea contemporană, translata experiența și energia scriitoarei Timrava: „Multe lucruri pe care le-am făcut mă supără. În oricare din nuvele sunt descrisă” (T 51), recunoaște la un moment dat. Acest lucru părea o noutate, Timrava fiind (mai ales ulterior) considerată de istorici și critici literari o novatoare¹. „Scriitorul trebuie să se cufunde în diversitatea caracterelor umane, dacă vrea să scoată la lumină oameni adevărați. Cu acest dar rar pasămite am fost înzestrată într-o măsură neobișnuit de mare. Măcar de-ar fi așa. Alții încearcă cu orice preț să descrie oamenii din afară și din interior dar nu reușesc să ne convingă de autenticitatea acestora. Eu cîcă o fac fără efort (acesta trebuie să-l depășesc în mine) și fără martori”.(T 21)

Timrava a avut o atitudine critică aspră față de sine, față de scriitură, dar, scriind, încearcă, concomitent, și o mare bucurie. Să scrie, să creeze devine o necesitate lăuntrică, o caznă care îi justifică existența: „La fiecare lucrare mă încercă un foarte dureros travaliu ca la naștere (Doamne, nu cumva să afle redactorii)! De orice fleac încropit de mine mă bucur atât de mult! Mă și înmoi, mă și rușinez, că sunt dezordonată, dar ceea ce am scris mai rămâne la mine. Așa stă treaba. Mai le și rup, dacă mi se face lehamite... Uite-așa mă căznește talentul meu” (T 25). Acel talent, despre care afirmă poetic – „Talentul. Copac la marginea satului” (T 29). Timrava își dorea să scrie respectând adevărul și realitatea, după cum rezultă din destăinuirile sale criticului literar Lea Mrázová, căreia i se plîngea că o plictisesc „acele descrieri ale naturii, acele întortocheri și zigzaguri fără sfârșit, la alții mult sentimentalism – dorința mea era să exprim cât mai concis, uneori și din mînie, cu ce sunt îmbrăcați oamenii. Ținuta exterioară nu mă interesa. Doar cînd mă uit cu deosebită atenție, văd îmbrăcămintea. Eu văd fețele! Acelea le examinam în mod deosebit”.² Această preferință a făcut din Timrava o subtilă cunoscătoare a

¹ Cf. Corneliu Barborică, *Istoria literaturii slovace*. Editura Univers, București, 1976, p.159, pp.162-163.

² Apud Stanislav Šmatlák, *Dejiny slovenskej literatúry*, Bratislava, 1988, p. 471.

întortocheatelor sucituri ale sufletului omului, calitate recunoscută printre alții și de Janko Jesenský, poet modernist și prozator de elită, contemporan al Timravei, care a spus următoarele: „De la debutul ei observăm talentul de a exprima ideile personajelor, acțiunea și vorbele cărora de cele mai multe ori sunt în contradicție cu gândurile și sentimentele lor”¹.

În afirmațiile despre sine, Timrava vorbește despre ființa ei intimă, Božena, ca despre o persoană mai slabă, neisprăvită, dar totuși cu o demnitate proprie și identitate clară: „Timiditatea sufletului meu și slaba încredere în mine, asta e meteahna mea. Lenea spirituală, lipsa de tonus sau lașitatea mă țin? Sus capul! Sus! Sunt ca o cârpă, care poate fi stoarsă fie într-o parte, fie în cealaltă. Și doar pentru că eu cred cum că alții sunt mai mult decât mine”(T 18); „Stăm față-n față. Božena și eu, Timrava. În inimă, prietene”. „Božena s-a plictisit rău de tot de Timrava. Mi se face lehamite de ea. // Nu-mi place fata aia. Stă aici cu mine în permanență.” (T 13). Božena putea să pară slabă și dificilă („Simt că sunt ceva ciudat, străin, că mi-e teamă de mine”, T 16) , dar era ea însăși – bătrâna fată cu idei sălbatice –, adică ființă gânditoare cu păreri proprii. O femeie care își dorea să nu fie ceea ce i se impune conform uzanțelor, standardelor, normelor: „Întotdeauna am fost o leneșă. Mie nu-mi ardea de muncă. Menajul, gospodăria. Groaznic!!!” (T 19) „Nu pot fi utilă decât prin intermediul condeiului? Poate și în alt mod, dar fiecare să-și facă slujba cum poate și în funcție de chemarea sa. Fiecare dintre noi suntem înzestrați cu alte daruri. Unul are darul artei, să-i servească deci pe cei care au nevoie de ea. Fiecare câte un dar. Am darul scrierii? Ori altul? Niciunul?” (T19-20) Iată încă un motiv pentru care ideile sale puteau fi percepute ca trăsnite, sălbatice, adică libere, neconforme, ale unei ființe ce nu dorea să se supună. Este de fapt ceea ce, inspirată de eseul *Kanon der schönen Weiblichkeit* (Canonul feminității frumoase, 1905) al Rosei Mayreder, scriitoarea slovacă, Jana Cviková, subliniază, în articolul său, *Po boku muža a národa* (2004), referitor la regulile de bună purtare care trebuiau respectate de femei pentru a fi acceptate în societate: „Doar atunci vom ști ce sunt femeile, când nu li se va impune ce ar trebui să fie”, înțelegând că „feminitatea normată” (de)formează viața femeilor reale. Așa era Božena, care nu se putea manifesta în voie (deși, se pare că totuși, persoana particulară era percepută ca una foarte deosebită), dar care îi oferea Timravei un bogat material pentru a popula lucrările sale cu ființe ce-și puneau la încercare voința: „Trăiau în mine personajele mele. Și mureau. Veneau la mine să-și astâmpere setea”. (T34)

Așa sunt personajele feminine ale Timravei. Răzvrătite împotriva regulilor, mersul lucrurilor stabilit de dinainte, lipsa libertății voinței de a alege, de a avea propria părere, propriile aspirații. Dorința de a se impune așa cum sunt, nu cum le cere eticheta, regulile de bună purtare, obiceiurile, fac din ele persoane voluntare, răzvrătite, care par istoricilor literari ființe dure, mai degrabă masculine decât feminine. De aceea multă vreme s-a și afirmat că Timrava aduce un nou tip de personaj feminin – femei bărbat. Ceea ce era de fapt rezultatul impulsului sau al

---

¹ Astfel o caracterizează Janko Jesenský în scrisoarea sa din 9.01.1935, aceasta fiind prima lui impresie despre proza Timravei. Cf. Gáfrík, *op.cit.*, 136.

voinței de a se manifesta firesc, așa cum le era firea, cum erau în fond, - nu cum trebuiau să fie respectând uzanțele locului și vremurilor, - părea o calitate masculină.

Jana Cviková, în lucrarea citată mai sus, formulează o părere aproape identică cu a noastră. Cercetătoarea scoate în evidență unele trăsături ale personajelor feminine timraviene care trimit la aspecte autobiografice. Exegeza literară le atribuia însușiri departe de a fi tipice „femeii slovace”, conforme cerințelor impuse de societate. Deseori aceste personaje sunt considerate *încăpățânate, îndărătnice, certărețe*, într-un cuvânt, *neplăcute*. De aici s-a ajuns ușor la apariția prejudecății, care a prins rădăcini în istoria literară slovacă, cum că autoarea ar fi fost „o ciudată, o fată bătrână nemăritată, considerată de mulți contemporani ca fiind urâtă”. Concomitent se elogiază „lipsa de feminitate” a personajelor, caracterul „masculin” al lor, dar și al stilului, însemnând, de fapt, o recunoaștere indirectă a calității și a originalității scriitoarei slovace.

Datorită însușirilor pe care Božena Slančíková alias Timrava le întruchipează, Jana Cviková consideră că simbolul femeii-creator în cultura slovacă nu poate fi altcineva decât Božena Slančíková-Timrava. De altfel, nu este singura care o apreciază pe Timrava ca personalitate emblematică. Sentimentul de admirație față de Timrava l-a nutrit o altă personalitate și autoritate feminină, cercetătoarea și traducătoarea Zora Jesenská. Aceasta sublinia mai ales „curajul de a fi un antimodel. Faptul că avea curajul de a fi un antimodel și totuși ea constituie pentru noi unul dintre cele mai însemnate modele”¹. Mai aproape de noi în timp, o altă cercetătoare, Marcela Mikulová, i-a dedicat scriitoarei slovace un studiu aprofundat.

Scriitoarea a folosit cu pricepere limba vie a poporului. Este cunoscut faptul că Božena își nota cuvintele pe care le auzea și le considera deosebite. Așa se face că datorită Boženei, care cunoaște subtilitățile limbii și ale deprinderilor lingvistice din popor, în unele lucrări Timrava valorifică poreclele în vederea caracterizării personajului, porecla reliefând, de regulă, principala trăsătură de caracter. Un exemplu elocvent, de acum clasic, îndeobște citat de istoria literară, este cazul personajului feminin din povestirea *Ťapákovci*, Anna Ťapák, care este cel mai adesea denumită de povestitor cu ajutorul sintagmei „Anča-zmija” – Anča-vipera, prin aceasta fiind puse în evidență amărăciunea ei, răutatea, atitudinea ei ironică și trimite la destinul ei tragic de tânără femeie handicapată. În nuvela *Márnosť všetko* (În zadar) personajul feminin meschin, zgârcit, materialist este numit „Anča – vel'komožná” – Anča-coana mare,“ deși este doar o țarancă. Deseori, poreclele (trăsăturile caracteristice care se repetă), constituie cheia spre forul lor interior (Il'a-kráľovná – Il'a regina; Anča-zmija – Anča-vipera; Pal'o – Kain). Aceasta dovedește că autoarea nu privește personajul doar din exterior, nici nu dezvăluie la modul patetic gândurile, sentimentele acestuia.

Nu în ultimul rând Timrava a contribuit la modernizarea expresiei literare, a mijloacelor artistice, și a modurilor de expunere. S-a folosit cu mare pricepere de

---

¹ Zora Jesenská, *O Timrave*; cit. apud *Aspekt* 1/1993, p. 74.

monologul interior, de stilul indirect liber, implicând în text un dinamism subtil, o tensiune estetică dintre registrul naratorului și cel al personajelor. În textele sale asistăm la un paralelism/antiparalelism al dialogurilor interior și exterior, la monologul interior, care permite realizarea unei caracterizări indirecte pertinente. Astfel, în lucrarea *Všetko za národ*, datorită confruntării liniei exterioare a acțiunii directe cu linia interiorizată a sentimentelor și trăirilor protagonistei, jocul dintre Božena și Timrava se transformă într-o pendulare dintre un accident autobiografic și o imagine artistică. Nu chiar fotografie, cum i se reproșa de către unii critici, ci o privire într-o sensibilă oglindă care reflectă tipuri umane. Monologul interior realizat cu ajutorul stilului indirect liber (*polopriama reč*) este valorificat pentru redarea stărilor sufletești fără intermediul naratorului. Acesta se află undeva, în registrul său, între cele două ipostaze: Božena și Timrava.

„Ai încuiat peste tot? Și de ce a durat atâta timp? Niciodată nu ești gata odată cu noi,” o dojenește doamna.

„M-am străduit,” răspunde Marína, iar peste pleoape i se așterne stinghereala. Din nou își trece cu palma peste frunte, de parcă ar vrea să dea la o parte toate neplăcerile. Ea e cea care trebuie să strângă resturile rămase de la cină, să dea o mână de ajutor doamnei la îmbrăcat, să-și dea jos rochia murdărită la lucru, în timpul zilei, să-și pună alta, să încuie comodele, să controleze camerele, să închidă ferestrele și să iasă în stradă odată cu doamna. Iar Elli, ce mai doamnă, dar nimeni nu-i reproșează ceva!

Au urcat în susul străzii, dincolo de hanul evreului Weiner. Acolo, mai retrasă, nealiniată la stradă se află o casă de modă veche, construită în grădină, în care locuiește Burian cu fiica sa bolnavă. De acolo răsună glasul unei viori scârțâind o melodie. O melodie stridentă. Marína tresări și întoarse capul în direcția aceea.

„Nu privi într-acolo; să nu se creadă că eu te-am pus s-o faci,” zise doamna. Dar instantaneu fața ei severă căpătă o expresie drăgăstoasă. Din față se apropie două tinere doamne, îmbrăcate în negru. De departe salută: „Săru' mâna, cucuoană!”, iar una dintre ele, mai în vârstă, către Marína: „Bună seara!” Pe stradă, vocile lor răsunau clar și cutezător.

„Încotro, domnișoarelor,” se interesă cu afecțiune Bukovičová, și întrebându-le când au trecut pe la domnișoarele Weis, le expedie. Abia de s-au îndepărtat la un pas, se răsti la Marína:

„Dumneata de ce nu răspunzi, când lumea îți dă binețe?”

„Am răspuns,” îngăimă cu voce scăzută Marína și-și șterge fruntea. Pare-se, au trecut-o sudorile.

„Cine să audă? Doar mormăi ceva sub nas!”

„Da, da,” se amestecă și fina din față, „domnișoara Stolvá a zis că nu vă mai salută, dacă nu-i răspundeți la salut.”

„Doar n-o fi nebună!” se încinge doamna.

Marína își șterge fruntea. O fi având cineva dreptul să se amestece în treburile ei intime? Nu-i treaba nimănui cum răspunde ea la binețe? Iar Adela n-are decât să n-o salute. Nebuna, să o salute pe o servitoare! Pe buzele scriitoarei se așternu un zâmbet răutăcios batjocoritor, dar numai pentru o clipită, să nu observe doamna. Deodată îi apărură în față ochilor locul unde a făcut cunoștință cu Stolvá. O gară la munte, în câmp deschis, singură. Inteligenție puțină, tot felul de femei, precupețe cu coșuri pline, schilozi – numărul lor i se părea mare în fiecare gară – alcătuiesc un furnicar mișunând de colo-colo. Iată o domnișoară subțirică, tânără, îmbrăcată în negru, sprijinindu-se de

balustradă. În mână ține o carte roșie și, din când i când, se uită în ea, deși în jur e hărmălaie, de parcă ar dori să-și alunge plictiseala care îi dă târcoale. Marína, observându-o, se apropie să întrebe dacă trenul staționează mai mult. Dar în ce limbă să i se adreseze? Trage cu ochiul la cartea pe care domnișoara o ținea deschisă, și, observând că e un roman de Jokai, întrebă în limba respectivă.
„A, nu, plecăm imediat,” răspunde domnișoara, dar limba i se poticnește aproape la fiecare cuvânt. „Tot la Vodňany mergeți?”
„Da, acolo.”¹

În afară de acest stil, știința literară slovacă a mai decelat în lucrările Timravei stilul mixt (*zmiešaná reč*), în care naratorul împrumută din vorbirea directă a personajelor anumite expresii folosindu-le la apostrofarea, caracterizarea ironică a personajelor. Vedem în aceste probleme legate de „tehnica” scrisului, strategii auctoriale, planul formal-lingvistic, o caracteristică modernistă în scrisul Timravei. Dacă în plan tematic se circumscrie realismului, mai exact celei de-a doua faze (celui de-al doilea val) conform clasificării uzuale în istoria literară slovacă, în planul expresiei se produce o modernizare și subiectivizare care prezintă multe asemănări cu lucrările (puține ale) colegilor de breaslă, ale autoarilor cunoscuți sub denumirea generică de modernism slovac.

Importanța Timravei, cum, de altfel, s-a întâmplat și la predecesoarele ei, constă și în faptul că a produs valuri, dispute, și de acolo și dezbateri pe teme literare, precum și cele privind statutul femeii în epocă, constituind un imbold pentru mai departe.

Bibliografie selectivă

- Barborică, Corneliu, *Istoria literaturii slovace*. Editura Univers, București, 1976
Cviková, Jana, „Po boku muža a národa”. In *ASPEKTin - feministický webzin*. ISSN 1225-8982. Uverejnené 4. februára 2004. Získané 17. januára 2008. Accesibil la http://www.aspekt.sk/aspekt_in.php?content=clanok&rubrika=18&IDclanok=53
Gregorová, Hana, *Slovenka pri krbe a knihe*. Praha, Mazáčova slovenská knižnica, 1929
Handzová, Želmíra, *Elena Maróthy-Šoltéssová. Život a dielo v dokumentoch*. Bratislava, Osveta, 1989
Horská, Pavla, *Naše prababičky feministky*. Praha, NLN 1999
Kusý, Ivan, „Cesta kritiky k Timrave”, în volumul *Timrava v kritike a spomienkach*, Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, p. 450
Mikulová, Marcela, *Próza Timravy medzi realizmom a modernou*, Bratislava, Literárnovedný ústav SAV, 1993
Petrus, Pavol, *Božena Slančíková Timrava. Život a dielo v dokumentoch*, Martin, Osveta, 1997
Pišút, Milan și col., *Dejiny slovenskej literatúry*, Bratislava, 1985
Podracká, Dana, „Prejsť cez kalich”, în *Timrava vo výbere Dany Podrackej*, Bratislava, LIC, 2017, p.63-70

---

¹ Božena Slančíková Timrava, *Skúsenosť*, în volumul *Timrava*, Vol.I., *Zlatý fond slovenskej literatúry*, Tatran, Bratislava, 1971, pp. 404-406. Ivan Kusý, *Timrava je prameň poznania človeka*, în volumul *Timrava*, pp.9-16.

Romanoslavica vol. LIII nr.4

Rudinsky, Norma, *Incipient Feminists: Women Writers in the Slovak National Revival*. (With an Appendix of Slovak Women Poets 1798-1875 by Marianna Prídavková-Mináriková.), Slavica Publishers, Inc., Columbus / Ohio 1991

Šmatlák, Stanislav, *Dejiny slovenskej literatúry. Od stredoveku po súčasnosť*, Bratislava, Tatran, 1988

Timrava, Božena Slančíková, *Timrava I, II.*, Bratislava, Tatran, 1975

SOCIOLECT ȘI IDIOLECT ÎN NUVELA *HRDINOVIA* A SCRITOAREI SLOVACE BOŽENA SLANČÍKOVÁ TIMRAVA

Maria Felicia LUȚĂ-ȚIPRIGAN

Based on the idea that the sociolect is a linguistic variety specific of a particular social class, which function aims at both self-identifying and identifying social entities, which means that language becomes an epiphenomenon, a symptom associated with society, ensuring the cohesion among members (Dolník), while the idiolect refers to the linguistic specificity of a writer, which represents the idealization and abstraction of specific language marks, by means of which language becomes a heterophenomenon, a symptom of the subjective vision of the world, mediated by the writer and shared by the others, ensuring the connection between the members of society, we have analyzed Timrava's short story *The Heroes* from the linguistic perspective.

Key words: sociolect, idiolect, Slovak Realism, Timrava

Baza metodologică

Idiolectul, stil individual de exprimare¹, reprezintă specificul lingvistic al autoarei așa cum se reflectă în lexic, gramatică, ortografie, iar efortul de stilizare devine un experiment combinatoric *sui generis*, prin care autoarea transformă limba în limbaj artistic, consecință a contaminării matricei stilistice pre-existente cu zvâcnirea individuală specifică autoarei. Idiolectul Timravei este liantul prin care scriitoarea se conectează cu cititorii săi pentru a da glas valorilor și idealurilor intelighenției slovace, un heretofenomen, simptom al viziunii sale subiective², viziune împărtășită de intelectualii vremii și de cititori, asumată ontologic prin limbaj artistic. Astfel, idiolectul asigură conexiunea dintre participanții la dialogul artistic.

În ceea ce privește sociolectul, Juraj Dolník distinge următoarele tipuri de sociolecte: tranzitorii (varietăți lingvistice specifice fiecărei generații în parte), temporare (folosite temporar în anumite cercuri, de ex.: sociolectul soldaților, al prostituatelor etc.), abituale (legate de profesie, specializare, gen)³. În nuvelele Timravei, se regăsesc toate aceste trei tipuri de sociolecte. Timrava transformă limba în epifenomen asociat claselor sociale la care aderă personajele sale. Etosul Timravei descoperă specificul cultural al Slovaciei la începutul secolului al XX-lea, iar acestui etos îi corespunde o varietate de sociolecte, voci reprezentative pentru anumite clase sociale, prin intermediul cărora cititorul descoperă simptomele

---

¹ Oľga Orgoňová, Alena Bohunická, *Lexikológia slovenčiny*, Ed. „Columbus”, Praga, 2012, p. 196.

² Juraj Dolník, *Všeobecná jazykoveda*, , Ed. Veda, Bratislava, 2009, pp. 339-340.

³ *Ibidem*, p. 340.

asociate unei societăți în declin. Varietățile lingvistice condiționate social asigură, în același timp, coeziunea dintre membri¹, pentru că acestea se conturează pe fondul apartenenței la un anumit grup în funcție de vârstă, vocație, profesie.

Așadar, dacă, în cazul idiolectului, limba are menirea de a intermedia viziunea subiectivă a autorului asupra lumii, fiind supralicitată funcția expresivă și asigurându-se conexiunea dintre cei care împărtășesc această viziune, în cazul sociolectului, limba îndeplinește funcția de identificare (locutorul se simte acceptat de un anumit grup social la care aderă) și de autoidentificare (locutorul se simte solidar cu un anumit grup social cu care se identifică).

Sociolect tranzitoriu

Prin sociolectul tranzitoriu, Timrava reactualizează conflictul dintre generații: lumii arhaice, retrograde, reprezentate de Malinská i se opune spiritul tânăr, emancipat, liber al Lízei din nuvela *Hrdinovia* (Eroii), care nu ezită să respingă cu brutalitate valorile tradiționaliste impuse de mama sa. Discursul bătrânei Malinská începe ca o pledoarie pentru etos într-o slovacă impecabilă, dar eșuează într-un model etic perimat, volatil, a cărui fragilitate Timrava o redă subtil prin inconsecvența cu care personajul său manipulează structurile gramaticale. Astfel, Malinská, folosește când forma de Genitiv *čias* (cu sensul de „perioadă”), când forma în -ov, alături de forma gramaticală eronată de Acuzativ plural neutru *očí*, ca și când discursul deficitar din punct de vedere gramatical ar anticipa prăbușirea unei lumi și a valorilor ancestrale, socotite până nu demult imuabile: „Za mojich čias mladí l'udia chodili za dievčatami — teraz, ako vidno, bude naopak! (...) Za mojich časov dievča ani očí nepozdvihlo na mladého človeka.”². La polul opus, fiica ei, Líza, reia cuvântul-cheie, *čas*, în structuri rudimentare, de câte patru silabe, cadențate ca într-o sentință concisă la capătul unei pledoarii firave, ceea ce creează efectul de întrerupere a continuității materiei, de separare brutală a unei generații de cealaltă: „Vaše časy — vaše časy... To je iné!”³. Tânăra învățătoare Mila, și ea îndrăgostită de Širický, încearcă să reconcilieze cele două lumi, acceptând teza Lízei în antiteză cu normele sapiențiale desuete, peste care suprapune ironic, dojenitor, insinuant efectele emancipării excesive, frivolitatea, superficialitatea, negarea valorilor morale: „Iste rozdiel! ozve sa Mila veľmi dôrazne. Teraz žena je už slobodejšia, smelšia ako vo vašich časoch, emancipovanejšia... a dobre tak! Ale ty si chcela ísť za ním i do kancelárie! pripomenie Líze karhavo a s výčitkou.”⁴.

La Timrava, sociolectul tranzitoriu funcționează ca o sinecdocă: folosind particularul în locul generalului, autoarea transformă discursul Lízei în discurs reprezentativ pentru întreaga generație decadentă și pune la îndoială viitorul

¹ *Ibidem*, p. 339.

² Božena Slančíková Timrava, *Hrdinovia*, în *Zlatý fond slovenskej literatúry. Timrava, II*, Tatran, Bratislava, 1975, p. 494.

³ *Ibidem*, p. 495.

⁴ *Ibidem*.

omenirii pe fondul degradării morale și al atrocităților provocate de Primul Război Mondial. Prin dialogul dintre generații, atât de bine redat de sociolectul tranzitoriu, Timrava reacționează la întrebările tipice modernismului literar: Ce a devenit lumea? Ce a determinat înstrăinarea individului și declinul civilizației? Timrava nu se limitează la simple întrebări retorice, ci își forțează personajele să caute răspunsul în propria conștiință ca instanță morală. Așadar, feminismul Timravei nu se limitează la teza emancipării femeii, ci, dimpotrivă, punând sub semnul întrebării capacitatea acesteia de a-și înțelege propria libertate, vizează — fără a nega sexualitatea femeii — integritatea morală. Altfel spus, adevăratele feministe sunt, în concepția Timravei, femei care își acceptă propria sexualitate și își consolidează poziția de egalitate prin demnitate și integritate morale, acestea fiind *a priori* atribuite bărbatului, care, dominat de rațiune, se presupune că este capabil să-și controleze și să-și domine plăcerile carnale (Širický). Pentru a atinge acest ideal moral, femeia trebuie să-și reprime conflictul interior dintre dorință și conștiință, ceea ce presupune acceptarea limitărilor rigide și accentuarea fricii de a da frâu liber impulsurilor vitale. Așadar, la Timrava, feminismul devine negare de sine, antifeminism. Învățătoarea Mila, garant al probității morale, pare să-și fi asumat acest tip de feminism *in negatio*, pentru că, deși îndrăgostită de Širický, își refulează trăirile pentru a-și salva conștiința, gest justificat mediocru prin invocarea poziției sociale: „Odpust', natol'ko som nie zal'ubená... Mne treba hl'adiet' si vážnosť u l'udí — som učitel'kou.”¹.

Sociolect abitual

Trecerea de la un registru la altul este cât se poate de firească. Timrava pornește de la un anumit tip de sociolect — în cazul analizei noastre, de la sociolectul tranzitoriu — și introduce, treptat, alte personaje din aceeași categorie de vârstă sau de aceeași profesie, menite să ofere multiple perspective asupra realității. Astfel, Timrava introduce sociolectele abituale specifice tinerelor intelectuale de la sat, egoista și răsfățata Líza, raționala învățătoare Mila. Este, de altfel, momentul-cheie, în care râvnitul Širický descoperă inconsistența morală și cinismul femeii de care se știa îndrăgostit, Líza. În discursul său, aceasta ia în batjocură durerea femeilor simple din sat, care-și plâng bărbații plecați la luptă, ironizează patetismul și celebrează eroismul fără a se implica însă, activ în luptă. Pentru Širický, fragilitatea morală echivalează cu negarea feminității și a virtuților femeii iubite, motiv pentru care refuză să-i mai declare Lízei iubire. Astfel, Líza ratează, de fapt, ambele alternative feministe. Pe de o parte, ratează consolidarea clamatei libertăți de acțiune tocmai pentru că, în elanul său de a-și înfrunta propriile trăiri, de a sparge tiparele etice și de a-i declara prima iubire lui Širický, este respinsă, refuzată, umilită de acesta. Pe de altă parte, Líza ratează consolidarea poziției de egalitate, pentru că nu este capabilă de a acționa pe cont propriu în plan social așa cum acționează

---

¹ *Ibidem*.

prietena sa, idealista Gréta, fiica vitregă a doamnei Mollerka, care pleacă pe front ca infirmieră alături de bărbați. Dialogul dintre Líza și Mila evidențiază două perspective diametral opuse asupra eroismului:

„Haha, to je za l'ud!”
„Čo sa smeješ?” čuť nato druhý hlas, patriaci plavovlasej učiteľke Mile.
„Je to za l'ud,” opätuje Líza znižujúcim tónom. „Ako by sa nesmiala? Vždy len ten plač, to jajkanie, ten nárek večne! Ak by všetci v krajine boli takí ako tento l'ud, zjedol by nás nepriateľ za týždeň — haha!”
„Líza, nesmej sa; počuť ťa,” napomína druhá karhavo. „Za vlast' bojovať je pekné, ale stratiť otca, syna nie je zábava. Keby však všetci v krajine boli ako tento l'ud, tak by sme neboli vojnu odkázali. Veru plakala som i ja, keď môj brat šiel, a plače v takom páde každý...”¹.

Sociolectul abitual al Lízei este limitat la un registru frust, rudimentar. Personajul Timravei reia aceeași construcție incompletă, de patru silabe, inversând subiectul formal cu numele predicativ (*To je za l'ud!*, *Je to za l'ud.*), modifică doar semnele de punctuație și intonația pentru a amplifica potențialul aluziv al puținelor cuvinte pe care le folosește, după care le regroupează în două banale arii semantice, *râs* — *plâns*. Sociolectul abitual al Milei evidențiază și mai mult lipsa de grandoare, nimicnicia vanitoasei intelectuale, antieroismul Lízei care, pledând pentru eroism, afișează dispreț pentru eroi și lipsă de respect față de durerea femeilor care-și conduc bărbații la război. Mila reactivează cele două arii semantice *râs* — *plâns* doar pentru a le integra în propria concepție despre eroism, potențând, astfel, superficialitatea Lízei. Așadar, în cadrul unuia și aceluiași sociolect, se disting două variante complementare sugerând metaforic relativitatea și volatilitatea eroismului, virtute care prespune integrarea celor două dimensiuni ale ființei umane — mintea și corpul, spiritul și materia — în etos, altfel spus, reconcilierea celor două perspective, a Lízei și a Milei, într-o viziune etică unitară, topirea tezei și antitezei în sinteză.

Din această perspectivă, Širický întruchipează sinteza celor două tipuri de discurs, conflictul, la nivel axiologic, dintre rațiune și sentiment, îmbinând noblețea caracterului și măreția spirituală cu frica de moarte. Spre deosebire de personajele feminine, care polemizează pe tema eroismului, dar sfârșesc prin a-și accepta destinul banal, comun, trivial, Širický se declară împotriva războiului, respinge discursurile patriotarde, dar sfârșește apoteotic, murind în timp ce încerca să salveze un soldat sârb inamic, rănit pe câmpul de luptă. Eroismul lui Širický nu se limitează la apărarea propriei țări, a propriei cauze, ci dobândește dimensiuni mistice, pentru că transcende raționalul prin gestul profund uman de a salva viața propriului dușman într-o ecuație existențială în care eroismul și antieroismul sunt cuvinte goale, iar umanitarismul, compasiunea, dragostea de oameni — virtuți definitorii. Sociolectul asumat de Širický se apropie de varianta specifică Milei atât din punct de vedere lingvistic, cât și din punct de vedere ideologic. Pentru Širický,

---

¹ *Ibidem*, pp. 492-493.

indivud lucid, rațional, pragmatic, războiul nu înseamnă eroism, ci doar destabilizarea unei lumi și a unor destine circumscrise acestei lumi, războiul înseamnă zdruncinarea propriei identități, a propriilor valori, pentru că presupune uciderea semenilor, un soi de canibalism sublimat, cum, de altfel, simte și Líza, din moment ce spune: „Ak by všetci v krajine boli takí ako tento ľud, zjedol by nás nepriateľ za týždeň – haha!”¹. Este firesc, așadar, ca războiul să stârnească, în cazul intelectualilor Širický și Mila, un soi de xenoreacție² din dorința de conservare a propriei identități și a stabilității sociale. Širický se apără:

„Ešte nejdem do boja,” upozorňuje on.
„Keď ste odobratý, teda pôjdete, milý hrdina!”
„Ešte nie som hrdina,” zas on, a sťahuje obočie, nemôžuc znieť to slovo.”

Sociolectul intelectualilor presupune propoziții scurte, discret ritmate, cu structuri sintactice paralele ca în exemplul de mai sus. Michal Gáfrik remarcă faptul că, în opera Timravei, intonația modelează sensul cuvintelor. Criticul slovac este de părere că motivul pentru care autoarea optează pentru această formulă stilistică este densitatea textului. Mai mult, după cum se știe, Timrava și-a rescris nuvelele de mai multe ori până le-a publicat în forma finală și, cel mai probabil, în acest proces de cizelare a textului, le citea cu glas tare, de aici decurge relevanța intonației în opera Timravei. O altă ipoteză ar fi aceea că multe din fraze par neinteligibile, dar sensul lor ni se revelează plenar mai ales în formă sonoră. De asemenea, dialectul vorbit de Timrava, așa-zisul *novohradské nárečie*, are anumite particularități, inclusiv din punctul de vedere al intonației³.

Sociolect temporar

Sociolectele temporare vizează varietățile lingvistice specifice soldaților, cârciumarilor, femeilor de moravuri ușoare. Discursul lui Paľo Dubovie, soldatul care aduce vestea morții lui Širický, este într-o slovacă vernaculară, dialectală, autentică, arhaică, din care nu lipsește fenomenul *onikanie*, formulă de politețe specific slovacă, care constă în utilizarea formei de persoana a III-a plural în locul persoanei a II-a. În tradiția slovacă, tinerii tutuiau doar persoanele de aceeași vârstă sau de același rang social, în timp ce părinților le vorbeau la persoana a II-a plural, iar bunicilor – la persoana a III-a plural. În argoul soldaților, acest artificiu lingvistic nu reprezintă o simplă formulă de politețe, ci exprimă respectul față de superiori și confirmă autoritatea acestora. Paľo Dubovie îl venerează pe adevăratul erou, Širický, de aceea, apelează la *onikanie* chiar și atunci când le povestește sătenilor despre moartea acestuia. Altfel spus, folosește *onikanie* chiar și în absența locutorului

¹ *Ibidem*, p. 493.

² Juraj Dolník, *Sociálna cudzosť*, în Juraj DOLNÍK și col., *Cudzosť – jazyk – spoločnosť*, Ed. Iris, Bratislava, 2015, pp. 217-228.

³ Michal Gáfrik, *Na pomedzí moderny*, Ed. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 2001, pp. 131-138.

pentru a-l readuce, simbolic, în prezent, pentru a-l reînvia în conștiința semenilor, dar și pentru a conserva sentimentul de respect dincolo de moarte:

Boli to chlapík ku každému dobrý ako brat. Ešte aj nepriatel'a l'utovali. (...) Ako sme prišli do ohňa, nič sa nemerkovali. Kol'ko ráz som ich už aj prosil, aby sa chránili, že ich zabijú. Vždy mi povedali: „A my čo robíme, aj my zabíjame!“ (...) No, oni už taký boli. (...) Raz po bitke, keď sme zahnali nepriatel'a, jeden ranený stenal a volal o pomoc. Nik nechcel k nemu, lebo paľba, hoc poriedku, ešte trvala — oni šli. Dost' sme ich prosili, aby ho nechali, že je to aj tak nie náš ranený, ale ich — nedbali nič. Šli k nemu a ako si klakli, kde ležal, že mu pomôžu, viac ani nevstali. Tam ich gul'a trafila do čela... Eh, či sme mali žiaľ za nimi!¹.

Sufixul *-ík* nu are menirea de a diminutiva substantivul *chlap* „bărbat”, ci de a accentua trăsăturile pozitive ale personajului și de a reda simpatia camaraderească dintre soldați. Focul (*ohneň*) devine metafora războiului care distruge învelișul brut prin ardere pentru a purifica și pentru a elibera spiritul. În mod simbolic, glonțul îl nimerește pe Širický în frunte, aceasta fiind poarta către intelectul purificat, liber acum să-și urmeze elanul spre elevație. Gestul lui Širický de a îngenunchia lângă camaradul inamic este ultima spovedanie dinaintea morții și reînvierii spirituale. Așadar, pentru adevăratul erou al Timravei, războiul înseamnă să îngădui trupului să moară pentru a-ți salva spiritul. Pentru soldatul obișnuit însă, pentru Paľo Dubovie, moartea și nemurirea se exclud reciproc, a muri în război înseamnă a rata gloria, de aici și jalea soldatului profund marcat de pierderea camaradului său.

Pentru femeile simple, de la țară, războiul reprezintă tributul pe care oamenii îl plătesc pentru păcatele lor: „To všetko pre nič iné, len pre naše hriechy. (...) Ľudia v rozkošiach už nevedia, čo majú robiť. Stavajú hrdé domy, ešte i žobrota, ako tu Jazvec. (...) Pýcha sa chytila každého”². Așadar, pentru mama Ančei Matvejovie, războiul presupune distrugerea răului, restabilirea armoniei atât în plan moral, cât și în plan social. Pentru a evidenția ipocrizia celor bogați, Timrava o lasă tocmai pe avuta Matvejka să dea glas sentințelor sapiențiale. În realitate, sociolectul său trădează dispreț pentru cei săraci, mândrie și fanfaronadă; substantivul colectiv *žobrota*, care înseamnă, înainte de toate, „cerșit, sărăcie lucie”, este folosit, în acest context, cu sens peiorativ pentru a desemna, generic, pătura oamenilor nevoiași de la sat, automat asociată cerșetoriei ca și când personajul Timravei ar sugera că aceștia își merită soarta.

Un alt ipocrit este Baláň, reprezentantul autorității administrative a satului, care vorbește cu patos despre război, nu ezită să-și spună părerea și, mai mult, anticipează marea victorie a slovacilor, dar care, în realitate, se sustrage înrolării, invocând faptul că este bolnav și inapt de luptă. Lașitatea nu îl împiedică să-și afișeze falsa solidaritate cu adevărații eroi, tinerii satului. Discursul lui Baláň este demagogic, bombastic și meschin. Se folosește de cuvinte mari precum „patriotismul”, „eroismul”, „onoarea” doar pentru a-i manipula pe ceilalți. Baláň e conștient că eroismul presupune curajul de a înfrunta moartea, de aceea, folosește în

¹ Timrava, *op.cit.*, pp. 538-539.

² *Ibidem*, p. 464.

mod repetat adverbul *smelo* „curajos” pentru a induce ideea că el însuși își asumă neînfricat moartea când, de fapt, se sustrage războiului cu lașitate. În același timp, recunoaște că ceea ce-l mână în luptă e setea de glorie („Každý túží po boji, za slávou – i ja sám...!”). Gloria este trofeul care ar desăvârși împlinirea sa în plan social, este fericirea efemeră la care aspiră muritorul de rând. La polul opus, Širický, deși detestă războiul, se aruncă în luptă și își riscă viața pentru a salva o viață, cea a inamicului sârb. Astfel, redobândește echilibrul interior, zdruncinat de moartea propriei pasiuni pentru Líza, dar și de crimele de război săvârșite inevitabil („A my čo robíme, aj my zabíjame!”) îndreptate împotriva umanității. De aceea, prin sacrificiul său, restabilește, de fapt, echilibrul la nivel micro- și macrocosmic. Așadar, pentru Širický, războiul are o dimensiune metafizică, transformându-l din antierou în erou mitic.

Cârciuma satului este un *axis mundi* al pierzaniei și al degradării morale, dar și „pretext fie pentru exerciții de limbaj, fie de refugiu în somnul uitării”¹, unde tinerii vin pentru a-și recompune energiile vitale înainte de a pleca la război. Cârciuma este și loc al perdiției, un lupanar în care personaje ca Ada Hlivická, Eda și Ida, zeite profane decăzute, demistificate, îi conduc pe bărbați spre desfrâu. Spre deosebire de Balán, Širický respinge focul erotic, mistuitor, care aduce cu sine moartea sufletului și a spiritului, și se îndreaptă către focul purificator și izbăvitor, reprezentat de război. Toate cele trei hetaire sunt rude, Eda este sora Adei Hlivické, iar Ida este cumnata acesteia. Timrava descrie sexualitatea celor trei femei franc și direct, doar în cazul Adei, al cărei soț e pe front, putem suspecta că erotismul devine fetiș pentru un soi de bovarism, căci Ada Hlivická tinde să-și construiască o personalitate fictivă, departe de imaginea de fost poștaș delapidator al satului, departe de imaginea de femeie trecută de prima tinerețe și, mai ales, departe de ipotetica imagine de victimă colaterală a războiului. Soțul ei, plecat de front, este pretextul invocat de Ada pentru a-și etala nurii: „Zajatý je, a preto ja každého idúceho na vojnu zbožňujem. Myslím si, že tým uctím muža, keď l’úbim hrdinov, idúcich v ustrety tomu, čo on prekonal, môj milovaný, môj drahý Feri.”². Bovarismul Adei frizează absurdul: se erijează în postura de soție iubitoare, care cinstește memoria bărbatului aflat în prizonierat, dar, în realitate, așa cum afirmă ea însăși, îi iubește pe toți cei care merg pe front, mai precis, iubește eroii, ideea de eroism și glorie. Desigur, iubirea Adei este carnală, senzuală, limbajul erotic al trupului trădează poftele animalice. Iubirea pervertită a Adei anulează, de fapt, valoarea celuilalt, a soțului prizonier, iar Širický îi amintește cu sarcasm acest adevăr: „Ozaj, tým uctíte si ho, hej!” (Chiar așa, să-l cinstiți, da?). Conștiința Adei capitulează în fața dorinței carnale, de aici abandonul în fața necunoscutului și, implicit, abandonarea trupului în brațele oricui îi iese în cale, invocând eroismul și dragostea față de soț pentru a-și justifica impulsurile vitale. Discursul Adei este fariseic, presărat cu repetiții perfid strecurate, dar registrul lingvistic rămâne limitat la structuri paralele

¹ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. I, Ed. Artemis, București, 1996, p. 192.

² Timrava, *op.cit.*, p. 514.

extrem de fruste: „ja každého idúceho na vojnu zbožňujem, l'úbim hrdinov, idúcich v ustrety, môj milovaný, môj drahý Feri”.

Sexualitatea Adei ca fetiș, ca abandon al conștiinței în fața necunoscutului, amintește, mai degrabă, de literatura modernistă, ca, de altfel, și relativizarea unor concepte ca: eroismul, adevărul, iubirea. Deși Corneliu Barborică nu-i rezervă Timravei decât o singură pagină în *Istoria literaturii slovace*, totuși, recunoaște că „scriitoarea a adus în proza slovacă o optică nouă”¹ și că, „spre deosebire de M. Kukučín, care este foarte specific slovac, Timrava, ca naratoare, pare mai universală. Naratiunea ei, aparent sec descriptivă, ascunde tensiuni psihologice puternice.”² Profesorul Barborică ezită să afirme că Timrava aduce, de fapt, un suflu nou în literatura slovacă. Unul din motive decurge din modul în care opera Timravei a fost percepută de înșiși criticii slovaci care, pe fondul naționalismului exacerbat în contextul slovacizării minorității maghiare din sudul Slovaciei, intuiesc pericolul pe care l-ar putea reprezenta vocea auctorială sceptică a Timravei și inițiază o adevărată anti-hermeneutică a operei sale, prin care încearcă să demonstreze, pornind de la orientarea sa pro-cehă, că Timrava este simbolul Cehoslovaciei comuniste, iar opera sa — o platformă ideologică în care se reflectă dreptatea socială³. Michal Gáfrik este printre puținii critici slovaci care încearcă reabilitarea Timravei și care nu pregetă să o apropie, subtil, curentului literar *slovenská moderna*.⁴

Timrava că nu se limitează la descrierea lumii exterioare, ci surprinde contradicțiile, ambiguitățile, conflictul interior asumat de personaje, relativitatea adevărului, a eroismului și a iubirii, modul în care individul se adaptează la o lume în schimbare, ce stă sub semnul războiului, o lume abandonată de Dumnezeu, o structură eterogenă, formată din multiple straturi sociale, la care personajele acced în baza propriului cod moral și lingvistic, cod ce le leagă de unii și le separă de alții. Astfel, limba, variantele de sociolect devin singurul factor de coeziune dintre aceste straturi sociale, iar idiolectul Timravei — liantul prin care scriitoarea se conectează cu cititorii săi pentru a exprima valorile morale și idealurile intelectualilor slovaci.

Idiolectul Timravei

Scriitoarea nu beneficiase de o educație de tip elitist, dar, ca și surorile ei, avea talent literar. Idiolectul Timravei surprinde prin stângăciile lingvistice și coloritul dialectal, cu influențe maghiare, motiv pentru care unii editori ai operei sale au intervenit brutal în text, schimbând pasaje întregi din dorința de a transpune

¹ Corneliu Barborică, *Istoria literaturii slovace*, Ed. Universal Dalsi, București, 1999, p.184.

² *Ibidem*, p. 185.

³ Peter Hála, *The Slovak Stories of Timrava and their English Translation*, în „TranscUltrAl”, vol. 7.1, 2015, pp.88-108; sursa electronică: <https://journals.library.ualberta.ca/tc/index.php/TC/article/view/24794>, data accesării: 3.09.2017.

⁴ Gáfrik, *op.cit.*, pp. 131-138.

idiolectul său într-o slovacă-standard „corectă”, ceea ce a condus la modificări de ordin gramatical, semantic și stilistic în detrimentul autenticității, subtilității, originalității. Cum manuscrisele Timravei s-au pierdut în timpul celor două războaie, idiolectul original al Timravei este, practic, imposibil de reprodus. Doar în rare cazuri editorilor le-au scăpat unele cuvinte maghiare cum ar fi: *apo* „tată”, *dadóv* „creșă, grădiniță”, *ovodáška* „educatoare”, *bačik* „unchiaș”, *kišasonka* „domnișoară, domnișorică”, *nagysád* „Înălțimea Ta”, unele cuvinte nemțești cum ar fi: *bachter* „străjer”, *Untauglich? Schwach?* „Inapt? Slab?”, *frišné* „proaspăt”, *Sklavenhändler* „vânzător de sclavi”. În cazul ultimului exemplu, este posibil ca editorii să-l fi lăsat neschimbat tocmai pentru că Timrava însăși îl reia prin intermediul personajelor pentru a-l explica cu ajutorul sinonimelor slovace *predavač otrokov* „vânzător de sclavi”, *jarmok s otrokmi* „iarmaroc cu sclavi”.

Pe lângă cuvinte maghiare și nemțești, Timrava folosește arhaisme morfologice de tipul *jesto*, forma de persoana a III-a singular și plural, indicativ, prezent, a verbului *byt'* „a fi”, *očú*, rudiment al formei de dual a substantivului *oko* „ochi”, arhaisme lexicale cum ar fi: *staj* „grajd”, *chyža* „iatac”, *kasír* „casier”, cuvinte colocviale de tipul *lifrovat'* „a transporta, a trimite”, cuvinte expresive cum ar fi: *čarbat'* „a mângâli”, *komediant* cu sensul de „cîrcar”, *odšmarit'* „a arunca, a azvârli”, cuvinte colocviale ca: *fiškál* „avocat”, *grácie* „grații”, *flinta* „pușcă”, *tarat'* „a trîncăni”, cuvinte peiorative *nedouk* „neștiutor, neînvățat, incult”, dar și cuvinte dialectale de tipul *nemerkovali* „nu se ferea” sau utilizarea defectuoasă a cantității vocalice.

Idiolectul Timravei șochează prin topica stângace și greșelile de gramatică, care, în cazul său, nu sunt susceptibile să submineze logica și claritatea demersului scriitoricesc, de ex.: „Ani peňazí nemá — a mňa si požičal”. (Nici bani nu are — și pe mine a împrumutat.).

Manuscrisele Timravei nu s-au păstrat și, prin urmare, nu putem ști în ce măsură editorii, prin corecturile lor, i-au modificat, de fapt, idiolectul. În opinia noastră, exemplele de mai sus sunt elocvente pentru strategia scriitoricească a Timravei, care, tocmai pentru că descrie oamenii de rând cu frământările și trăirile lor, folosește o slovacă neaoșă, autentică, vernaculară, ceea ce face ca și personajele sale să fie credibile. Așadar, este posibil ca editorii operei sale să nu-i fi înțeles demersul scriitoricesc și să-i fi sacrificat stilul de dragul corectitudinii gramaticale. De altfel, nici topica anapoda nu împieteează cu nimic asupra acurateții mesajului, ceea ce confirmă argumentarea noastră, de ex.: „Nech nevie příčinu jej zlej vůle, aby netriumfovala, lebo jej závideli všetky lásku jeho” (Să nu știe pricina proastei sale dispoziții, ca să nu triumfe, fiindcă îi invidiau toate dragostea lui); „Už je nie inak, dievka moja” (Altfel n-are cum să mai fie, fata mea); „Nechcela mojej sestry na jar štyridsať zlatých požičať, keď si kravu kupovala, a to nie je veľká suma” (Nu a vrut pe soră-mea în primăvară cu patruzeci de galbeni s-o împrumute, când și-a cumpărat vaca, și nu este o sumă mare).

Idiolectul Timravei conține arhaisme și forme gramaticale dialectale, dar, cu toate acestea, rămâne inteligibil și plin de farmec. Tocmai de aceea intervenția

brutală a editorilor în text nu pare nicicum justificată, dimpotrivă, astăzi, la 150 de ani de la nașterea Timravei, suspționăm că opera sa a fost vitregită de acești editori, care au sacrificat geniul artistic al scriitoarei de dragul unor norme gramaticale.

În idiolectul Timravei, onomastica funcționează ca un deictic, prin care autoarea indică fie o trăsătură de caracter, fie atașamentul sau, dimpotrivă, antipatia față de un anumit personaj. În anul 1786, împăratul Iosif al II-lea a standardizat numele cehe și slovace, acestea fiind o combinație între numele de familie, care fac trimitere la descendență, și numele de botez. În tradiția slovacă, femeile au întotdeauna numele de familie terminate în desinența *-á* sau *-ová*, care rezonază cu adjectivul de posesie derivat de la substantivele masculine animate fără a se identifica, totuși, cu acestea. Cu toate acestea, la Timrava, frapează tendința de a utiliza formele arhaice ale numelor în *-vie* și *-a/ -á*, care s-ar traduce „alde...”, adică „provenind din familia sau din neamul...”, de ex.: *Anča Demákovie*, *Anča Matvejovie*, *Katka Stoličkovie*, *Zuza Skalkovie*, *Zuza Pekovie*, *Paľo Dubovie*, *Janík Koziarovie*, *Ondro Stoličkovie*, respectiv, *Mila Domská*, *Líza Malinská*, *Ada Hlivická*, *pani Lepiška*. În cazul numelor de familie în *-vie*, genul gramatical se neutralizează, această formă caracterizând atât femeile, cât și bărbații. Timrava pare să refuze convențiile stabilite prin tradiție ca și când ar induce ideea feministă că femeia nu este un simplu obiect posedat de bărbat, ci îi este egală acestuia.

Pe de altă parte, personajele feminine cărora Timrava nu le asociază nici un nume de familie sunt, în general, fie femei fără rădăcini sau fără identitate morală, fie copii nevinovați, încă necopți, simple marionete în mâinile adulților infatuați, de ex.: *chovanica Gréta* (copilul de suflet Gréta), frivolele Ada, Eda, Ida sau copiii Anička și Janík dresați să cânte cântece de război în loc să fredoneze cântece de leagăn („Tak si ty nie dobré dieťa, ale Janík! Dostaneš cukor, ak d'alej zaspievaš!”¹, în traducere: Nu ești copil bun însă, Janík! O să primești zahăr, dacă mai cânti!). Celelalte femei pe care Timrava le introduce în scenă fără nume de familie dețin deja o trăsătură inerentă, de obicei legată de statutul lor social sau de vârstă, trăsătură cu care Timrava le etichetează de la bun început, de ex.: Magda este *dcéra bohatého Štepku* (fica bogatului Šteпка), chiar și copilul de suflet, Gréta, este *žaba Gréta* „copilandra Gréta”, *mladuška Gréta* „tânăra Gréta”, sau *naivná Gréta* „naiva Gréta”.

Unele personaje au doar nume de familie, care sugerează trăsătura de caracter dominantă la care se reduce întregul lor complex identitar. De exemplu, *Jazvec* este prototipul omului sărac și fudul din sat, al cărui nume face trimitere la viezure, animalul care trăiește într-o „gaură”, într-o viziună, unde sapă galerii lungi și își acoperă excrementele cu altele noi, autoarea sugerând, astfel, mizeria în care trăiește acest personaj. *Elek*, al cărui nume face trimitere la un oraș din regiunea Békés din Ungaria, devine prototipul ungurului, asupra căruia ceilalți își varsă năduful, stigmatizându-l printr-o simplă sintagmă, „*strašný človek*” „oribil om”. Personajele care aparțin păturilor sociale superioare sunt etichetate cu apelativele „domn”, „doamnă”, de ex.: *tučný pán*, *menom Moller* „un domn gras pe nume Moller”, *pán Baláž* „domnul Baláž”, *bohatý pán Šteпка* „bogatul domn Šteпка”, *pán*

¹ Timrava, *op.cit.*, p. 488.

Šén, „domnul Šén”, *pán Vozár* „domnul Vozár”, *pani Hlivická* „doamna Hlivická”, *pani Lepišká* „doamna Lepišká”.

Timrava folosește, de asemenea, forme colocviale ale prenumelor pentru a sugera antipatia sa față de caracterul pe care acestea îl întruchipează, de ex.: răutăcioasa și neiertătoarea Zuza Pekovie, răsfățata și insensibila Líza Malinská, parvenita Kata Stoličkovie, cocoșatul Paľo Peko. Uneori, Timrava folosește formele colocviale ale prenumelor pentru a sugera obscuritatea, mediocritatea personajelor episodice, care formează împreună personajul colectiv, flăcăii satului, de ex.: *Nácko*, *Imro*, *Jano Mrkva*, *Paľo Hruďa*, *Paľo Gajdoš*, *Ďuro Stoklas*, *Ondro Stoličkovie*.

Alteori, scriitoarea apelează la forme augmentative, derivate de la numele de familie sau de la prenume, pentru a-și exprima poziția critică față de personaje, de ex.: cinica *Zuza Pekovka* (în loc de *Zuzana Pekovie*), care se bucură de răul altuia, malițioasa *Anča Demákovie* (în loc de *Anna Demákovie*), care își pierde soțul în război cu doi ani înainte și care privește războiul cu indiferență, căci nu mai are nimic de pierdut.

Pe de altă parte, Timrava folosește și forme diminutive pentru a-și exprima empatia față de personajele cu care pactizează. De exemplu, tânăra *Grétko* vrea să fie infirmieră pe front, iar scriitoarea se solidarizează cu personajul utilizând forma diminutivă a apelativului. Uneori, Timrava pune față în față două personaje antagonice cu același prenume, unul fiind derivat cu ajutorul unui sufix augmentativ, celălalt – cu ajutorul unui sufix diminutiv tocmai pentru a valida contrastul dintre cele două personaje: *Anča Demákovie* este un spirit frust, care inspiră repulsie, în timp ce *Anka Matvejovie* este blajină și cu frică de Dumnezeu. Totuși, Timrava nu ezită să o amendeze pe aceasta din urmă atunci când, cu ipocrizie, vorbește de război, scriitoarea folosind, în acest context, forma augmentativă *Matvejka*. În cântecele populare inserate în nuvelă, diminutivarea substantivelor comune nu mai joacă același rol ca în cazul substantivelor proprii, acest procedeu contribuind doar la reabilitarea conotației lexemului de bază. Astfel, *frajerečky* înseamnă „mândră, mândruță”, fără vreo conotație ironică sau peiorativă. Pentru demagogul Balán, folosirea diminutivului este un simplu artificiu retoric, în care își îmbracă propria lașitate și falsa solidaritate cu tinerii care merg pe front, încercând chiar să-și atragă simpatia acestora doar pentru a-și satisface vanitatea: „La, aký si oželený, Ondřík; nie umrieť idete, ale víťazíte!”¹.

Štefan Širický este singurul personaj pe care Timrava nu îl etichetează nicicum ca și când scriitoarea ar vrea să rămână obiectivă față de acest erou autentic, convingător și credibil, de altfel. În schimb, celelalte personaje nu ezită să i se adreseze lingușitor cu apelativul *pán Širický* „domnule Širický”, făcând aluzie la statutul său social. Astfel, contrastul dintre felul în care i se adresează lui Širický lingușitorii satului și imaginea pe care o creează Timrava despre acest personaj generează ruptura dintre două lumi: pe de o parte, lumea antierilor — degenerați, ipocriți, lași, fără ambiții și idealuri, o lume a avortonilor deja morți pentru societate, cărora războiul le confirmă și moartea fizică — și, pe de altă parte, lumea lui Širický,

¹ *Ibidem*, p. 472.

adevăratul erou care, ratându-și idealurile în plan profan, își eliberează conștiința de povara crimelor de război și își acceptă propria moarte pentru a-și elibera spiritul. În acest context, titlul nuvelei devine o ironică aluzie la contrastul dintre cele două lumi. Astfel, Timrava, care fusese educată în spiritul valorilor morale de către tatăl său, preot lutheran, amendează nimicnicia, superficialitatea, frivolitatea, decăderea morală și recrează, recompune, prin imaginea lui Širický, prototipul bărbatului creștin din Scripturi, pe care scriitoarea însăși l-a căutat, zadarnic, toată viața, rămânând, în final, nemăritată.

Modestă peste măsură, frustrată pentru faptul că nu stăpânea slovacă-standard, criticată aspru de literații vremii, realibilitată, în plan literar de E.M. Šoltésová și L. Groeblová, reinterpretată, eronat, de comuniști, prea puțin înțeleasă și tradusă în alte limbi tocmai datorită idiolectului său, Timrava merită să fie valorizată și prețuită.

Bibliografie

- Barborică, Corneliu, *Istoria literaturii slovace*, Ed. Universal Dalsi, București, 1999
Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain, *Dicționar de simboluri*, vol. I, Ed. Artemis, București, 1996
Dolník, Juraj, *Všeobecná jazykoveda*, Ed. Veda, Bratislava, 2009
Dolník, Juraj, *Sociálna cudzosť*, în Juraj Dolník și col., *Cudzost' – jazyk – spoločnosť*, Ed. Iris, Bratislava, 2015
Gáfrik, Michal, *Na pomedzí moderny*, Ed. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 2001
Hála, Peter, *The Slovak Stories of Timrava and their English Translation*, în „TransculturAI”, vol. 7.1, 2015; sursa electronică: <http://ejournals.library.ualberta.ca/index.php/TC>.
Kusý, Ivan, *Korešpondencia Timravy a Šoltésovej*, SAV, Bratislava, 1952, p. 67, în Peter Hála, *The Slovak Stories of Timrava and their English Translation*, în „TransculturAI”, vol. 7.1, 2015; sursa electronică: <https://journals.library.ualberta.ca/tc/index.php/TC/article/view/24794>, data accesării: 3.09.2017.
Orgoňová, Oľga, Bohunická, Alena, *Lexikológia slovenčiny*, Ed. Columbus, Praga, 2012
Šoltésová, Elena Maróthy, *Na obranu Timravy*, în *Timrava v kritike a spomienkach*, SVKL, Bratislava, 1958, în Marcela Mikulová, *Timravine literárne rebélie*, în Jana Pekarovičová, Miroslav Vojtech (ed.), „Studia Academica Slovaca”, nr. 46, Ed. Universității „Comenius” din Bratislava, 2017
Timrava, Božena Slančíková, *Hrdinovia*, în *Zlatý fond slovenskej literatúry. Timrava*, II, Tatran, Bratislava, 1975

MOTÍV VYDAJA V TEXTOCH BOŽENY SLANČÍKOVEJ TIMRAVY (interpretácia troch vybraných poviedok k 150. výročiu narodenia autorky)

Lucia Anna TRUBAČOVÁ

„...mala som túžbu čo najkratšie vyjadriť
zavše i od zlosti, čo je na ľuďoch.“

Božena Slančíková Timrava

In this article we focus on the interpretation of three short stories with motive of marriage written by famous Slovak female writer Božena Slančíková Timrava. We are concerned how the main motive of the texts *Za koho ísť?*, *Pozde* and *Príde čas* is presented from different points of view and via different characters. Important feature we found in Timrava's texts is the picture of people from the end of the 19th century and the first half of the 20th century. She captures them together with their inner world, turmoil as well as their hopes and dreams. What is very important is that the inner life of presented characters is usually very different from their outer behavior. We see them in their simple humanness; we observe their attempts to hide from the society as well as their shame, defiance and desire to manipulate others according their own wishes. As one of the ways how to explain their behavior we suggest the Maslow's theory of the motivation and we are presenting its main points in the theoretical part of our paper. The desire to fulfill one's needs is very strong in examined texts and we can consider it an underlying driving force of both conscious and unconscious behavior of the characters and it is also the main factor which is creating and moving the story line.

Key words: Timrava, Slovak Literary Realism, *Za koho ísť?*, *Pozde*, *Príde čas*, Maslow, Theory of Motivation

Božena Slančíková Timrava je jednou z najznámejších slovenských autoriek a zároveň významnou predstaviteľkou slovenského literárneho realizmu. Narodila sa v roku 1867 v dedinke Polichno a zomrela v roku 1951 v Lučenci. Rok 2017 je výnimočný aj tým, že si pripomíname 150. výročie narodenia tejto vzácnej osobnosti slovenskej literatúry a kultúry. Timravino tvorivé obdobie sa začalo v roku 1893, keď bola uverejnená jej prvá próza *Za koho ísť?* a zavŕšila ho v roku 1938 svojou poslednou novelou *Záplava*. Jej prózy sa odohrávajú prevažne v dedinskom prostredí, ktoré veľmi dobre poznala po všetkých stránkach. Publikovala však aj piesne a drámy. Vo svojej tvorbe sa Timrava prejavuje ako všímavá pozorovateľka, a aj keď zachytáva najmä charaktery a životné osudy jednotlivých postáv, zaznamenáva často prostredníctvom nich aj mnohé spoločenské a kultúrne aspekty obdobia konca 19. storočia a prvej polovice 20. storočia.

Z jej životopisu je zaujímavý fakt, že Timrava bola v podstate literárnym samoukom. V detstve ju učil jej otec, evanjelický farár a do školy v Banskej Bystrici chodila len rok¹.

Samoukovia, či už na literárnej, umeleckej či inej profesionálnej pôde sú často trochu podceňovaní, keďže sú zvyčajne nútení sami objavovať veci, ktoré sú iným, vzdelanejším ľuďom, samozrejmé. U Timravy však nejde o žiadnu pseudooriginalitu, ale o originalitu „organickú“ a, ako sa dnes ukazuje, pokrokovú, pretože mierila vpred a prinášala pravdu. Timrava nie je samouk, ktorý sa za každú cenu snaží dohnať Európu, pretože jej vzorom je jednoducho život. Taký, aký je, no snažiaci sa odlíšiť. Nie nadarmo nazývali Timravu „rázovitou“, „prísnou“. Tieto charakteristiky v rámci spoločenskej funkcie literatúry svedčia o tom, že ju oslobodzovala od šablón. Nechcela písať odlišne preto, aby bola odlišná, Timrava videla skutočnosti inak než ostatní. Svojou tvorbou odhaľovala spoločenskú lož a bola teda veľkým spoločenským kritikom.²

Ivan Kusý zaraďuje Timravinu tvorbu do širšieho kontextu ostatných slovenských a maďarských autorov žijúcich v novohradskom kraji:

V ich tvorbe je neraz cit zúfania, že sny mladosti sa v dotyku so životom rozplývajú, často sklamanie z nesplnených túžob mladosti. Veľa je v ich diele zákrut a priepadlísk cnenia. Nikdy však nehládajú východiská v nadhviezdnych výšinách, ich raj i peklo je na tomto svete, v živote, ktorý žijú. (...) Stoja tak pevne v skutočnosti, že ani odstup času nevykoreňuje to ich najosobnejšie z povedomia ďalších pokolení. Bez nich niet súvislosti v našej minulosti. Každá nová generácia zisťuje, že v ich tvorbe sú aj jej problémy.³

V Timraviniých textoch nachádzame predovšetkým obraz človeka danej doby, ako ho vnímala sama autorka. Zachytáva ho spoločne s jeho vnútorným svetom a prežívaním, ktoré je často odlišné od vonkajších prejavov a vyjadrení, čo možno považovať za psychologický prienik do osobnosti. Opisuje ľudí práve v ich prostej ľudskosti, odhaľuje ich zakrývanie a maskovanie sa pred okolitým svetom, všima si ich hanbu, vzdor, domýšľavosť, túžbu manipulovať život podľa vlastných predstáv a neraz necháva svoje postavy padnúť na pomyselné dno, zobrazuje ich sklamanie, rozbité túžby a sny. Väčšinou však nehodnotí ani nikomu nenadrža. Jej postavy jednoducho akoby žili svojim vlastným životom, ktorý autorka nemieni prikrášľovať. Keď však nazrieme hlbšie za konkrétne prejavy a vyjadrenia postáv, nájdeme čosi výsostne ľudské a stále aktuálne. Je to prirodzená túžba a motivácia človeka naplňovať a uspokojovať svoje základné potreby. Podľa Maslowovej teórie motivácie, ktorú prvýkrát predstavil v roku 1943 v časopise *Psychological Review*⁴, motivujú správanie človeka práve špecifické potreby. Tieto motivačné sily vníma ako kontinuum od najnižšej, najzákladnejšej roviny fyziologických potrieb až k tzv. B-potrebám, pričom „B“ znamená bytie vo svojom najhlbšom význame, teda vlastnú

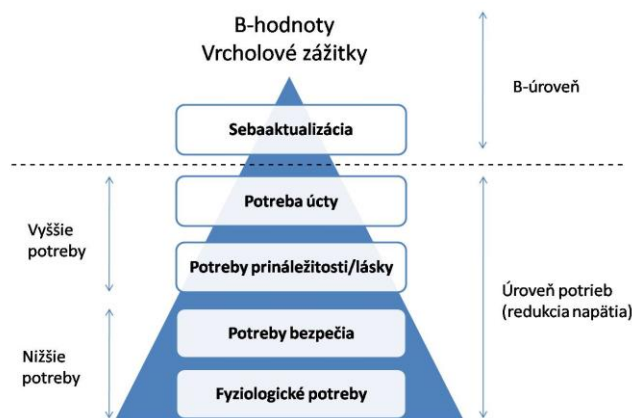
¹ Ivan Kusý: *Timrava je prameň poznania človeka*. In Božena Slančíková Timrava: Dielo I, Bratislava: Tatran, 1975, s. 10.

² Alexander Matuška: *Timravine miesto v našej literatúre*. In: *Timrava v kritike a spomienkach*. Bratislava 1958, s. 816.

³ Kusý: *Tamtiež*, s. 10.

⁴ Abraham Maslow: *A Theory of Human Motivation*. *Psychological Review*, 1943, roč. 50, č. 4, s. 370-396.

existenciu zjednotenú s vesmírnou skutočnosťou. „Na úrovni potrieb je jedinec motivovaný k snahe o redukciu napätia. Nižšie potreby (fyziologické potreby a potreby bezpečia) zaisťujú fyziologické prežitie jedinca; vyššie potreby lásky a úcty zaisťujú duševnú pohodu a rozvoj osobnosti. Potreba sebaaktualizácie predstavuje prechod od úrovne vyšších potrieb k B-úrovni. Na B-úroveň Maslow umiestil metahodnoty (nazývané tiež metapotreby), ktoré sú spojené s najvyššími vrcholmi ľudského potenciálu. Sebaaktualizácia je nikdy nekončiacim procesom, ktorý postupuje dynamickým sledom stupňov smerom nahor po kontinuu. Čím vyššie jedinec dospeje, tým hlbšieho šťastia, pokoja a bohatstva vo vnútornom živote môže dosiahnuť.“ (viď obrázok č. 1).¹

Obrázok č. 1 : Motivačná štruktúra podľa Maslowa²

Timrava sa vo svojej próze zameriava predovšetkým na tému lásky a medziľudských vzťahov. Konanie jej postáv motivujú predovšetkým **potreby bezpečia**, ku ktorým patrí napríklad ochrana proti nebezpečenstvu, potreba poriadku, istoty, zákona; **potreby príнадležnosti a lásky**, pričom konkrétnejšie sa sem zaraďujú potreby byť členom skupiny, prijímať a odovzdávať lásku a priateľstvo, ale aj potreby **úcty a uznania**. Snaha zredukovať napätie a naplniť, uspokojiť tak určitú potrebu získava v literárnom spracovaní špecifický výraz. V poviedkach s motívom vydaja či ženby, ktorému sa venujeme na nasledujúcich stránkach nášho príspevku, tematicky bezpochyby dominujú práve sociálne potreby (príнадležitosť, láska, úcta a uznanie). Zamerali sme sa na tri motivicky podobné poviedky: *Za koho ísť?*, *Pozde* a *Príde čas*. Ústredný motív tu Timrava rieši z rôznych uhlov pohľadu a jeho spracovanie sa v daných poviedkach líši svojou šírkou i hĺbkou. Pre všetky hlavné ženské postavy je však spoločný zámer, ktorým je dobre sa vydať, čo predstavuje aj stereotyp súvisiaci so životnými cieľmi a ideálmi zobrazovaných postáv. Predostieraný svet mladých dedinských ľudí je touto

¹ Viktor J. Drapela: *Přehled teorií osobnosti*, Praha: Portál, 1998, s. 138

² Upravené podľa schémy Drapelu: Tamtiež, s. 139.

skutočnosťou natoľko poznačený, že je to hlavná vec, na ktorú myslia a ktorá formuje ich tok života, vnútorného prežívania i konania.

Pre poviedku *Za koho ísť?*, ktorá bola publikovaná už v roku 1893, je príznačné rozprávanie v prvej osobe a má formu denníkových zápiskov. Zo sledovaných poviedok je zároveň sujetovo najjednoduchším textom. Príbeh rozpráva hlavná hrdinka Lujza, prichádzajúca z mesta na dedinu k svojmu strýkovi s jasným zámerom nájsť si muža: „Vlastne môj úmysel je: lapiť jedného dedinčana, keďže sa mi v meste nepodarilo dostať pod čepiec napriek kope záletníkov. Už potratila som všetku trpezlivosť, majúc dvadsaťpäť rokov, vrhám sa tedy na túto príležitosť zúfale – celou silou.“¹ S týmto presvedčením následne koná a rozohráva akúsi honbu na muža, pričom sa zameriava na dvoch – z jej pohľadu vhodných kandidátov – dedinských učiteľov. Ako mladá žena sa prejavuje veľmi aktívne a cieľavedome, posudzuje prejavy mladých mužov, avšak jej správanie je často infantilné a môžeme u nej vypožorovať túžbu manipulovať a ovládať svoje okolie. Pohráva sa s citmi ľudí a využíva ich prostoduchosť a náklonnosť, čo možno veľmi dobre vidieť v kľúčovej časti príbehu, keď sa predstiera chorobu a záujem mužov o jej osobu sa odkrýva. Ako možného ženícha v tomto momente vníma dokonca aj svojho strýka. Vymýšľa si rozličné stratégie a snaží sa tak odhaliť, kto ju má vlastne v láske. Jednou z nich je napríklad snaha vyvolať v mužoch žiarlivosť, čo sa jej napokon aj podarí.

Už v tejto poviedke si môžeme všimnúť charakteristickú črtu Timraviných próz, teda rozpor medzi mysleným/cíteným a vypovedaným. Tento moment je často práve tým, čo hýbe dejom a posúva ho vpred a na jeho základe sa rozvíjajú aj vzťahy medzi postavami. Lujza sa napríklad pretvaruje, že sa necíti dobre, aby upútala na seba pozornosť: „Ja ako nezdravistá sedela som ustatá pri stole, bezvýrazno a mdle hl'adiac do povetria, zavše vzdychajúc skláňala som hlavu do dlaní, akoby ma neznesiteľno bolela.. „*Toto musí i skalu obmäkčiť!*“ *myslím – a skutočne, Bút hneď bol pri mne s otázkou...*“². V reakciách na podobné situácie sa odkrývajú aj črty ostatných postáv, čo tiež môžeme vnímať ako súčasť Timravinho hlbšieho psychologického vnímania. Výraznejšie si to však môžeme všimnúť v ďalších – sujetovo bohatších – textoch.

Podobne hravo a detsky sa prejavuje aj hlavná hrdinka ďalšej sledovanej poviedky *Pozde*, ktorá vyšla v roku 1898. Ide o sujetovo rozvinutejší text s autorským rozprávaním, kde sa mladá, láskou sklamaná Darina najskôr odmieta vydať a neskôr si sama aktívne začína hľadať vhodného muža. Jej aktívny záujem o potenciálnych ženíchov a spoločnosť mladých ľudí je vyvolaný konaním jej tety a matky, ktoré jej ženícha vybrali bez toho, aby o tom vedela. Hlbším dôvodom jej nového záujmu o vydaj je teda vzdor voči neočakávanému rozhodnutiu. Vzdorom reaguje aj na odmietnutie zo strany svojho snúbenca: „A ja ani nebanujem! tvrdila zlostne aj pred sebou, stavajúc sa nedotknutou.“³ Táto primárna reakcia sa však

¹ Božena Slančíková Timrava: Dielo I, Bratislava: Tatran, 1975, s. 10, s. 21.

² Tamtiež, s. 28.

³ Tamtiež, s. 314.

postupne mení na smútok a obviňovanie. Zo psychologického hľadiska je zaujímavé zobrazenie toho, ako sa Darina so vzniknutou situáciou vyrovnáva a hľadá si spôsoby kompenzácie zranených citov. Je nútená vyrovnat' sa aj s hanbou, ktorú pociťuje voči okoliu a útechu nachádza v speve. Pri nepríjemných pocitoch siaha v duchu po piesni „Pod oblôčkom vyskakoval...“, čo má pre ňu katarzný účinok.

V tejto poviedke si môžeme všimnúť ďalšiu z významných charakteristík Timravinej tvorby a tou je vnútorná reč postáv. Podobne ako v texte *Za koho ísť?* aj tu nachádzame množstvo protirečení medzi mysleným/cíteným a vonkajším vyjadrením postáv. Na margo vnútornej reči Viliam Marčok podotýka, že „vzdorné, nevyslovené repliky jej postáv na názory iných ešte nie sú sústavným vnútorným monológom, s akým sa po prvýkrát stretávame u Dostojevského, ani bytostnejším prúdom vedomia, na aký ho pretvoril James Joyce a po ňom modernistická línia prózy XX. storočia. Ale bol to v našej próze prvý rozhodný krok do sfér skrytého svetského vnútra človeka.“¹

Vnútorné prežívanie postáv je často zmätené, rozporuplné a nelogické, čo opäť poukazuje na Timravino rozprávačské majstrovstvo a jej pochopenie ľudského vnútra. Zaujímavá z tohto aspektu je napríklad Darinina reakcia vo chvíli, keď sa chce porozprávať s otcom o snúbencovi, ktorého vlastne ani nepozná:

„Tatuško...“ započne, držiak kľučku v ruke a čaká, že pozrie na ňu a potom bude pokračovať. Tatuška starý, ale pekný, sedel zohnutý nad písaním a nerád, keď ho vyrušovali. Čujúc jej – ako sa mu zdalo – prosebný hlas, obrátil sa rýchlo k nej; ale vidiac podľa vzrušenej tváre, že sa zas protivila s matkou, prísne vpil i tak ostré čierne oči do nej. „No?“ zakričal. „Nič ... nič ... som sa ...“ a Darina ponáhľala sa von. S veľkou rýchlosťou prešla cez pitvor, v duchu spievajúc „Pod oblôčkom vyskakoval...“ A keď ju vyspievala celú, riekla zmužile: „A predsa nepôjdem zaň, čo je kto!“².

Darinu tlak zo strany rodiny a možno i snaha ukázať svoju samostatnosť, vôľu a schopnosť rozhodovať sa vedú k aktívnemu hľadaniu si vhodného ženícha, ktorého chce v prvom rade dobre poznať.

V poviedke *Príde čas* sa problematika vydaja mladej ženy rieši z pohľadu troch postáv: matky Anči Jachtačky Riapel'ovie, dcéry Zuzy a otca Ďura. Timrava tu zobrazuje primárne tému starodievocstva a prostredníctvom svojho špecifického vnímania vzťahov otvára aj problematiku rodinnej dynamiky, medzigeneračného rozporu symbolizovaného vzťahom rodičov a dcéry a príbeh ozvlášťňuje dokonca osudovosťou a motívom kliatby.

Jadrom príbehu je konflikt, ktorý v rodine vzniká a postupne sa prehľbuje, pretože dvadsaťštyri ročná dcéra Zuza je ešte stále slobodná. Pre rodičov je situácia ich dcéry veľkým osobným i spoločenským problémom, keďže vek dvadsaťštyri rokov je na vydaj v dedinskom prostredí veľmi vysoký a zo strany okolia si vysluhuje posmech a opovrhovanie. Rodičia sa teda cítia zahanbení a ponížení a na tomto podklade vznikajú medzi nimi hádky. Konfliktne situácie nastávajú aj medzi

¹ Viliam Marčok: Prečo sa Timravine prózy oplatí čítať aj dnes? In: Skúsenosti, 2009, s. 287.

² Timrava: Tamtiež, s. 332 -333.

matkou a dcérou či otcom a dcérou, takže sme svedkami rozporov v rámci rodinného vzťahového trojuholníka. Príbehová línia je zároveň opäť bohatá na vnútorné prehovory postáv, ktoré väčšinou nekorešpondujú s ich vonkajšími prejavmi.

Matka sa prejavuje najotvorenejšie, usiluje sa hlavne zo začiatku hľadať cesty, túži vydať svoju dcéru a uhládza vzťahy. Postupne však začína svoju dcéru a muža obviňovať, obracia sa v hádkach proti nim a snaží sa tak zbaviť svojej hanby a viny. Otec s dcérou sú podobní v prejavoch tvrdohlavosti, pýchy a vzdoru, ktorými navonok reagujú na nepríjemné okolnosti. Tieto reakcie však môžeme považovať za psychologickú obranu tvoriacu súčasť vonkajšieho obrazu osobnosti, teda spoločenskej masky. Prejavuje sa tu prirodzená túžba človeka zachovať si pozitívny sebaobraz a v konkrétnom prípade aj snaha zakryť svoje zranené, zmätené vnútro a zbaviť sa pociťovanej viny. Zuza zasa predstavuje typ mladej odvážnej, stále ešte sčasti detsky sa správajúcej ženy túžiacej po vydaji. Čaká však na mladého muža, ktorý sa má vrátiť z vojny a ostatných nápadníkov odmieta. Je nešťastná zo sociálneho postavenia svojej rodiny, hnevá sa a obviňuje rodičov z toho, že lepšie nehospodária. Cíti, že aj to je jeden z dôvodov, prečo sa nemohla dobre vydať. Potom, čo sa jej vysnívaný Števo vráti z vojny, otvorene mu vyjadrí svoju náklonnosť a city. Je pritom odvážna a priama.

Timrava sa v spleti týchto vzťahov prejavuje ako pozorovateľka a nehodnotí ich. Svojim charakterom akoby nechávala voľný priestor prejavu sa vnútorne aj navonok bez toho, aby sa stavala na niečiu stranu. Z rozoberaných poviedok je *Príde čas* jedinou, ktorá nekončí šťastne, teda vytúženým vydajom. Zuza podľa otcovej predtuchy odchádza slúžiť do mesta.

Vo svojich poviedkach Timrava preniká i do **mužského sveta**. V sledovaných textoch vystupujú mužské postavy – okrem otca v poviedke *Príde čas* – ako predmet záujmu hlavných ženských hrdiniek, čo však neznamená, že sú pasívne. V *Za koho ísť?* je zápleтка postavená na platonicky lúboštnom trojuholníku medzi Lujzou a dvoma dedinskými učiteľmi Rudolfom Mišovom a Samuelom Bútom a okrajovo doň zasahuje postava ujca. Mišov sa okrem učenia venuje aj bylinkám, za čo si na dedine vyslúžil prezývku „mastičkár“ a Bút je zároveň aj obuvníkom. O ich charakteroch sa dozvedáme predovšetkým z ich priamych prehovorov a z opisov iných postáv. Obaja majú záujem o ruku dievčaťa, ktoré si z nich očividne vyberá toho „lepšieho“, a na jej stratégie reagujú rôzne – spočiatku flegmaticky, neskôr vyhranenejšie. Postupne sa vznikajúce napätie premieta aj do ich vzájomného vzťahu: „Na krížnom chodníku dočkal Mišov Búta. „Vieš ty čo?“ vravel Mišov, „pre jednu babu škoda nám je započat' spor. Prišla a odíde. Nám nezostane len banovať za ňou. Či za ten žiaľ hodno obetovať priateľstvo? Bud' múdry, nechaj ju!“ Nechaj ju ty!“ na to Bút – Mišov poobzeral si oči Búta, odvrátil sa a hvízdajúc šiel hore dedinou do školy.“¹

Príbeh vrcholí stretnutím všetkých troch mužských postáv okolo chorej Lujzy, ktorá zisťuje, že je zaľúbená do Mišova. Tu sa do deja aktívnejšie

¹ Tamtiež, s. 26.

a otvorenejšie zapája aj ujec svojim prekvapivým hodnotením mladej generácie: „Takí sú terajší mladí ľudia, pre zábavu zanedbávajú domácnosť, ženu. Obeť spraví každá, ktorá ide za mladého. Starší sú svedomitejší, tí v rodine nájdú svoje najväčšie šťastie!“¹ Zúfalá a citovo zmätená Lujza sa toho chytá a v liste žiada povolenie od rodičov na sobáš s ujcom a celá táto scéna vyústi do mierne komického odhalenia vzájomných citov medzi kantorom Mišovom a mladou ženou. Timrava túto poviedku ukončuje zmierlivo a vo všetkých vzťahoch vzniká nová harmónia.

V poviedke *Pozde* sa tiež postupne kryštalizuje vzťahový trojuholník, do ktorého vstupuje hlavná hrdinka a dvaja mladí muži Dušan Škripoň a Samko Ledanko, avšak v jeho pozadí je tretí muž, o ktorom až takmer do konca nič nevieme. Práve táto záhadná postava vybraného ženícha sprostredkovane motivuje Darinu hľadať si vhodného kandidáta samostatne:

Tak vydať sa teda... Ale ja si sama vyvolím za koho. Nebudem hľadiť ani na krásu, ani eleganciu, ani stav – ani čo ho dokonale nepoznám – dobre nechcem – iba na dobrotu... Ale koho tak, kto by bol taký dobrý? (...) Hneď predstúpila jej v duši veľká a mocná postava Dušana Škripoňa, s tvárou trochu ťapkovou a veľkých, napnutých očí. To je krotký ako holubica, zlého slova nepočul od neho nik, a už je roky, ako sa osadil v dedine, kúpiac tu majetok. Spomáha chudobným, pominulej zimy zaodel päť sirôt. Lepšie srdce ani nemôže mať mužský... A jeho priateľ Samko Ledanko? Darina zamyslela sa ešte hlbšie... Ten podporuje a drží v dome sestru s dvoma deťmi, aj to je samá cnosť a dobrota...²

Muži na jej priateľské správanie reagujú odlišne. Škripoň sa prejavuje hanblivo, rozpačito, dokonca domýšľavo, ale zostáva viac-menej pasívny a svoj záujem nevie prejaviť otvorene. Ledanko je vo svojom prejave otvorenejší, ale spočiatku Darininu náklonnosť odmieta, pravdepodobne preto, že sa cítil ponížený jej chvíľkovým odporom voči mužom. Jej spoločnosť však vyhľadáva stále častejšie a jeho vnútorný svet začína byť rozpoltený medzi tým, čo chce cítiť a čo vlastne cíti: „Hrozne je protivná“ pomyslel si v svojom trápení, cítiac, ako mu srdce slasťou búcha za ten pohľad.“³ Mladí muži sa dokonca navzájom uisťujú, že ani jeden nemá záujem o jej ruku. Ledankova rozpoltenosť a snaha vyvolávať v Darine žiarlivosť a získať tak jej pozornosť a Škripoňova nerozhodnosť, pomalosť a neschopnosť vyjadriť svoje city napokon nepriamo prispievajú k tomu, že Darina sa vydáva za kňaza Hrabovského, ktorého celý čas odmietala. Poviedku Timrava ukončuje svojim typickým ironickým nádychom – keď sa mladí muži konečne odhodlajú prejaviť svoj záujem, už je „pozde“. Záver by sa pokojne dal vystihnúť aj známym slovenským príslovím: *Kde sa dvaja bijú, tretí vyhráva*. Aj v tomto texte si môžeme všimnúť, že popieranie citov, rozpor medzi tým, čo je vyjadrené navonok a vnútorným prežívaním, očakávania a domýšľavosť majú veľký vplyv nielen na rozvíjanie deja, ale aj na život ľudí, ktorý Timrava načrtáva.

¹ Tamtiež, s. 31.

² Tamtiež, s. 320-321.

³ Tamtiež, s. 342.

V poviedke *Príde čas* je hlavnou mužskou postavou otec a postupne sa odkrývajú charaktery nechceného, odmietaného muža a na druhej strane vytúženého muža vracajúceho sa z vojny. Otec Ďuro sa navonok prejavuje vzdorovito a odmietavo voči svojmu okoliu a postupne začína byť podráždený a nepríjemný aj voči svojej žene a dcére, na čo neboli predtým zvyknuté. Predstavuje postavu s rozvinutým vnútorným svetom, pričom ho trápia výčitky svedomia a cíti sa zodpovedný nielen za smrť ženy, čo ju kedysi v mladosti opustil, ale aj za stav dcéry, ktorú sa im nedarí vydať. Obviňuje svoju ženu aj dcéru, zmietajú ním negatívne emócie pod ťažobou vlastnej viny, čo sa odráža aj v jeho konfliktnom správaní. Tak je to aj v situácii, keď mu dcéra prinesie jedlo: „Zloží klobúk na pažiť k sebe, sníme pokrievku z črepničky a zamieša v nej lyžicou. Navrchu bôbu masť a škvarky ako palce veľké, čo on rád. Dosiaľ sa tešil, že mu žena tak vôľu hľadá, teraz zašiel ho hnev. Hľa, ako ona vie gazdovať Nie div, že prišiel pri nej na mizinu. Práve tak nič nemá, ako by nemal, keby si bol Anku Pankovku vzal...“¹ Postava odmietaného muža Bodora sa takisto viaže na minulosť, ku ktorej sa v spomienkach vracia otec Ďuro, keďže ho odporúčal Pankovke za muža potom, čo sa s ňou rozišiel. Aj mladého aj starého Bodora prezývajú niktošmi. Mladý muž sa pritom stará o malý statok, napohľad je zanedbaný a je samotár. Spočiatku má o Zuzu záujem, ale ona ho odmieta a vysmieva sa mu. Jej vytúženým mužom je totiž Števo prichádzajúci z vojny. Sprvoti na jej zvädzanie a koketovanie reaguje pozitívne a má o ňu záujem, avšak vstupuje medzi nich jeho matka, ktorá Zuzu a jej rodinu nepovažuje za vhodnú partiu a viac-menej mu prikazuje vziať si inú ženu. Števo sa tu podrobuje matkinej vôli a Zuze sa začína vyhýbať, až ju napokon odmieta úplne. Kľúčovým momentom poviedky je, keď otec, napriek svojmu odporu a pýche, prichádza na žiadosť svojej dcéry za odmietaným Bodorom, aby mu ponúkol jej ruku. Mladý muž ju však odmieta so slovami:

Bačik, vaša Zuzka mne, keď som ju pýtal, ani neodpovedala ako poriadnemu človeku, ale ako bláznovi. Aj teraz, kdekoli'vek sa zídem s ňou, ma potupí a mi ubližuje. Nieto toho mena, ktorým by ma nebola prezvala... Prepáčte, bačik, ale by to nebolo dobre, keby šla za mňa. A preto ja vašu dievku nevezmem...“² Sklamáný a prekvapený otec to berie ako naplnenie osudu: „Zuza teda pôjde svetom, po službách. Anka Pankovka je pomstena – čas prišiel...“³

Ženský i mužský svet v Timraviných textoch majú svoje pravidlá a genderové role sú z veľkej časti predurčené. I keď sa ženské hrdinky prejavujú emancipovane, samostatne a vzdorovito, každá z nich nesie v sebe túžbu po dobrom vydaní, po tom, nájsť si muža a viesť spokojný rodinný život. Toto nastavenie zároveň podporuje celé okolie, od rodiny až po celú dedinu. Veľké slovo v otázke vydaja či ženby má rodina, ktorá sa mladým ľuďom snaží nájsť čo najlepšiu

¹ Tamtiež, s. 348-350.

² Tamtiež, s. 379.

³ Tamtiež, s. 380.

alternatívu – majetkovú aj z pohľadu charakteru. V poviedke *Za koho ísť?* vystupujú Lujzini rodičia len v pozadí. Voľbu ženícha s nimi konzultuje v listoch, ale posledné slovo, zdá sa, majú oni. Potom, čo si zvolila svojho muža, prichádzajú na dedinu. Výraznejšie do života mladých ľudí vstupujú rodičia, prípadne širšia rodina v ďalších interpretovaných textoch. Ako sme si všimli, Darine z poviedky *Pozde* vyberajú ženícha teta s matkou a táto voľba sa stáva hnacím motorom príbehu a je motiváciou Darininej „premeny“ od pasivity a odporu voči mužom k aktivite a pozitívnym citom. Voľba zo strany rodiny je pritom čímsi prirodzeným a normálnym:

Tetka Elena z Mrázova a i sama mať Dariny Zátonichovej vyriekli, že dosť bolo už parád a Darina musí sa vydať. Ona, vôbec nedojatá, krútila hlavou ľahkomyselne a smiala sa veľmi veselo, keď jej tetka povedala, že teda keď ona neuchne sa, ony jej zaopatria a určia, za koho sa má vydať. Posadali bližšie k sebe na diván a začali sa hneď aj radiť o tom. Starý mládenec Bohdan Hadala by ta bol, ale ten sa ženiť nebude. Edo Šmirský by ju sotva vzal, Francko Svetlovský nemá ešte chlieb...¹

Neskôr tetka prichádza s novinou, že už vhodného kandidáta našla. V týchto pasážach sa v textoch zrkadlí tradícia, ktorá vládla v slovenskom dedinskom prostredí. Sobáš bol samozrejmosťou a rodina sa snažila mladým vybrať čo najlepšieho možného partnera. Do úvahy sa bral napríklad majetok, rodina, postavenie, ale aj charakter, zdravie a podobne. Vzájomná náklonnosť alebo láska neboli pri voľbe partnerov primárne alebo vôbec nezohrávali rolu. Hanbou a zdrojom posmechu a akejsi spoločenskej potupy pre celú rodinu bolo, ak mladá žena zostala „starou dievkou“ alebo muž „starým mládencom“. To veľmi jasne vidíme napríklad v poviedke *Príde čas*, kde je 24-ročná Zuza stále ešte slobodná. Vytvára to napätú situáciu v rodine, konflikty medzi jej členmi, čo vedie až k Zuzinej rezignácii na vydaj z lásky, keď žiada otca, aby ju vydal za muža, ktorého predtým všemožne odmietala. Bodorove odmietnutie je potom pomyslenou ranou osudu a Zuza opúšťa dedinu. V tejto poviedke do hry vstupuje aj matka Števa – vyvoleného muža –, ktorá v podstate svojmu synovi zakazuje vziať si hlavnú hrdinku: „Ja som si dvoch synov dobre oženila; obaja sú spokojní – i teba tak chcem. Načože je žena neochotná, ktorá nezavaruje a pri ktorej hynie hospodárstvo? K takej aj ľúbosť ľahko pominie. Ale cena ženy dobrej je nad perly... človeku vzácna...“² Mladý muž sa matke neprotiví a Zuzu opúšťa. Slovo rodičov má veľkú váhu a spoločenské postavenie rodiny evidentne tiež zohráva podstatnú úlohu v otázke vydaja či ženby.

Vo všetkých sledovaných poviedkach sme videli snahy upútať na seba pozornosť, zapáčiť sa, ukázať sa v najlepšom svetle, vyniknúť alebo byť prijatý okolím. Môžeme ich považovať za prirodzené vzorce správania sa ľudí, za ktorými sa skrývajú základné životné potreby jednotlivca. Všimli sme si, že podľa Maslowovej teórie motivácie sú to hlavne tie, ktoré by sme mohli zaradiť k nižším a vyšším potrebám, ktoré vyžadujú redukcii napätia a motivujú jednotlivca k snahe

---

¹ Tamtiež, s. 311.

² Tamtiež, s. 363.

naplniť ich. Nachádzame tu potreby istoty a bezpečia (ochrana proti nebezpečenstvu, potreba poriadku, istoty, zákona,...), potreby prináležitosti a lásky (byť členom skupiny, byť milovaný, mať priateľov,...), potreby úcty a uznania (cítiť úctu, sebaúctu, mať prestíž, uznanie, nezávislosť,...). Najbohatšie zastúpené sú vo vybraných Timravíných textoch bezpochyby sociálne potreby. Vyššie poznávacie a estetické potreby sa vo väčšej miere objavujú v poviedke *Za koho ísť?* Tieto potreby a pocity charakteristické pre sledované postavy, pociťujú ľudia viac-menej nadčasovo a aj preto sa v Timravinej próze vie nájsť aj súčasný čitateľ. Odstup od textov síce stále markantnejšie vytvára jazyková stránka, ale v pocitovej sfére sú si dnešný svet a svet Timravíných textov stále blízko.

Použitá literatúra

- Božena Slančíková Timrava: *Dielo I*, Bratislava: Tatran, 1975, 752 s.
Božena Slančíková Timrava: *Dielo II*, Bratislava: Tatran, 1975, 772 s.
- Drapela, V. J.: *Přehled teorií osobnosti*, Praha: Portál, 1998, 175 s
- Kebísek, Roman: „Božena Slančíková Timrava: Láska jej zobrala ruže z líc“. *Sme*, roč. 24, 13. 1. 2016, č. 9, apríl. Príbehy slovenských hrdinov, s. VIII. Dostupné online: <https://plus.sme.sk/c/20073538/bozena-slancikova-timrava-laska-jej-zobrala-ruze-z-lic.html#ixzz4mVw203I8>
- Kusý, Ivan: „Timrava je prameň poznania človeka“ *Božena Slančíková Timrava: Dielo I*, Bratislava: Tatran 1975, s. 9 – 17.
- Marčok, Viliam: „Prečo sa Timravine prózy oplatí čítať aj dnes?“ *Skúsenosti*, Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2009, 302 s.
- Maslow, Abraham: „A Theory of Human Motivation“ *Psychological Review*, 1943, roč. 50, č. 4, s. 370–396.
- Timrava v kritike a v spomienkach*. Zborník. Bratislava: SVKL, 1958, 849 s.

KONFLIKT OFICIÁLNEJ A ĽUDOVEJ MEDICÍNY V TIMRAVINÝCH NOVELÁCH ŤAPÁKOVCI A SKON PAĽA ROČKU¹

Mária ŽILÁKOVÁ

The author has chosen a non-usual point of view to examine the two short stories indicated in the title. She states her motives by saying that this is the conflict the subject-matters of the novels are built around.

She dismembers her message in compliance with the pattern used when writing down people's healing: she characterizes the specialists of the two strata of healing who also appear in the two writings, describes the protagonists' diseases and their reasons, the ways the diseases are tried to heal, and the way the protagonists take them. The short story *Skon Paľa Ročku* also affords her the opportunity to analyse the narrow and wide milieu's Christian ethics-based attitude to the protagonist's illness that ends in death.

Key words: illness, professional and people's healing, death, Christian ethics

Tézy na úvod

V súčasnosti sa obyčaj ne nerozmýšľa o tradičnej (ľudovej) kultúre ako o systéme poznatkov o svete, ktorý tvorili tesne a vzájomne späté zložky. Fungovala ako kompendium zákonitostí a pravidiel, ktoré determinovali každodenný život ľudí celé stáročia. Systém tradičnej kultúry sa po druhej svetovej vojne v našom stredoeurópskom priestore rozpadol, v súčasnosti prežívajú v jednotlivých societách iba niektoré jej prvky. Vo veľkej miere ich uchováva kolektívna pamäť, resp. nadobúdajú nové, čiastočne revitalizované formy, tzv. folklorizmy. Tieto charakterizuje strata pôvodných súradníc a spoločenskej konotácie.

Príspevok venovaný rozboru konfliktom oficiálnej a ľudovej medicíny v Timravíných novelách *Ťapákovci* a *Skon Paľa Ročku* podá problematiku zo širšieho, komplexnejšieho zorného uhla, ktorý vychádza z interdisciplinárnej povahy ľudovej medicíny, syntetizuje metódy lingvistiky, etnografie, kulturológie a je ohľadom na historický vývin oficiálnej lekárskej vedy. Voľbu metódy analýzy noviel zdôvodňuje fakt, že konflikty medzi protagonistami uvedených noviel vychádzajú z dvoch vrstiev toho istého fenoménu a sú nosné z hľadiska rozvoja sujetu.²

---

¹ Božena Slančíková *Timrava II. Zlatý fond slovenskej literatúry*, Bratislava, Tatran, 1975, s. 415-450, 545-573.

² Mária Žiláková, *Ľudové liečenie Slovákov v Maďarsku*, Nadlak, Ivan Krasko, 2009, s. 5-8., 14-17.

Božena Slančíková, Timrava, dcéra evanjelického farára, žila v období, kedy bolo ľudové liečenie živé v dedinskom prostredí, väčšinu svojho života prežila v novohradských lokalitách Polichno a Ábelová. Tieto biografické údaje považujem za dôležité pripomenúť jednak z dôvodu, že veľký počet obyvateľstva kolonizoval Dolnú zem po vyhnaní Turkov z Uhorska v 18. storočí z južno- stredoslovenského územia. Konkrétne aj z lokalít, v ktorých Timrava žila. Z druhej strany na základe terénnych výskumov, ktoré Emília Horváthová konala v dolnozemskej priestore, dospela k poznaniu, že v kultúrnom ohľade na nových sídlach kolonistov prevláda novohradsko-hontiansky kultúrny model vo väčšom rozsahu ako príliv obyvateľstva z tejto oblasti.¹ V tomto kontexte v otázke hodnovernosti harmonizujú fakty, ktoré uvádza Timrava v dvoch vybraných novelách s interpretáciami na podklade publikácie Ľudové liečenie Slovákov v Maďarsku.

Analýza noviel

Novely *Ťapákovci* a *Skon Paľa Ročku* majú početné korešpondenčné body, v značnej miere sa aj odlišujú: v *Ťapákovcoch* sa vytvárajú konflikty hlavne v otázkach hygieny, druhá novela odkrýva aj filozofiu dedinčanov o zdraví a chorobe človeka.

Špecialisti: osoby, ktoré liečia

Z obidvoch noviel sa čitateľ dozvedá, že v dedinách, ktoré sú zobrazované, nepraktizuje lekár, ktorý stojí najvyššie v hierarchii predstaviteľov oficiálnej medicíny. Kým v *Ťapákovcoch* naznačuje tento fakt jednak jeho absencia, z druhej strany sa zase v texte niekoľkokrát opakuje: Il'a, žena najstaršieho brata Paľa Ťapáka, absolvovala kurz pre pôrodné baby v Sobote a preto má v dedinskom kolektíve dôležité postavenie.

V druhej novele je skutočnosť absencie miestneho lekára jedným z faktorov zápasu protagonistu o život. Pre Ročkovcov sa javí ako nezvládnuteľná prekážka: získať voz v čase najväčšej roboty, aby sa Paľo k nemu dostal.

Na inom mieste rozoberá autorka novely názor dedinčanov na doktorov - ktorý síce skoncipuje Paľo podobou vnútornej reči - podľa ktorého lekári nevedia nič, iba čo sa peniaze na nich míňajú.² Podobný názor som zaznamenala v lalalite Nová Huta (Bükkszentkereszt) v Bukových horách r.1993 od staršieho respondenta. V Novej Hute nepraktizoval lekár do 1910-1920-tych rokov, chodilo sa za ním vozom do Lillafüredu alebo do Ďúru (Diósgyőr). Pacienti prišli za ním iba v krajnom prípade, častokrát i neskoro. Motivácia bola podobná ako v uvedenej novele, nedostatok finančných zdrojov a starosť o zanedbávanie roboty. Keď sa na lekára

¹ Anna Divičanová, Regionálna členitosť kultúry Slovákov v Maďarsku, Vrstvy tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku. In: (Hlav. red.) Anna Divičanová: *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku*, Békésska Čaba, VÚSM, 1996, s. 8-9., s.16.

² Timrava, Tamtiež, s. 561- 562.

obrátili neskoro, pomoc nebola účinná, v konečnom dôsledku mohla viesť aj k smrti.¹

Možnosť ísť do *špitála* (dnes už do nemocnice) a dať sa operovať, ktorá sa otvára pre Paľa oneskorene, dodnes považuje najstaršia vrstva dedinského obyvateľstva na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku za cestu k istej smrti.

Paľovo a Zuzino premýšľanie o tom, čo si s chorobou počať, má paralelu v mentalite Čabänov, ktorú charakterizuje Ľudovít Haan v maďarskej mutácii svojej monografii nasledovne: *Lekára Čabän obyčajne nevolá, zavolá farára, ktorý mu poradí, že by mal zavolať lekára a malo by to byť naopak. Čabänia si myslia, Pánboh ich uzdraví.*²

O ľudových špecialistoch sa zmieňuje Timrava len v novele Skon Paľa Ročku. Zuza uisťuje svojho muža, že nemá vážnu chorobu: *...To sa ti mádra pohla, nič iné ti je nie. Zavolám tetku Marečku, pomastia ťa oproti srdcu, vínnym octom a sadlom, tak ti prejde...*³ Mastiarky, tj. ženy, ktoré liečili masírovaním, mali dôležité miesto v hierarchii ľudových špecialistov. Nestáli síce na vrchole hierarchie, prvé miesto patrilo osobám, ktoré boli schopné *naprávať* vyklbené údy, liečiť zlomeniny resp. ovládali tzv. magické postupy.

Mádra bola známa choroba vnútorností, pravdepodobne zažívacích orgánov, ktorú moji respondenti nevedeli dostatočne presne identifikovať. Nemusel ju liečiť v každom prípade špecialista, stačil aj niekto skúsenejší. Liečila sa nasledujúcim spôsobom: na postihnuté miesto sa mal prevrhnúť hrnček, ktorý mádru vytiahol. Pod hrnček sa dávali ďalšie komponenty, napr. chlebová kôra, klka, ktoré sa mali zapáliť. Mádru *vytiahol* pravdepodobne rozdiel teploty: teplejší vzduch pod hrnčekom a chladnejšia teplota mimo hrnčeka.⁴

Častokrát sa ľudia liečili aj podľa rád starších osôb, v Ťapákovcoch je takouto postavou starý Fuzák. Nedá sa síce s istotou určiť, či patrili medzi špecialistov, alebo radil zo skúsenosti. Totiž keď sa Anče skrčili nohy *...takú radu dal jej materi, aby ju pribili na dosku...*, aby sa jej nohy vyrovnali. Z tejto rady vyplýva, že ovládal magické spôsoby liečenia, ktoré sa zakladajú na princípe liečiť rovné s rovným.⁵

Osoba, ktorá dve vrstvy liečiteľstva spája je dedinská pôrodná baba.

Pred zavedením povinného školenia pôrodných báb vykonávali túto funkciu skúsenejšie staršie ženy daného dedinského kolektívu. Na tento fakt odkazuje postoj rodiny Ťapákovcej na Ilino povolanie: *Mohla by sa štítiť taká mladá, a byť babickou.*⁶

Školenie pôrodných báb súvisí s rozvojom lekárskej vedy v dobe osvietenstva. Podklad k povzdvihnutiu lekárskej vedy v Uhorsku na európsku

¹ Žiláková, Tamtiež, s.164.

² Citát z publikácie: Žiláková, Tamtiež, s. 282. V pôvodnom maďarskom znení porov.: Haan Lajos, *Békés-csaba, A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig*, (Pest, 1858.) Békéscsaba, Békés Megyei Közgűlés Önkormányzati Hivatala, 1991, s. 44.

³ Timrava, Tamtiež, s. 555.

⁴ Žiláková, Tamtiež, s.73., 112.

⁵ Timrava, Tamtiež, s. 442-443.

⁶ Tamtiež, s. 418.

úroveň dáva Ratio Educationis Márie Terézie (1777). Rozvoj napomáhali jej nariadenia na zorganizovanie univerzitného vzdelávania lekárov, touto úlohou poverila svojho dvorného lekára. Jej dvorným lekárom bol Van Swieten, emblematická osobnosť tzv. *starej viedeňskej lekárskej školy*.¹ Prínosom rozvoja je medzi inými, že v 18. storočí vznikajú diela, ktoré dávajú pôrodníctvo na vedeckú úroveň, vytvárajú vedeckú terminológiu v jazykoch mnohonárodnostného štátu. Majú pritom ambície poučiť aj pôrodné baby, ktoré mali v rukách toto pole zdravotníctva doložené od staroveku.²

V dobe vzniku Timraviných noviel pôrodné baby jednak konali svoje povinnosti podľa predpisov a pravidiel, ktoré sa na kurze naučili, z druhej strany zase uplatňovali aj niektoré postupy zaužívané v ľudovom liečení, ktoré sa dedili z predchádzajúcich ľudových teórií a praxe oficiálnej medicíny.³

Il'a-kráľovná v Ťapákovcoch je zanietenou propagátorkou názorov oficiálnej medicíny. Karhá príslušníkov svojej viacgeneračnej rodiny pre nedoržiavanie hygiény v svojom životnom priestore: studňa nemá zrub, čo je nielen nebezpečné, môže do nej padnúť človek alebo zviera, a najmä voda sa môže znečistiť vo väčšej miere ako keby bola studňa ohradená; mnoho ľudí býva v jednej izbe, vzduch je preto nezdravý; jedia z jednej misy atď. Tieto okolnosti môžu byť prameňom početných chorôb. Il'a častokrát pripomína svoj dvojmesačný kurz pri argumentácii: *Mne i doktori v Sobote častokrát vravievali...*

Osobná hygiena sa v novele prezentuje výmenou bielizne (košele), a spôsobom umývania sa. Podrobnejšie informuje o tejto záležitosti nasledujúci úryvok, ktorý zachytáva udalosť po návrate Paľ'a Ťapáka z dlhej, viactýždňovej cesty z Ardiela: *...Berie vodu – keď mu čisté háby nedajú, aspoň sa umyje. Naberie plné ústa, že sa mu obe líca naduli a ide sa umývať tak po starosvetsky: z úst na dlaň vodu, z dlane na tvár. Je zaprášený, dopotený, apoň ako-tak sa oblíže a potom pôjde do Veľ'kov...*⁴

Ostrý kontrast, vžitých spôsobov udržiavania všeobecnej a osobnej hygiény vedie k stálym konfliktom v rodine, ktoré inšpirujú Il'u k činom, ktoré v konečnom dôsledku vedú k vytvoreniu zdravého, hygienicky vyhovujúceho prostredia pre seba a muža.

V novele sú zachytené povinnosti dedinskej pôrodnej baby reálne: popri tom, že Il'a pomáha pri pôrode (ku ktorému ju prídu zavolať), má povinnosť ísť novorodeniatka kúpať (podľa údajov z terénneho výskumu obyčajne 6-8 dní). Povinnosti pôrodných báb regulovali vrchnosti (svetské a cirkevné) boli povinné medzi inými ohlásiť narodenie mŕtveho dieťaťa, Il'a konala aj v tejto veci v súlade s predpismi.⁵

¹ Je po ňom je pomenovaná ulica vo Viedni.

² Ferenc Kolos Mayer: *Az orvostudomány története*, Budapest, Eggenberger féle könyvkereskedés, 1927, s. 215-216, 223-224, 255-256.

³ Žiláková, Tamtiež, s. 30.

⁴ Timrava, Tamtiež, s. 436.

⁵ Tamtiež, s. 447.

Pôrodné baby bývali uctievanými osobami v dedidských societách, v niektorých im patrilo titul *pani babka*. Prejavom úcty bolo, že asistovali pri krstínach v kostole, boli pozývané na hostinu z tejto príležitosti. Hostiny bývali veselé, pri vyberaní peňažnej *ofery* pre „*holého*“ sa spievalo.¹ Účastníci krstín sa skladali aj pre „*pani babku*“, bol to finančný diel jej dotácie. K dotácii patrilo tiež balíček z hostiny; v novele sa pripomína celý koláč, ktorý Il'a dostala a vyložila doma na stôl pre všetkých.

Jej ohováranie vyplývalo zo závesti a nenávisti, ktorú prechovávali voči nej ostatní členovia veľkorodiny Ťapákovskej.

Otázka osobnej hygiény sa v druhej novele vynára iba v súvislosti s Katou Majzovie *...o ktorej vraveli, že spodného rúcha i s dievkou nenosia, za čo ju každý ničomnicou volal...*²

V dolnozemských slovenských lokalitách generácie žien narodené na konci 19. storočia nenosili dámske nohavičky (ťažko si navykali na tento „nový“ kus bielizne), v lete poväčšine ani rubáče.³

Príčiny a pôvodcovia chorôb

V dedinských societách sa pripisoval pôvod chorôb prírodným silám, *povetriu, slnku, vetru*, resp. tomu, že sa človek *presilil*. Je to názor, ktorý vytvorili starovekí lekári-filozofovia a stáročia sa traduje.⁴ V Ťapákovcoch prírodné sily v lliných výrokocho majú dvojtvárnu povahu, jednak sa spomínajú ako škodlivé, z druhej strany ako liečivé na kvalitatívnom princípe:

...Il'a-kráľovná, čo sa vyvíšuje nad všetkých, vraví, že je dieťa [Hagarckino] choré pre zlé povetrie a vlhký dom, že ich je veľa v dome (tá ešte i to vychytila, že sa aj mrzácke nohy tiež preto pokrčily)...

...Hagarcovke dieťa ozdravelo tuvon na slniečku...⁵

Pôvodcovia chorôb v ľudovom liečení mohli byť ďalej nadprirodzené škodiace sily, mýtické bytosti s takouto silou, mohli uškodiť aj niektorí ľudia (aj nechtiac, často pohľadom - *urieknutie, zočí*), chorobu, ba dokonca smrť mohla privolať aj kľatba (Paľa Ročku zakliala matka, keď ju vystrčil zo svojho domu).

Pôvod chorôb, najmä ak išlo o ťažkú chorobu, prípadne mrzáctvo, sa mohol vysvetliť ako boží trest. V Ťapákovcoch Anča bola ešte dieťaťom, kedy dostala lámku, následkom ktorej sa jej skrčili nohy. Preto si často kladie otázku: prečo ju Boh trestá. Paľo Ročko sa previnil proti Desiatim prikázaniam Boha. V prvom rade proti štvrtému: *Cti si otca i matku, aby si dlho žil na zemi!* Keď nekorektne nadával na pána farára, aj proti ôsmemu: *Nevypovieš krivé svedectvo proti svojmu blížnemu*. Anča sa rúha v dôsledku svojho beznádejného stavu, keď závidí mladým ženám, že sú

¹ Žiláková: Tamtiež, s. 301., 183-184.

² Timrava, Tamtiež, s. 566.

³ Žiláková, Tamtiež, s. 301., 341-342.

⁴ Tamtiež, s. 356.

⁵ Timrava, Tamtiež. s. 424., 449.

milované, ich parádne čepce, ich životné možnosti: *Nepožiadaj ani jeho manželku ani nič, čo je jeho* (10. prikázanie).¹

Aby ľudia spravovali svoj život podľa kresťanskej etiky, cirkev sa snažila poskytnúť pomoc napr. aj systemtizovaním smrteľných, resp. kardinálnych hriechov - medzi ne patrí aj lenivosť. Priekopnícka práca v tejto záležitosti sa viaže na osobu Evagrii Pontia. V Európe sa rozšíril názor na súbor hriechov prostredníctvom jeho žiaka sv. Johana Cassia. Vykladal ich aj sv. Gregor Veľký. V neskorších dobách bola definícia kardinálnych hriechov viackrát modifikovaná.²

Ťapákovci svojou lenivosťou denno-denne páchajú hriech. Lenivosť je pritom symptóm viacerých chorôb napr. melanchólie, depresie, ktoré sa práve na podklade uvedenej filozofie cirkvi nerešpektovali ako choroby, postihnutí sa považovali za hriešnikov.

Za vážny etický priestupok sa považovala na uvedenom podklade „záhalčivosť“, rodiny Ročkovcov, najmä jeho otca alkoholika, lebo nemal sklon k dobrému. Podľa niektorých činov aj Paľo zdedil po ňom takéto správanie. Obviňuje svoju matku, že otca nevedela k dobrému, a podobne aj svoju ženu. Atitúda dedičanov k chorobe Paľo Ročku sa dá interpretovať tiež na tomto filozofickom podklade.

Zuzine činy, ktorými Paľo zvädzala k nekorektným, neetickému počínaniu, by sa mohli hodnotiť aj ako alúzia na biblický motív prvého previnenia Adama a Evy a ich vyhnanie z Raja – podrobnejší rozbor tohto významového plánu by však viedol ďaleko od našej témy.

Psychické následky choroby, ich vplyv na činy postihnutých tiež nebudú rozoberané z dôvodu, že tento fenomén ľudová medicína neeviduje, resp. interpretuje ho iba na báze porušenia mravných pravidiel kresťanstva a odpykania hriešnika za priestupky.

Ančina choroba

Ančina choroba sa v Timravinej novele pomenúva ľudovým termínom *lámka*, ktorý má v starých českých lekárskejších spisoch z obdobia 14. - 16. storočia viacero synonym: *podagra*, *pakostnica*, *lámavica*, *dna*, *lámka*, *hřeben*. Symptómy choroby reumatického rázu, ktorá postihuje predovšetkým kosti a kĺby, a prejavuje sa „lámavou“ bolesťou, až ochrnutím, popisujú staré lekárske spisy podrobne. Uvedené synonymné názvy a ďalšie latinské termíny diferencujú obmeny choroby podľa potiahnutého miesta.³ V ľudovej terminológii Slovákov v Maďarsku sa pomenúva choroba aj názvom *host'ec*. Ako terapia prichádzalo do úvahy v

¹ *Evanjelický spevník* 2. vyd. Lipotvský Mikuláš, Tranoscius, 1995, Desat' Božích prikázání.

² Sedem kardinálnych hriechov: 1. ješitnosť (márnomyšľnosť, márnivosť) - (superbia), 2. chamtivosť (lakomstvo) - (lat. avaritia, gr. filargüria), 3. smilstvo - (luxuria), 4. závistlivosť - (invidia), pažravosť - (gula), hnev - (ira), 7. lenivosť k dobrému - (acedia). Ako ôsmy kardinálny hriech sa spomínala lživosť.

³ Alena M. Černá, *Staročeské názvy chorob*, Praha, Nakladatelství Karolinum-Universität Karlova v Praze, 2009, s. 52.

stredoveku aj *žehnánie* t.j. zariekanie, ktoré sa radí k magickým praktikám.¹ Rada starého Fuzáka zapadá do tejto praxe.

V ľudovom liečení sa skrčenie nôh mohlo pripisovať aj *zaklnutiu*. Počas terénnych výskumov som zaznamenala údaj v mestskom prostredí, v Malom Kereši (Kiskőrös). Išlo o prípady dvoch mladíkov, ktorým sa skričili nohy, následkom toho, že im *porobili*. Jedného zaklnuli susedove dievky, lebo si nechcel vziať z nich ani jednu. Trpel štyri roky, potom spáchal samovraždu. Druhý sa pomocou špecialistu, ktorý vedel odklíňať, t.j. *odrobiť*, uzdravil.²

Choroba Paľa Ročku ³

Od konštatácie, ktorú obsahuje prvá veta novely, výrok spisovateľky - vo funkcii narátora - *Paľo Ročko ochorel*. – celý rad zvrátov, konštrukcií zachytáva jeho stav, symptómy, ako sa ho choroba zmocňuje, ako ho fyzicky a psychicky zmáha, až po skonanie. Paľo pripisuje príčinu svojej choroby tomu, že sa *pretrhol* t.j. presilil v robote. Počiatok choroby sa prejavuje symptómami *začalo ho kľať v boku, cítil bolesť vo vnútornostiach, proti srdcu, ľahol do postele*, ani o týždeň mu nebolo lepšie. Už v tejto fáze ho prehliadol doktor, ktorý prišiel „*štepíť drobnice deťom*“ a zistil, že má problém s *pečeňou*. Napriek tomu Paľo nerozmýšľa o vážnejšej terapii, vstane, ide do roboty, skálie tlčť, kde *sa mu leje pot z čela, zamdlie*, dedinčania ho *doniesli* [domov] *v plachte ako poleno*. Má obavy, že *ak sa oddá chorobe, neozdravie priam a rozchoravie sa ešte väčšmi*. Keď znovu vstáva z postele a chytí sa do ľahšej roboty, *krok jeho je neistý, ruky ako ani nie jeho, oslabené, chvejúce sa*. Pokúsi sa robiť sediac, podoprie sa poduškou, ale *rozboleli ho ľadvie aj chrbát od sedenia*. Narátor v tejto fáze ochorenia Paľa konštatuje: *Veľmi chorý je Paľo Ročko*. Až natoľko, že začne rozmýšľať o tom, ako by sa predsa mohol dostať k doktorovi, k čomu je potrebný voz. Veľmi neskoro sa rozhodne pre operáciu, ktorú mu radil doktor už skôr, kedy ho už neprijmú. Paľo si postupne uvedomuje, že umrie: *zhoršilo sa mu už je na ostatnom, tvár mu je už ožltnutá ako vosk, cele vpadnutá, je osinutý*. Snaží sa vyrovnať so svojim svedomím, ol'utovať prvinenia voči blízkym a odprosiť ich: *ruku matkinu tisne k chladnúcim rtom, potom zaviera oči, na tvári jeho rozlial sa pokoj*. Narátor dodáva: *Paľo sa viac nezobudil*.

Atitúda ženy Zuzy k Paľovej chorobe

Zuza spočiatku neprejavuje súcit k Paľovej chorobe: *Vari sa umrieť zberáš, či čo? Hahaha!* Najprv mu dohovára, chce ho „naprávať k dobrému“: „*Ja nedbám, len polihuj, a trebárs nech nám huby narastú na hlavách.; Vedže sa ty neopúšťaj!; No len si oddýchni, riekla...Ale nazajtra žeby si mi už bol hore!*“ Potom sa trápi v mysli: *Ver môj*

¹ Tamtiež, s. 109.

² Žiláková, Tamtiež s. 202.

³ Citáty sú vybrané z celého rozsahu textu novely.

Paľo sa pekne priberá![do roboty]. Prvýkrát sa preľakne, keď jej muža prinesú domov v plachte: *Paľo, Paľo môj!*

Slabnutie Paľa vyvolá jej súcit, snahu pomôcť, zohnať liek: Pomáha mu vstať, uloží ho do postele, pozakrýva duchnami. Ponúkne zavolať *mastiarku*. Opýta sa ho, čo by jedol.

Ešte aj na konci 20. storočia bolo vo zvyku v dedinských societách na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku uvariť chorému slepačiu, resp. mäsovú polievku, snažiť sa mu variť jedlá ktoré sa mu zažívajú. V novele túto obvyčaj dokladá Paľova žiadosť, aby mu poslali polievku z fary, čo *pani farárka navaria*. Zuza najprv presviedča svoju kmotru, aby jej pomohla sprostredkovať Paľovu žiadosť – zaujímavý je jej argument: *Možno, že by mu osožila. Hádám sa mu prisnilo o nej. Ľa, aj tetke Púckovie, keď boli chorá na krčce, sa bolo prisnilo, že by mali zjesť z tretej dediny chleba od žobráka. Zadovážili im ho, aj sa tak stalo – ozdraveli od neho. Môžbyť, že by aj Paľo ozdravel*. Keď Paľo zje polievku z fary, je...*istá toho, že Paľo už ozdravie*.

Po návrate od doktora, ktorý radí operáciu, sa snaží svojho muža presvedčiť: *Už tí doktori len viac vedia ako my!* Paľo sa však rozhodne nedať sa operovať. Ako sa zhoršuje jeho stav, Zuza sa zmieta medzi zúfalstvom a nádejou. Málo pred smrťou, keď si prosí knihu rozprávok požičanú od suseda, žena mu ju podá, ale myslí si: *Radšej by sa pomodlil Paľo!...Keby aspoň Tranoscus pýtal, ale on, ťažko chorý, ide čítať rozprávky*. Utrápená, v zúfalstve vypovie pred Katou Majzlovie: *Už nech by alebo ozdravel, alebo nech by ho pánboh vzal, lebo mi je strašné hľadiet na tie muky*.

Najťažšie jej je uprosiť Paľovu mater, aby išla syna navštíviť pred smrťou. Presviedča ju: *...Paľo vás volá k sebe, veď je chorý na smrť...Veď je už iba ako tieň, už len živorí. Už by mu lepšie bolo nežiť. Už je mne ťažko hľadiet na jeho kríž. No, hybajte, mamo!* Zuza neuspeje.

Atitúda dedinčanov

Ľudia konajú podľa mravných pravidiel society. Keď vidia Paľa odpadnutého pri kope skália, prinesú ho v plachte domov. Zuzu ešte upozorňujú, aby sa nezľakla, neumrel.

V pokročilej fáze choroby Zuzina kmotra ho ide „opáčiť“ a prinesie mu pražené mäso z hostiny, ktorú robili pri strihaní oviec – Zuza sa jej sťažuje: *Ako ma katuje, a on je ani nie tak chorý!* Kmotra Zelenkovie odpovie: *Ej, kmotrička, neverte! Veď sú ako vosk žltý!* – a pokrúti hlavou.

Pri príležitosti, kedy Zuza prehovorí so susedom o Paľovej žiadosti, že by jedol polievku z fary, ktorú intrpretuje tak, že možno by mu pomohla ozdraviť, sused si myslí: *Ten ti ozdravie...Veď je taký hoc ten dukát*. – ale nahlas vysloví otázku, ktorá sa v takejto situácii sluší: *Akože mu je dnes?*

Pri inej príležitosti sa Zuza znovu sťažuje susedovi, že Paľo si žiada mäsovú polievku iba z fary a napriek tomu, že trikrát odkázala, len ju nespôsielajú, sused reaguje nasledovne: *Hm, z jednej strany...sused zasekne reč, iba domyslí: Prečo by*

povážili takého, čo im zlorečil?...

Slúžka z fary, ktorá polievku konečne prinesie, snaží sa dať na Zuzino vedomie, ako sa povzdvihli pán farár a pani farárka nad ich nekorektným správaním a prejavili milosrdenstvo k chorému.

Paľova mať odpúšťa ťažko. Dohovára jej Patráška, (v ich dome je Paľova mať „na hospode“): *...Ale, Mara, Mara, čo neskrotíš srce, čo nejdeš?...Keby ma Cigán volal, už by bola šla, nie to syn! Keď jej Paľova mať argumentuje svojou krivdou, presviedča ju ďalej: Vieme my všetci o tom, Mara moja, súdili sme ho všetci za to, ale teraz teba súdime. Veď si hádam matka! Nakoniec ju prosí: Oh, Mara, Mara, už sa zľutuj!*

Presviedča ju aj Kata Majzovie: *Nezamkynajte srdce svoje, tetka, ďalej...*

Ako to bolo vo zvyku na dedinách (aj v mojej rodnej obci do tretej tretiny 20. storočia) pri odchádzajúcom nenechali samých jeho najbližších, tak aj u Ročkov bola prítomná pri vyvrcholení drámy kmotra. Keď mať neprichádza, Zuza rečie Paľovi: *Ach, uspokoj sa – už ti je súdené odísť len tak...* Vtom zvolá kmotra: *Idú.*

Aj jeho matka koná, ako si vyžaduje kresťanská etika konať pri umierajúcom: *...Ruku neodťahuje od jeho úst, druhú kladie na jeho hlavu a žehná si syna...*

BIBLIOGRAFIA

Černá, Alena M, *Staročeské názvy chorob*, Praha, Nakladatelství Karolinum- Univerzita Karlova v Praze, 2009.

Divičanová, Anna, Regionálna členitosť kultúry Slovákov v Maďarsku., Vrstvy tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku. In:(Hlav. red.) Anna Divičanová, *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku*. Békésska Čaba: VÚSM, 1996.

Evanjelický spevník 2. vyd. Lipotvský Mikuláš, Tranoscius, 1995.

Haan, Lajos, *Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig*, (Pest, 1858.) Békéscsaba, Békés Megyei Közgylés Önkormányzati Hivatala, 1991.

Mayer, Ferenc Kolos, *Az orvostudomány története*. Budapest, Eggenberger féle könyvkereskedés, 1927.

Slančíková, Božena, *TIMRAVA II. Zlatý fond slovenskej literatúry*, Bratislava, Tatran, 1975

Žiláková, Mária, *Ľudové liečenie Slovákov v Maďarsku*, Nadlak, Ivan Krasko, 2009.

Pavel Jozef Šafařík
– 180 de ani de slavistică românească

**THE CZECH SCIENTIST P. J. ŠAFAŘÍK –
AUTHOR OF THE FIRST SLAVIC ETYMOLOGIES IN ROMANIAN**

Anca Irina IONESCU

The first *scientific analysis* of the Slavic borrowings in the Romanian language is found in the work of the Czech scientist Pavel Josef Šafařík, entitled *Slovanské starožitnosti*, published in Prague in 1837 (translated into German – 1844, Polish – 1844 and Russian – 1848), 24 years before Franz Miklosich's paper *Die slavischen Elemente im Rumunischen* was published, where Šafařík's work is quoted 3 times. We have proof that Šafařík was familiar with Romanian as many Romanian Slavonic manuscripts were found in his archive with notes and comments by his hand.

Key words: Slavic borrowings, Romanian slavists, Romanian-Slavic studies, Miklosich, beginning of the Slav studies

For a very long time, the first researcher to draw the attention on the old Slavonic borrowings into Romanian was deemed to be the Slovenian Franz Miklosich with his famous paper *Die slavischen elemente im Rumunischen*, presented in 1860 in two sessions (July 18th and October 17th) within the Philosophy and History Department of the Science Academy in Vienna and published a year later.¹

From that moment on, all Romanian linguists referred to Miklosich as the founder of the Romanian-Slavic studies, the first scholar to study the words of old Slav origin in Romanian. Thus, Ovid Densusianu (1873-1938) confirms this idea at an international level in 1901 stating that: "En dehors de Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Vienne, 1861, et Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, Francfort, 1873, personne n'a étudié ce sujet, l'un des plus importants pourtant de l'histoire de la langue roumaine. On est donc obligé a recourir toujours à ces travaux, bien qu'ils ne correspondent plus à l'état actuel de la science. Bon nombre des étymologies données par ces savants sont à rejeter."²

We will come across the same opinion with the founder of the Romanian Slavic studies, historian, linguist and philologist Ioan Bogdan (1864-1919) who, in his study on the contribution of Franz Miklosich brought to studying Slav influence in Romanian, mentions the following on the abovementioned paper: "This is the first

---

¹ "Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften. Phil.hist Classe", XII, Vienna, 1861, 1-70 (excerpt).

² Ovid Densusianu, *Histoire de la Langue Roumaine. Tome premier. Les origines*, Ernest Leroux, Paris, 1901, p. 255.

serious writing on certain foreign elements in our language. It has an almost complete alphabetical glossary of these elements, listed under their Slav prototypes.”¹

Miklosich’s paper was and is unanimously deemed to be the beginning of the Slav Romanian studies, as concluded from the researches of the reputed Romanian Slavist G. Mihăilă who, on the centenarian celebration of the publication of Miklosich’s study, lists the previous contributions², starting from the empirical comments of the Moldavian chronicler Grigore Ureche (17th century) or the philologist Johann Christoph Adelung (19th century), mentioned by Lazăr Șăineanu³.

In the chronological order of their contributions – Miklosich’s predecessors include the Russian erudite Iakov Hanculov⁴, the Serbian scholar Jovan Sterija Popović⁵, I. Heliade-Radulescu⁶, whose list of foreign words had been elaborated in order to eliminate them from Romanian and Stephan⁷, quoted by L. Șăineanu. In his study on the main phases of studying Slav Romanian linguistic relations⁸, G. Mihăilă adds to the abovementioned list B. Kopitar, to whom Ioan Bogdan had also dedicated an appraising article, referring to him as a “nice scholar”, author of some of the works on the Romanian language.⁹

But long before all these linguists and philologists made their contributions to the study of the Slav etymologies in Romanian, *the Slavonic influence on the Romanian language was mentioned and scientifically demonstrated ever since 1837 by a great Czech scientist, Pavel Josef Šafařík*.

It is very strange that none of the Romanian philologists interested in the history of Slav Romanian studies mentions Šafařík, although Miklosich had quoted him accurately no less than three times in the preface to his work, so often mentioned by the Romanian linguists: “Das ch is nicht, wie Šafařík Starož. 198, meint, aus dem Slavischen zu erklären” (p.1); „Eine zwischen Dalmatien Croatien und Bosnien gelegene Gegend hieß ehemals Vlachia, was Šafařík Starož. 199 daraus erklärt; [...] Celten seien, Starož. 49, auch jene Wlachen, welche nach Nestor XIX. [...] vertrieben wurden” (p.2). „Ungegründet ist die Ansicht Šafařík’s, der die Rumunen

---

¹ Ioan Bogdan, *Franz Miklosich*, in *Scieri alese*. Cu o prefață de Emil Petrovici. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă. Editura Academiei R.P.R., Bucharest, 1968, p. 586.

² G. Mihăilă, *Locul lui Franz Miklosich în studierea elementelor slave din limba română. (O sută de ani de la apariția lucrării Die slavischen Elemente im Rumunischen, Viena, 1861)*, in „Romanoslavica”, VI., Filologie, Bucharest, 1962, p. 209 and the following.

³ *Istoria filologiei române*, 2nd editon, Bucharest, 1895, p. 25-36.

⁴ *Собрание славянских первообразных слов, употребляемых в влахо-молдавском языке*, St. Peterburg, 1840.

⁵ *Reči srbsko-slavenske u vlaškom jeziku poznate*, in „Glasnik društva srbske slovesnosti”, I, 1847, p. 30-58.

⁶ *Vocabular de vorbe streine în limba română*, Bucharest, 1847.

⁷ *Einfluss des Slavischen auf dem Walachischen*, Ostrowo, 1859; quoted after L. Șăineanu, *op.cit.*, p. 245; cf. and G. Mihăilă, *Locul lui Franz Miklosich...*, p.210-211.

⁸ G. Mihăilă, *Principales étapes de l’histoire des études slaves en roumain et leurs rapports avec les études slaves internationales*, „Romanoslavica”, XVI, Bucharest, 1968, p. 193-225.

⁹ Ioan Bogdan, *Bartolomei Kopitar, O pagină din istoria filologiei române*, in *Scieri alese...*, p. 577-584.

erst im fünften oder sechsten Jahrhunderte aus einem Gemenge von Geten, Römern und Slaven entstehen lässt." (p.4)¹

Pavel Josef Šafařík (1795-1861) was one of the disciples and most devoted followers of the founder of the modern Slavic studies, Josef Dobrovský. He was in fact a Slovak, but he carried out his activity in Bohemia and he wrote in Czech. Initially, his last name was Šafarik (in the Slovak variant), also spelled Saffarik or Schafarik (in the German variant).

Pavel Josef Šafařík's work can be divided into two large categories: his poetic work and his scientific work. At the border between the two we will find his works on literary theory and prosody. Interested in the Slavic history, in 1826 he published *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* – a large book similar to an encyclopedia, the first attempt at a systematic presentation of the Slav languages and literatures in general. Šafařík's concerns in the old Czech language and literature include *Nejstarší památky českého jazyka* (*The oldest monuments of the Czech language*), 1840, work elaborated along with Palacký, and the article *Počátky staročeské mluvnice* (*Beginnings of the old Czech grammar*), part of the tome compiled along with Palacký, Jungmann and Hanka, *Výbor z literatury české* (*Anthology of the Czech Literature*), 1845. In addition, he carried out research in the field of the old Czech literature; he discovered and published two new fragments of the old Czech *Alexandria* and of *Saint Dorota's Legend*. He studied especially the literary creation of the Czech Brothers Union and of the radical thinker, Petr Chelčický.

The most important of his scientific works is *Slovanské starožitnosti* (*Slavic antiquities*), 1-2, Prague, 1836-1837.² This is his masterpiece, in which he studies the history and literature of Slav peoples, dating back to Herodotus, i.e. at the half of the 5th century B.C., until the Christianization of the main Slav peoples, respectively at the end of the 10th century. It focuses on the Slav settlements, the life, language and customs of the old Slav. It provides a somewhat idyllic image of the Slavs, presented in the spirit of Herder's conceptions as an amazing, peace loving people, hating arms and war, farmers and traders, singing and partying passionately. He brought arguments on the Indo-European origin of the Slavs and documents from their ancient settlements against the tendentious opinions of the time who deemed the Slavs to be strangers of a Mongolian origin that arrived very late in Europe. He stated that the Slavs have in Europe the same merits and rights as the Greek, the Romans and the Germans, being its originary and legitimate inhabitants.

The work appeared in 1000 copies, at the author's expense. Taking into account that it had been written in Czech, which was not a language broadly used in the scientific circles, the number of copies was pretty impressive. The 2nd edition

¹ Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, op.cit.

² L. Machala, E. Petrů, *Panorama české literatury*, Olomouc, 1994, p. 101; *Slovník českých spisovatelů*, Nakl. Libri, Praga, 2000, p. 618; J. Lehár, A. Stich, J. Janáčková, J. Holý, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Nakladatelství Lidové Noviny, Prague, 2008, p. 187.

appeared in 1863 under the care of Josef Jireček¹. Shortly after the first edition appeared, the work was translated in several languages, becoming later on the main university manual on Slavic Studies in the largest and most prestigious universities of Europe. Thus, Šafařík's work was translated into German: P. J. Safarik, *Slavische Altertümer*, 2 vols. Leipzig, 1843, 1844 and in Polish: Szafarzyk Paweł Jozef, *Słowiańskie starożytności*, translator – Hieronim Napoleon Bońkowski, editor – Walenty Stefański, Poznań, 1844, and the Russian version appearing in 1848 *Славянские древности*, translated by M. P. Pogodin, O. M. Bodeanski and P. I. Preis. Even before this date, the most remarkable Slavists in the Russian universities at the time – O.M. Bodeanski, P.I. Preis, I.I. Sreznevski, V.I. Grigorovici – had started lecturing on special courses based on Šafařík's work, using it at the same time for their own scientific research.²

We brought all these clarifications in order to prove that this was a very well known paper and with quite the broad circulation, which no Slavist in the second half of the 19th century could have ignored (and who actually have not ignored it).

Šafařík's work is highly important also for the history of Czech-Romanian relations.³ In his book, speaking about the arrival of the Bulgarian Slavs – as he calls them – in the Balkan Peninsula and their settling north and south from the Danube, Šafařík mentions their passing through today's Romanian territory and some of them settling down in Transylvania and Walachia: "We, here, under the name of Slav Bulgarians understand all the old Slavs in Moldova, Walachia, Transylvania and South Hungary, from the Prut River on the northern part of the Danube down to the mouth of Drava River, further on to Eastern Serbia and toward Morava River, than from Thrace, Macedonia, Albania, Thessaly, from the rest of Greece and from Peloponnesus and the pertaining islands."⁴

Šafařík dedicates an entire chapter to the Slavs in Dacia: 2. *O Slovanéch bulharských v Dácii* (*On the Bulgarian Slavs in Dacia*, p. 215-223)⁵, mentioning that the Slavs who came to Moesia, Thrace and Macedonia at the end of the 5th century and beginning of the 6th century settled down in the old Dacia, meaning today's Walachia, Greater Walachia (Muntenia) and Transylvania. After they passed through the abovementioned lands, the rest of the Slav population that remained here

---

¹ Pavla Josefa Šafaříka *Sebrané spisy*. K vydání upravil Josef Jireček, díl II. *Starožitnosti slovanské okresu druhého*, v Praze, nákl. knihkupce Bedřicha Tempského, 1863; <http://books.google.com/books?id=nSwiAAAAMAAJ&pg=PR7&#v=onepage&q&f=false>

² Karel Paul, Pavel Josef Šafařík. Život a dílo. Úvod napsal Karel Krejčí, CSAV, Praha, 1961, p. 199-200. Cf. Павел Йозеф Шафарик (1795-1861), выдающийся деятель чешского и словацкого национального возрождения, exhibition organized in BAN in 2007 on the 170th celebration since the publication of P. J. Safarik's masterpiece, Slavic Antiquities. <http://www.rasl.ru/science/Shafarik.php>

³ Karel Paul, *op.cit.* In chapter IV. *Vědecká činnost v Praze*. 1. *Slovanské starožitnosti* (p. 177-201) does not mention anything on the chapter about the *Slavs in Dacia*.

⁴ P. J. Šafařík, *Sebrané spisy*, vol. 2, edition prepared by J. K. Jireček, díl II. *Starožitnosti slovanské okresu druhého*, Prague, 1863, p. 160. <http://books.google.com/books?id=nSwiAAAAMAAJ&pg=PR7&#v=onepage&q&f=false>

⁵ *Op. cit.*, online electronic version.

merged with the local population covered by the mountain areas, meaning the Dacians or the Romanians (*rumuny*). There cannot be any doubt, he states, that these Danubian Slavs whose traces faded as late as the 13th century (meaning that they were completely assimilated by the local population) were kindred to the ones who settled in Moesia and Macedonia.

Moving beyond these historical considerations, which shall remain uncommented in any way because they are not the object of this research, one shall try and show the importance of P.J. Šafařík's work for the scientific study of the Slavic elements in Romanian which, in our opinion, he initiated long before Fr. Miklosich, although the latter is still deemed today the founder of the Slavonian-Romanian studies.

Šafařík's study is not a simple empirical research or a list of words of Slav origin, as we see in his predecessors, quoted by I. Bogdan, G. Mihăilă and others, but a convincing proof of the fact that his author had studied Romanian and was familiar with the old Romanian texts.

Moreover, Šafařík's interest in the old Romanian texts is also attested in his personal archive where we find several manuscripts and old Romanian books, among which: *Sintagma lui Matei Vlastaris* (*Matei Vlastaris's Law*, 1390–1408, with Šafařík's notes dated June 18th 1830; a *Pravila* (*Nomocanon*) from the Greater Walachia in Slavic (ms. 22 from the Šafařík collection); a *Slujebnic* (*Lithurgy Book*) from Moldova, 16th century (Šafařík collection VII); a *Tetraevanghel* (*Four Gospels*) from Moldova, end of the 16th century in Slavic with one of Šafařík's notes (col. Šafařík ms. II); a *Miscelaneu* (*Miscellaneous*) from 1646, including this text: *Despre cucerirea oraşelor de la Dunăre de către turci* (*On conquering the towns from the Danube to the Turks*) (Ms. Šafařík 19); *Miscelaneu* (*Miscellaneous*) from Studenita Monastery, 1619, coming from the Šafařík collection ms. 10 and others.¹

Most of these manuscripts have Šafařík's hand notes, thus confirming once again the scientific accuracy with which the author tackled the Romanian language. In his analysis, Šafařík states from the beginning that Slavonic borrowings in Romanian are of a South-Slavic origin: „Slova nalezají se ve valaštině, jež, jak vědomo slovančinou hojně napuštěna jest, pronášejí na sobě patrné známky jazyka Slovanův zadunajských. Všecko, cožkoli jest vlastností nářečí bulharského, i v těchto slovech se pozoruje.”² [The words in Walachian which, as you know, is full of Slavonian elements, bear clear signs of the language of the Slavonians beyond the Danube. All the signs that bear the particularity of the Bulgarian language can also be noticed in these words.]

Šafařík first presents the specific phonetic features of the Southern Slav languages and their correspondents in the other Slav languages, as they are largely recognized nowadays as well: “The nasal sounds *ǣ* and *ǡ* (*q* and *ę*), *št* and *žd* instead of the Serbian *ć*, *d'*, the Russian *č*, *ž*, the Czech *c*, *z*, *ja*, *a* turned into *je*, *e* and the other

¹ Virgil Cândea, *Mărturii româneşti peste hotare. Creaţii româneşti şi izvoare despre români în colecţii din străinătate*. Serie nouă. I. Albania–Etiopia, Editura Biblioteca Bucureştilor, 2010, p. 438–440.

² P. J. Šafařík, *Sebrané spisy ...*, p. 216.

way around, *je* into *ja*, *a*, the sound *o* into *u*, the consonant *l* turned into *j* or into *ji*, *g* replaced with *v*, reversing the order of the medium and soft consonants, the presence of words unknown in other dialects etc.”¹

Next, a list of approximately 100 words is presented, out of which circa 20 are proper (place) names (toponyms), grouped according to their phonetic characteristics which justifies categorizing them as South-Slav borrowings.

- according to the evolution of the nasal vowels: *Dumbovica* (*Dâmbovița*), *Dumbov* (*Dâmbov*), *Lunkavec* (*Luncavăț*), *Dumbrovnici* (*Dâmbrovnici*), *Dumbrova* (*Dâmbrova*), *Lunka* (*Lunca*), *Porumbeni*, *Strunga*, *Mundrești* (*Mândrești*) etc. The same reflexes as presented in another list of common nouns: *zimbru* (aurochs) (*zubr*, *urus*), *porunke* „*poruncă*” (command) (*poručenî*), *porunčesku* „*poruncesc*” (I command) (*poroučím*), *dumbravè* „*dumbravă*” (young forest) (*doubrava*, *sylva*, *quercetum*), *gènskè* „*gâscă*” (goose) (*husa*), *gèngavu* „*gângav*” „*grindă*” (beam) (*huhnivý*), *grindè* (*hřada*), *kolindè* „*colindă*” (carrol) (*koleda*), *oglinde* „*oglindă*” (mirror) (*zrcadlo*, *slc. hľadidlo*, *srb. ogledalo*), *munke* „*muncă*” (labor) (*muka*), *munčesku* „*muncesc*” (I am working) (*mučitel*) *munčitorju* „*muncitor*” (*mučitel*), *opinkè* „*opincă*” (peasant sandal) (*krpec*, *bačkor*) *osèndè* „*osândă*” (punishment) (*odsouzení*), *pèndarju* „*pândar*” (keeper) (*pudič*, *custos vineae*, *bul. padar*), *prundu* (*arena*, *sabulum*), *rèndu* „*rând*” (row) (*řád*), *pe rèndu* (*po řádu*, *ordine*), *sfèntu* „*sfânt*” (saint) etc.

- the presence of groups *št*, *žd* in toponyms: *Vladimirešt* (*Vladimirești*), *Dragomirešt* (*Dragomirești*), *Dragoješt* (*Drăgoiești*), *Popešt* (*Popești*), *Bogdanešt* (*Bogdănești*), *Mundrești* (*Mândrești*) and many others; and in common nouns: *nèdežde* „*nădejde*” (hope) (*naděje*);

- *ja*, *a* turned into *e*: *brézda* „*brazdă*” (ploughed strip of land) (*brazda*), *krèčun* „*crăciun*” (Christmas) (*kračun*, *vánoce*), *žèle* „*jale*” (sorrow) (*žal*), *nèpaste* „*năpastă*” (catastrophy) (*napast*), *zèloh* „*zălog*” (pledge) (*záloh*) etc.

- *je*, *e* turned into *ja*, *a*: *Njamcu* „*neamț*” (German) (*Němec*), *jazu* „*iaz*” (pond) (*jez*), *jazeru* „*iezer*” (*jezero*) *nevastè* „*nevastă*” (wife) (*nevěsta*) etc.

- *o* turned into *u*: *Muskalu* „*muscal*” (Russian from Moscow) (*Moskvanin*), *rudenie* (*rodina*) (kinship) etc.

- metathesis of *l*, *r*: *baltè* „*baltă*” (puddle) (*blato*), *gardu* „*gard*” (fence) (*hrad*) etc.

- consonant *l* turned into *j* or *jj*: *ibovnik* „*ibovnic*” (sweatheart) (*bul. ubovnik*, *srb. ljubovnik*), *jubesku* „*iubesc*” (I love) (*ljubiti*), *jute* „*iute*” (hot) (*ljut*);

- *g* turned into *v*: *movilè* „*movilă*” (hill) (*mogila*, *mohyla*), *pèstravu* „*păstrăv*” (trout) (*pestrā*, *pstruh*) etc.

As a true meticulous and careful philologist, Safarik shows that the *-ište* ending in words such as *Târgoviște*, *Pepeliște* etc. must differ from the patronymic forms leading to names of villages such as *Vladimirești*, *Dragomirești* etc.²

¹ *Ibidem*, p. 216.

² *Ibidem*, p. 216.

Šafařík then isolates a category of words which are “either not current in other dialects, or bear clear old Bulgarian signs”. Šafařík believes that other words in this category are as follows: *blidu* „*blid*” (pot) (*patina*, *bljudo*), *kipu* „*chip*” (face) (*imago*, *idolum*), thus leading to *kapiště* „*capište*” (temple), *kobè* „*cobe*” (jinx) (*omen*), *krak* „*crac*” (pant leg) (*bul. kraka*), *gradinè* „*grădină*” (garden) (*bul. gradina*, *uahrada*), *lebede* (swans) (*cygnus*), *teslè* „*teslă*” (chip ax) (*ascia*), *mréže* „*mreajă*” (toil) (*rete*), *tizu* „*tiz*” (homonym) (*homonymus*), *mile* „*milă*” (pity) (*miser cordia*), *miluesku* „*miluiesc*” (I forgive) (*misereri*) etc. What is interesting is that he also includes the word “apa” (water) here: *apè* (*aqua*) and compares it with „*vap*”¹.

Šafařík’s conclusion is clear and identical with the one supported by today’s Slavists²: „Z těchto a těm podobných ostatkův jasně vysvítá, že jazyk těchto Slovanův předdunajských, pomichavších se s Valachy, nejen stejné byl povahy s jazykem Slovanův v zadunajské Moesii a Macedonii, nýbrž i ve prodlení času stejných s nim proměn zakušoval.” [From these examples and from other similar ones, one can conclude that the language of these Slavonians before the Danube, mixed with the Walachians, was not only the same type as the language of the Slavonians in Moesia and Macedonia beyond the Danube, but it was also changed similarly as this one in time.]³

Šafařík explains here the origin of the word *Multany*, the old Polish name for Moldova: The Polish name *Multany* comes from the Walachian word *Muntany*, and the latter from the Latin word *Montani*, meaning the “mountaineers” (*Horaci*, *Horali*). He says that the Russian and German name *Moldava*, *Moldau* comes from the River *Moldava* or *Mulda*.⁴

In both Romanian princedoms, Šafařík insists, after they were populated by the Walachians, the customs and rituals of the Slavonians were still present. The Slavic language was used as late as the 17th century not only as the language in church but also in administration, justice, the prince’s court, as proven by the documents issued in both countries at the time. Šafařík draws our attention on the fact that: „Téměř všickni úřadové zemští a dvořští měli a mají až do dnes slovanské názvy.” [Almost all public functions had had and still had in his days Slavonic names.]⁵ Veliký Ban „Marele ban” (great lord, governor), Dvornik „Vornic” (great lord at the royal court, responsible for supervising the court, running the country’s internal affairs, also having legal attributions); *Ključar* „Clucer” (lord in charge of supplying the royal court), *Komornik* „Comornic” (cellarer, chamberlain), *Postelnik* „Postelnic” (great squire, in charge of the lord’s sleeping quarters and organizing audiences with the lord; later on, Minister of External Affairs), *Pehrník* „Paharnic”

¹ *Ibidem*, p. 217.

² P. Olteanu et col., *Slava veche și slavona românească*, Editura Didactică și Pedagogică, Bucharest, 1975 p.38-42; cf. also: G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Ed. Academiei Republicii Populare Române, 1960 and S. B. Bernstein, *Gramatica comparată a limbilor slave*. Traducere din limba rusă și note de G. Mihăilă, Ed. Academiei R.P.R., Bucharest, 1965.

³ P. J. Šafařík, *Sebrané spisy* ..., p. 217.

⁴ *Ibidem*, p. 222, note 26.

⁵ *Ibidem*, p. 222.

(the squire in charge of the lord's drink, personally serving the prince on special occasions or during celebrations, tasting the drink before he did to make sure it was not poisoned).

Šafařík's conclusion is as follows: „Z toho, co zde o předmětu tomto podotknuto, dosti patrně jest, že jazyk i historie Valachův s dějinami Slovanstva v těsném jsou spojení, a že skoumateli starožitnosti našich, zvláště pak dějepisci bulharských Slovanův, jedno i druhé bedlivěji na zřeteli míti sluší, nežli posavad se stalo.” [From what was mentioned here on this topic it is pretty clear that the language and the history of the Walachians and of the Slavonians are tightly intertwined and the researchers of our ancient times, especially the historians of the Bulgarian Slavonians, must take into account both aspects with better care than they did so far.]¹

Conclusions. Clear conclusions stem from what was presented above:

1. The first *scientific analysis* of the Slavic borrowings in the Romanian language is found in the work of the Czech scientist Pavel Josef Šafařík, entitled *Slovanské starožitnosti*, published in Prague in 1837, 24 years before Franz Miklosich's paper *Die slavischen Elemente im Rumunischen* was published.
2. Šafařík's work was translated into German (Leipzig, 1843-44), Polish (Poznan, 1844) and Russian (1848) so it was quite known by the scientific world of the time.
3. Fr. Miklosich himself studied and quoted it (although he often disagrees with it) three times in the preface of his paper.
4. Pavel Josef Šafařík was familiar with studying Romanian, proof being the Romanian manuscripts in his archive bearing notes handwritten by the author.
5. Šafařík's etymologies are not a simple list of words, but studies based on phonetic and historical arguments.

---

¹ *Ibidem*, p. 223.

LIMBA SLAVONĂ ȘI SLAVONISMELE ÎN CONTEXT ROMÂNESC

Vladislav KNOLL

The purpose of the article is to explain the complexity of the terminological and methodological issues related with the Church Slavonic Studies and to discuss its application to the study of Church Slavonic loanwords in Romanian. First, we compare the terminology related to the Church Slavonic studies used in Romanian and in other languages. This shows clearly that when using materials written within different local philological traditions, we may face various terminological concepts. Consequently, we focus on the stratification of Church Slavonic from the diatopic, diachronic and diaphasic point of view and show different varieties, which entered in contact with Romanian mainly in the period of the so-called Cultural Slavonism (14th – 16th/17th c.). This reminds us of the need to distinguish clearly the administrative varieties as well as the varieties in which the copied and originally composed texts were written. Further, we focus on the criteria able to identify Church Slavonic loanwords in Romanian. In that place, we sum up the result of the previous research by various authors and add some new ideas. At the end, we show the possibilities to identify various layers within the group of Church Slavonic loanwords by applying different perspectives.

Key words: Church Slavonic, loanwords, Church Slavonic loanwords, Romanian lexicology, contact linguistics, Romanian Church Slavonic, Slavonic in Romanian

Istoria coexistenței stihilor latine și slave în spațiul lingvistico-cultural daco-român este unul dintre obiecte de studiu mai interesante în istoria limbilor de Europa, care, din păcate, nu e încă suficient de studiat și evaluat în afara României. Poate că cauza acestei situații constă în faptul că *conditio sine qua non* a acestor studii este cunoștința profundă a istoriei limbilor slave și a limbii române. În orice caz, credem că o bună înțelegere a slavonismelor românești poate să înlesnească interpretarea situațiilor analoge, ca, de pildă, a celor din *Slavia Latina*.

Tema articolului nostru privește o problemă destul de studiată în toată istoria studiilor etimologice și slavo-române din România. Noi vom folosi acest spațiu ca să ne concentrăm mai mult la metodologia acestei probleme, adăugând un punct de vedere al slavisticii istorice actuale. Contribuția noastră are două părți: în prima parte, ne oprim la terminologia și definiția limbilor sau varietăților slave în contact cu româna, în partea a doua vom încerca să facem o scurtă revizie a metodologiei privitoare la identificarea slavonismelor și stratificarea lexicului slavonei scrise în limba română istorică și actuală.

Slava veche, protoslava și slavona

Ca să putem identifica sursa și cronologia unui împrumut slav în limba română, trebuie să definim bine, care sunt idiomurile slave, cu care româna veche venea în contact și să clarificăm terminologia mai apropiată. În terminologia română se poate observa o confuzie privind denumirea etapelor mai antice ale limbii slave vorbite și scrise. Problema de lipsă de distincție între limba vorbită și scrisă în tradiția lexicografică română a fost discutată și criticată mai de multe ori (Mihăilă 1973: 123-124, Oczko 2014: 12, Stanciu Istrate 2015: 396-397). Mihăilă (ibidem) face distincția dintre *limba slavonă*, ca sursa împrumuturilor slave provenind din limba scrisă, și limba denumită *slava veche* în calitatea ei de limba vorbită (Mihăilă 2002: 119).¹ Această terminologie continuă și în tradiția lexicografică română, unde, în lucrări mai recente, se face o diferență clară între acești doi termeni.² Pe nivelul etimologic confuzia terminologică pare soluționată. Totuși, în tradiția filologică română, termenul de *slava veche* este rezervat și pentru denumirea limbii scrise în manuscrisele mai antice (Rosetti 1968: 300, Mitu 2002b: 9). Astfel, dihotomia de terminologie etimologică română *veche slava* – *slavona* pare să corespundă, în tradiția această (Olteanu et al. 1975: 15.), cu termenii *slava comună* – *slava veche*. În tradiția filologică română (d. ex. Rosetti ibidem, Olteanu et al. ibidem, Rozkoš 1978: 22-23, Pleter – Lambru – Puiu 2008: 105) termenul *limba slavonă* este rezervat la așa numite redacții târzii ale limbii slave *vechi* (scrise). Noi, firește, nu ne simțim autorizați să hotărâm practica terminologică în limba română, dar credem că ar fi folositor, să prezentăm aici o scurtă definire a termenilor respectivi.

În slavistica de limba slavă, denumirea mai frecventă a **limbii vorbite**, care e la originea tuturor limbilor slave, este limba *protoslavă* (rus: *праславянский я.*, sârb: *прасловенски ј.*, bulg. *праславянски е.*),³ care e folosită deja de Miklosich (d. ex. 1879: 24: *Urslavisch*) și este ecuivalentă cu *protolimba slavă* (d. ex. Suprun 2013: 16 *славянский праязык*). În paralel, rar în limbile slave⁴ și mai frecvent în lucrurile mai vechi în engleză și franceză, se poate găsi și termenul sinonimic: *slav comun* (d. ex. Meillet 1924: *slave commun*, Birnbaum 1979: *Common Slavic*).⁵ Această protolimbă, firește, se schimbă în timp și reconstrucția etapelor ei a creat o necesitate de a

¹ În articolele scrise în limba rusă, Mihăilă traduce această dihotomie cu termenii *старославянский* sau *древнеславянский* pentru limba vorbită (Mihăilă 2001: 124) și *книжнославянский*, *церковнославянский* sau după Tolstoi (1989: 14) *древнеславянский* pentru limba scrisă (Mihăilă 2001: 189-190).

² Vezi d. ex. DELR I: 245, care menționează că limba de sursă a lexemului *blâdnic* e slavona (și arată forma fonetic reconstruită în limba această cu trăsăturile bulgare orientale) și că acest lexem slaven provine din slava veche. Ultima ediție a dicționarului lui Tiktin (2001-2003) folosește termeni analogice: *altslawisch* și *kirchenslawisch*, care sunt traduceri din română, așa cum *altslawisch* nu respectă terminologia obișnuită din limba germană.

³ D. ex. Ivanova-Mirceva – Haralampiev 1999: 43, Milanović 2004: 17, Suprun 2013: 16. În literatura slavistică română apare uneori și termenul *străslava* (d. ex. Bărbulescu 1919: 1). Tradiția filologică română preferă însă termenul *slava comună* (d. ex. Negrescu 1961: 14, Olteanu et al. 1975: 15).

⁴ Pentru discuția despre folosirea acestor termeni în rusă vezi Bernstein 1961: 42-43.

⁵ Dar în Sussex – Cubberley 2006: 19 *Proto-Slavic*.

specifica terminologia respectivă. Lamprecht (1987: 162-163) cheamă cele două etape finale ale evoluției acestei protolimbi de modul următor:

- Limba protoslavă clasică (*klasická praslovanština*),
- Limba protoslavă tardivă (*pozdní praslovanština*).

Aceste faze sunt definite prin evoluția foneticii. Protoslava clasică, în interpretarea lui, începe cu prima palatalizare (ap. după 400 d. H.), protoslava tardivă cu procesul $\check{a} > o$ și crearea vocalelor nazale (ap. după 800 d. H.).¹ Trebuie spus că reconstrucțiile protoslave făcute în tradiția lexicografică slavă sunt bazate pe etapa a doua (d ex. Trubaciov 1963: 13), care e întrucâtva problematică, fiindcă protoslava tardivă e caracterizată printr-o fragmentare dialectală destul de mare.² Slavistica de limba germană (Bräuer 1961: 27, Holzer 2014) a făcut o revizie a acestei concepții și a definit etapele următoare de evoluție comună a limbilor slave:

- Limba protoslavă (*Urslawisch*),
- Limba slava comună (*Gemeinslawisch*).

Aceste două faze se disting printr-un criteriu extralingvistic. În această metodologie, limba protoslavă e limba anului ap. 600 d. H. (Holzer 2014), deci a epocii dinaintea migrației slave – acest idiom pare a fi la originea tuturor limbilor slave și lexicografia legată cu această concepție (Klotz 2017) prezintă o limbă mult mai arhaică decât se spune în lexicografia protoslavă tradițională. Slava comună, după Holzer (2014: 1126), e o familie de dialecte (*Dialektfamilie*) influențate de substrate diferite și de diferite schimburi regionale.

O altă întrebare ar fi: până când putem să vorbim despre protoslavă/slava comună? Tradițional se consideră că sfârșitul acestei faze este epoca din jurul anului 1000 d.H. Dacă acceptăm criteriul strict lingvistic al lui Trubetzkoy (căderea și vocalizarea ierurilor ca ultimul schimb comun pentru toate limbile slave), putem vorbi de o separare treptată a idiomurilor vernaculare slave:

- ap. 1000: slava apuseană, slava de sud-vest,
- ap. 1100: slava de sud-est (care corespunde cu bulgara răsăriteană de azi),
- ap. 1200: slava răsăriteană.

Cronologia separării următoare a acestor zone depinde, firește, de criteriile de care ne vom folosi.³

Limba scrisă mai veche la slavi este numită în aproape toate limbile slave *slava veche* (d. ex. ceh: *staroslověňština*, rus: *старославянский я.*, sârb: *старословенски ј.*) cu excepția limbii polone (*j. staro-cerkiewno-słowiański*, limba slavă veche bisericească') și a limbii bulgare (*старобългарски*, limba bulgară

¹ Dar pentru Schuster-Sewc 2004: 1154 *protoslava tardivă* era vorbită în a doua jumătate a primului mileniu d. H.

² Pentru a ilustra această apropiere se poate servi de forma **gordъ* (ESSla 7: 37), care probabil nu a existat pentru că transformarea $\check{a} > o$ a avut loc după metateza lichidelor și a proceselor legate cu ea.

³ Aici trebuie spus că acum putem vedea trei curenți de studii de cronologie lingvistică: fonologic (ca am demonstrat aici), cultural (legat cu evoluția comunităților lingvistice) și glotocronologic (făcut pe bază a evoluției de lexic), care dau rezultate destul de diverse.

veche').¹ Acest idiom poate fi definit ca o formă scrisă a protoslavei tardive/slavei comune bazată pe dialectul slav de sud-est cu o influență puternică a limbii grece. Poziția acestui idiom în istoria culturii scrise slave poate fi înțeleasă de două moduri diferite:

- Bazat pe criteriul cultural: este limba manuscriselor compuse până la secolul IX (deci este vorba de așa numite monumente canonice). Această înțelegere pare a fi cea mai răspândită (d. ex. Lunt 2001: 1, Keipert 2014: 217) și de fapt ea plasează limba slavă veche într-o situație statică afară de evoluția limbii.
- Bazat pe criteriul diacronic: este prima fază a evoluției limbii slave culturale folosite în țările slave diferite până acum (Mareș 2000: 542-543). Din punctul de vedere lingvistic, e o limbă care păstrează maximal trăsăturile bazei dialectale originale și care a fost folosită în Moravia (la *Foile de la Kiev*) și Imperiul Bulgar (până ap. 1100). Această concepție permite să definim fazele de evoluție a limbii slave vechi (Večerka 2006: 97-100).

Interpretarea termenului *limba bulgară veche*² în tradiția filologică bulgară e specifică, deoarece acest termen se înțelege din perspectiva etnică ca o fază a limbii scrise și vorbite (populară) a bulgarilor în Evul Mediu. Epoca *limbii bulgare vechi* este deseori limitată la secolele al IX-lea și al XII-lea (Duridanov 1991: 63) sau poate cuprinde și o perioadă mai lungă, până în secolul al XIV-lea (Ivanova-Mirceva – Haralampiev 1999: 41-42). Dacă interpretarea idiomului *slavei vechi* în majoritatea filologiilor slave este supranațională (ca limba comună de cultură a slavilor bazată pe dialectul sud-est), poziția filologiei bulgare presupune că *limba bulgară veche scrisă* e o formă scrisă a limbii etnice a bulgarilor, care a fost acceptată și adaptată de multe comunități lingvistice slave.

Denumirea limbii de cultură a slavilor ortodocși și numai parțial a slavilor catolici pare a fi în limbile slave încă mai confuză. Slavii occidentali și orientali, croați, sloveni și macedoni folosesc pentru toată perioadă evoluției acestei limbii (cu excepția fazei inițiale) termenul **limba slavă bisericească** (d.ex. rus. *церковнославянский я.*, croat: *crkvenoslavenski j.*). Se discută des că acest termen nu e destul de apropiat, deoarece acest idiom nu se folosea doar pentru scopuri religioase (d. ex. Jivov 2017: 77-79). Din această cauză și din pricini politice, în epoca socialismului s-au propus și alți termeni ca *slava cărturărească* (rus: *книжнославянский я.*), *slava comună literară* (rus: *общеславянский литературный я.*, Zapolskaia 2003), *slava antică literară* (rus: *древнеславянский литературный я.*, Tolstoi 1989: 14) și alții (Keipert 2014: 1215). În contextul bulgar și sârb, termenul de *slava bisericească* (bulg. *черковнославянски е.* sau *църковнославянски е.*, sârb: *црквенословенски ј.*) are mai ales sensul mai strâns

¹ Lingviști români menționează uneori și termenul *paleoslava* (d. ex. Olteanu et al. 1975: 15, Stanciu Istrate 2017: 27). După Rozkoš (1978: 22) termenul acesta nu e recomandabil, pentru că creează o confuzie.

² În context românesc, acest termen în valoare generală, e folosit d. ex. de Bărbulescu 1930. Origine a termenului acesta însă nu e bulgărească (vezi explicație în Bogdan 1946: 6).

denumind limba liturgică actuală a bisericii ortodoxe, bazată pe varietate codificată în Rusia în secolul XVIII (aşa numită *redacție sinodală* sau *slava bisericească nouă*).¹ Istoric (ca o limbă scrisă generală a sârbilor în secolul XVIII), această varietate poate fi numită în Serbia și *рускословенски j.*, l. ruso-slavă' (Ivić 2014: 115, Milanović 2004: 87). Limba culturală epocii medievale până secolele XVII/XVIII este în Serbia numită de obicei *српскословенски j.*, l. sârbo-slavă' (Ivić 2014: 81, Milanović 2004: 35).² În tradiția bulgară, pe lângă termenul *старобългарски e.*, l. bulgara veche' în sensul larg poate fi și folosit termenul *среднобългарски e.*, l. bulgara medie' (Ivanova-Mirceva – Haralampiev 1999: 41-42).³

După cum am văzut, terminologia slavă mai răspândită folosește doi termeni diferiți – *slava veche* pentru limba scrisă *uniformă* inițială și *slava bisericească* ca o denumire generală a limbii manifestându-se prin varietăți locale scrise. Vaillant (1948) a tradus această dihotomie în franceză *vieux-slave* și *slavon*, sistem care a fost acceptată și de români. Terminologia mai ușor de folosit există în limbile engleză, germană sau polonă, unde *slavona* e chemată *slava bisericească* (*Church Slav(on)ic*, *Kirchenslawisch*, *cerkiewno-słowiański*) și *slava veche* ca *slava bisericească veche* (*Old Church Slav(on)ic*, *Altkirchenslawisch*, *staro-cerkiewno-słowiański*). Noi considerăm această terminologie să fie mai practică, deoarece nu arată opoziția între acești doi termeni și permite astfel să se folosească un termen în sensul general (cuprinzând toate varietățile istorice ale acestei limbi) ceea ce nu e posibil în limbile slave. Din această cauză, vom folosi aici termenul *slavona*, obișnuit în literatura română, în sensul acesta.

Stratificarea limbii slavone

Prin urmare, trebuie să discutăm stratificarea limbii slavone în general. Această stratificare este tridimensională (Keipert 2014: 1227-1236):

- diacronică,
- diatopică,
- diafazică (funcțională).

Pentru a explica această stratificare ne vom concentra la varietățile care au fost în contact cu spațiul român și la situația din țările românești. În legătură cu stratificarea diacronică există mai multe modele de etapizare a evoluției limbii slavone, care însă iau în considerare evoluția izvodului local. Noi suntem de acord cu opinia lui Mareš (2000: 543) că evoluția limbii slavone în fiecare zonă putea să fie diferită. Pentru scopurile noastre împărțim slavona în contact cu româna în două faze:

- faza timpurie,

¹ Trunte (1998: 398): *Synodalkirchenslawisch*, Mareš (2000: 542): *nová církevní slovanština ruského typu*.

² Sau *српска редакција српословенског језика* ,redacție sârba limbii slave veche'.

³ În contextul românesc, acest termen în sensul supranațional (nu ca o redacție slavonei, dar ca o denumire a slavonei) e folosit de Trăpcea (1974: 72).

- faza medie.

Faza timpurie (terminologia lui Mathiesen 1984: 53: *The Early Period*)¹ începe în fiecare zonă în timp acceptării limbii slavone ca limbă de cultură. Lungimea acestei perioade este diferită substanțial: în Bohemia durează numai până la sfârșitul secolului al XI-lea (interzicerea liturghiei slavone), în *Slavia Orthodoxa* până în secolul al XIV-lea și în Croația până în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea (acceptarea slavonei de caracter slav răsăritean). Această fază se poate caracteriza prin crearea și evoluția izvoadelor originale (clasice),² produse pe bază lingvistică de slava veche și substratul local. Izvoadele, care sunt în contact cu spațiul român sunt izvodul bulgar, sârb și slav răsăritean (tradițional: rus).³

Faza medie (Mathiesen 1984: 58: *The Middle Period*, Trunte 1998: 13: *Mittelkirchenslavisch*) e caracterizată prin arhaizarea și amestecarea izvoadelor. În înțelegerea noastră, perioada această durează din secolul al XIV-lea până la expansiunea tipului de Moscova, în secolul al XVIII-lea. Din această fază face parte și epoca slavonismului cultural în țările românești. Pentru descrierea acestei perioade ne pare dificil să folosim termenul *izvod/redacție*, fiindcă noile tradiții sunt mai puțin legate de teritoriile inițiale și apar și unele varietăți funcționale noi. Din această cauză vom folosi și termenul *tip*. Pentru a putea explica sinoptic, care tipuri sunt folosite în Țările Române, vom adapta tabelul lui Jivov (2017: 212), care evaluează limba textelor în spațiul slav răsăritean medieval conform metodicii de creare a textului și a funcției lui:

	LIMBA SLAVONĂ		LIMBA ROMÂNĂ		
	Textele copiate	Textele originale			
Secolul XVI	Corpus fundamental (limbă mai stabilă)	Corpus nefundamental	De caracter religios	De caracter istoric	
TIPUL LITERAR	Textele biblice și liturgice	Cronicile bizantine și sud-slave, hagiografia, apocrife, cărți populare, pravilă...	Cartea de cântece lui Evstatie de la Putna	Letopisețe și cronici, învățăturile lui Neagoe Vodă	Traducerile textelor liturgice
TIPUL NELITERAR	Textele administrative, însemnări în manuscrise		Scrisori personale		

¹ Numită și veche (*древний период*, Suprun/Moldovan 2005: 36-39)

² De fapt, termenul cel mai răspândit în limba română și în alte limbi este *redacție*. De asemenea, au fost propuse și termenii asemănători în tradiția filologică din Europa Occidentală: *dialecte literare* (*литературные диалекты*, Durnovo 2000: 696), dialecte cârturărești (*книжные диалекты*, Tolstoi 1989: 15).

³ De fapt, în contextul român, denumirile generale ale izvoadelor/redacțiilor slavonei sunt și *ceh-moravă*, *medio-bulgară*, *sârbo-croată*, *ruso-ucraineană* (Olteanu et al. 1975: 240, Mitu 2002a: 14-15), respectiv și *română/românească*.

Caracteristica tipului literar este folosirea sau imitarea limbii textelor literare. În cazul primelor texte în limba română putem vorbi și despre o tendință de imitare a ortografiei slavone din textele liturgice. Limba textelor copiate este de obicei de tip târnovean, resovean sau kievean. Centrul cel mai important al tipului târnovean (moștenitor direct al izvodului bulgar) sunt mănăstirile Moldovei, la acest tip aparțin și majoritatea textelor copiate în Țările Române. Tipul dominant în Serbia și Bulgaria, care are o influență importantă în Țara Românească și Transilvania de Sud, e tipul resavean (amestecul izvoadelor sârb și bulgar, considerat ca moștenitor al izvodului sârb). Centrul important tipului resavean este mănăstirea Bistrița în Țară Românească (Milin 1979: 376). În Moldova prezintă o rolă vizibilă și tipul kievean (unul dintre moștenitori izvodului slav răsăritean).

În literatură apar puține texte originale de caracter religios scrise în țările românești. Textul menționat mai sus este de tip târnovean. Trăsătura tipică a acestor texte e conservarea normei slavone, pentru că sunt orientate la imitarea corpusului fundamental al textelor slavone. Baza ortografică a literaturii originale de caracter istoric este tipul târnovean, amestecat cu trăsăturile limbii vii (române sau a limbilor slave, care îi erau cunoscute autorului), distanța din *norma* limbii slavone (d. ex. menținerea caracterului flectiv limbii) nu e același în fiecare text. Acest tip e în istoria slavonei chemat hibrid (Jivov 2017: 237f,¹ Mathiesen 1984: 47-48).²

Tradiția limbii administrative e deosebită. În Moldova, baza limbii administrative e tipul rutean (cu împrumuturile poloneze ca în alte zone, unde s-a folosit acest tip) cu influența limbii române (Stoicovici 1978: 2-3). În Țara Românească (și în sudul Transilvaniei) s-a creat un limbaj cu prevaluarea influenței bulgare (vorbite și scrise de tip târnovean) cu influența limbii române și sârbe (Djamo-Diaconiță 1971: 377, Djamo-Diaconiță 1979: 550). Trebuie adăugat că, în tradiția slavistică, limbajul administrativ istoric și chiar textele originale de caracter hibrid produse în Slavia Ortodoxă sunt deseori considerate mai ales ca manifestarea limbii vernaculare, măcar că nu corespund limbii vernaculare vorbite din epoca respectivă. Înțelegerea aceasta (d. ex. realizată prin dihotomia *церковнославянский я. vs. древнерусский я., църкоўнаславянская м. vs. старабеларуская м.*) corespunde cu interpretarea termenului *slavona românească* în calitate de denumire comună a varietăților slave scrise în textele originale în țările românești. Noi ne folosim de opinia lui Jivov (2017: 69-71), care nu acceptă o interpretare dihotomică simplă a spațiului culturii scrise la slavii răsăriteni și propune stratificarea acestui

---

¹ Jivov consideră că textele din grupul acesta (special: letopisețele) reprezintă o tradiție separată (registru), orientată numai parțial la limbajul corpusului fundamental. În aceste texte, mai important decât menținerea *normei* corpusului fundamental (pe care noi considerăm să fie o slavonă *corectă*), e apariția (fiind nesistematică) a *trăsăturilor cărturărești* (*признаки книжности*), o serie de forme și cuvinte, care diferă din limba vernaculară și care sunt considerate ca fiind o tradiție a registrului concret cu unele trăsături ale limbii literare. Cercetarea acestui fenomen în contextul româno-slav e o problemă deosebită din cauza specificității situației sociolingvistice române în epoca slavonismului cultural.

² În terminologia Remniovei (2003: 31): *norma redusă* (*сниженная норма*).

spațiu prin categorii funcționale (registre). Noi considerăm că și în cercetarea slavonei în țările românești ar fi de folos să se mai ia în considerare existența mai multor varietăți slave scrise, care ar trebui evaluate din punctul de vedere diacronic, diatopic și diafazic. Astfel, în Țările Române, putem distinge mai multe tradiții scrise în limba slavonă.

În finalul acestui capitol ne oprim la chestiunea cum limba slavonă a putut influența limba română. E evident că au existat două drumuri: prin texte scrise și în mod personal. Prima sursă cuprinde citirea, copierea și traducerea textelor în limba slavă. Modul oral consistă în contactul direct cu persoanele aceluiasi grup social sau cu aceeași profesie, în care se folosea limba slavonă (d. ex. contacte între călugări sau scriitori din țările diferite de pe teritoriul românesc) sau ascultarea liturghiei în limba slavonă. Al doilea mod de absorbire a influenței limbii cărturărești ridică o întrebare privind pronunțarea sau chiar evoluția pronunțării limbii slavone la români. Lăudat (1977: 215) menționează că calugări români pronunțau slavona după felul sârbesc, în Moldova se poate presupune o influență pronunțării ucrainene, desigur, în împrejurimea cancelării domnești. Știind că majoritatea textelor slavone copiate a fost scris cu ortografia târnoveană, trebuie să ridicăm întrebarea dacă forma scrisă a împrumuturilor în textele vechi românești într-adevăr corespundea cu pronunțarea în românească sau putea doar urma modelul scris slavon (deci d. ex. dacă forma scrisă *мученикъ* a fost citită/pronunțată de români ca ‚mucenic’ sau ‚măcenic’). Aceste chestiuni însă nu pot să fie soluționate fără o cercetare detaliată.

Identificarea slavonismelor în limba română

Martorii influenței limbii slavone exersată pe limba română sunt slavonismele. Necesitatea de a deosebi slavonismele din lexicul de origine slavă¹ a fost simțită deja la începutul studiilor slavo-române (d. ex. Densusianu 1901: 261). Începutul influenței slavone se datează în perioada practic imediată după apariția literaturii slave (secolele al X-lea – al XI-lea, Mihăilă 1973: 120). Cercetarea slavonismelor în limba română are nevoie de o metodologie de identificare a noțiunii de slavonism.² Acest lucru constă în formularea unor criterii care ne ajută să identificăm apartinerea unui lexem la un strat de limbă. În primul rând e necesar să distingem printre criteriile intralingvistice și cele extralingvistice. **Criteriile intralingvistice** se pot distinge după cum urmează:

- etimologice,

---

¹ O listă a criteriilor pentru clasificarea unui element de origine slavă se poate găsi la Lupu (2014: 78), care menționează cinci criterii: vechime, limba-sursă, modalitate sau căile prin care au pătruns în limba română, câmpul semantico-onomasiologic și relația cu referentul.

² Un rezumat sinoptic de problematica și bibliografia tematicii acestea e prezentat în Buchi (2006: 1627-1630). În ultime ani au fost publicate două lucrări cu această tematică ca dicționare specializate: Oczko (2014: 135-306) care conține lexicul de origine slavă (de proveniență diferită) în literatura română veche din secolele al XVI-lea și al XVII-lea și Stanciu Istrate (2017: 44-106) dedicat direct slavonismelor în toată epoca literară a românei vechi inclusiv unii termeni din actele slavone.

- fonetice,
- morfologice,
- semantice.

Din punct de vedere **etimologic**, slavonismele sunt lexemele de origine slavă, dar după Mihăilă (1973: 125), și împrumuturile vechi de origine greacă,¹ care se subsumează criteriilor de mai jos. În ceea ce privește criteriile **fonetice**, contează trăsăturile diferite după cum urmează:

- Păstrarea ierurilor în poziție slabă (Petrovici 1938: 84),² special în prefixe, unde poziția lor a fost mai stabilă,³ ca d. ex. *a săvârși* vs. *a sfârși*, *săbor/sobor* vs. *sbor(nic)/zbor(nic)*.
- Păstrarea de *h* neinițial (Petrovici 1948: 191),⁴ d. ex. *văzduh* vs. *văzduf* (dialectal), *prah* (folosit în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, Tiktin 3: 182)/*prav/prau* (dialectal) vs. *praf*, *Duh* vs. *duf* (dialectal).
- Apariția trăsăturii fonetice de slavona medie în contrast cu formele conținând trăsături protoslave sau cele ale limbii vorbite mai vechi, care se manifestă clar în reflexul vocalei nazale (Mihăilă 1973: 125), d. ex. *mucenic/măcenic* vs. *muncă*, *crug* vs. *crâng*.⁵
- Forma care nu reflectă schimbările fonetice românești precedente epocii slavonismului cultural (Alecsova 1992: 26), d. ex. *a liubi* vs. *a iubi*, *jupan* vs. *jupân* (Mihăilă 1960: 132-133).

În legătură cu criteriile morfologice e vorba de **formarea cuvintelor**. Aspectul acesta se poate divide în grupurile următoare:

---

¹ Vorba este de influența bizantină mijlocie de slavi. După Mihăescu (1966: 89) se poate afirma că lexeme de origine greacă atestate în limba slavonă până în secolul al XIV-lea au intrat în română mai degrabă prin filieră slavă.

² Criteriile lui Petrovici sunt repetate și adăugate în Mihăilă (1973), care e citat în literatura ulterioară.

³ În izvodul rus, aceste ieruri au avut o tendință de dispărire chiar în textele liturgice până secolul al XIV-lea. Schimbările consecutive legate cu arhaizarea și influența textelor sudice au permis întoarcerea acestei trăsături în limbajul literar slav răsăritean. Putem menționa că în limba rusă există aceeași opoziție ca în limba română: *совершуть* vs. *свершуть*.

⁴ În cele mai multe ori se consideră că consoana /h/ a fost introdusă în limba română prin împrumuturile făcute din slavă (Vasiliu 1968: 117-118). După opinia filologilor românești, acest sunet a trecut în /f,v/ în poziția neinițială (Rosetti 1968: 345, Oczko 2014: 69), deci formele fără acest schimb pot să fie considerate ca urmare a slavonei. În limbile slave de sud (în majoritatea dialectelor ștocavene, macedone și bulgare de vest) există un fenomen asemănător (trecerea h>f/v/0 în toate poziții cu o consecvență variabilă), datat de Ivić (2014: 95-96) în perioadă secolelor al XVI-lea – al XVII-lea. Considerăm că legătura acestui fenomen în limbile slave și în română încă trebuie investigată.

⁵ Reflexul *-un-* corespunde epocii protoslave. În ștokavean și slav răsăritean, nazalitatea vocalelor a fost pierdută deja până sfârșitul secolului al X-lea, și se arată și în caracterul reflexelor respective în izvoadele respective (sârb: *e/oy*, rus: *а/oy*, unde *а* e păstrat din pricina ortografică). În spațiul bulgar, pronunțarea vocalei originale *o* s-a deschis la *ə* (în dialectele în contact cu limba română), care s-a manifestat în limba română ca *ăn* > *ân*. Primele documentări denazalizării sunt din secolul al XII-lea (din sud) și acest proces se sfârșește în secolul al XIII-lea, respectiv în secolul al XIV-lea în dialectele de nord-est (Bernstein 1961: 246, Ivanova-Mirceva – Haralampiev 1999: 64-66). Sfârșitul acestui proces deci corespunde cu începutul slavonismului cultural în țările românești și, prin urmare, vocala *o* este de acum *ă* (comp. Rosetti 1968: 339-342).

- Prefixe: d. ex. *be(z)-* (d.ex. *bezaconie, becisnic*),¹ *iz/is-* (d. ex. *ishod, izbăvi*), *pre(a)-* (d.ex. *preapodobnic, preda(nie)*),² *să-* (d.ex. *săblaznă, săvârșenie*), *vă/vo-* (d.ex. *văvedenie/vovedenie, văhod/vohod*), *văz-* (d.ex. *văzdârjanie, a văznesi*) (Alecsova 1992: 27-28)
- Sufixe: d. ex. *-anie, enie* (d. ex. *cazanie*, Petrovici 1938: 84),³ *-bă* (d. ex. *jalbă, slujbă*), *-ie* (d. ex. *predoslovie, velicie*), *-otă* (d. ex. *mocrotă, toplotă/teplotă*), *-oste* (d. ex. *miloste, pacoste*) *-tel* (d. ex. *crăstitel, măcitel*), *-tvă* (d. ex. *jertvă, molitvă*), *-eț* (*iconoboreț, tvoreț*) (Alecsova 1992: 28-29).⁴
- Cuvintele compuse care cuprind calcuri din greacă au fost create deja în cursul activității de traducere a lui Chiril și Metodie și s unui grup mai mic reprezentat de creații în slava veche/slavonă (Bláhova 1996: 261). Împrumuturile în limba română conțin puține lexeme create cu componentele slavone mai frecvente (GSE 193-195):
  - componente productive inițiale: *blago-* (d. ex. *blagocestiv, blagoslovenie*), *bogo-* (d. ex. *bogoboreț, bogoslovie*), *ciudo-* (d. ex. *ciudodeaistvie, ciudotvorenie*), *zlo-* (d. ex. *zlocestiv, zloslavie*)
  - componente productive secunde: *-slovie* (d. ex. *blagoslovie, slavoslovie*).

Majoritatea lexemelor acestui grup nu a supraviețuit epoca limbii române vechi. Cuvintele compuse și prefixele au fost înlocuite prin calcuri (d. ex. *blago-* > *bine-*, *bez-* > *fără-*).

Criteriul **semantic** conține câmpurile următoare (toate sunt menționate la Stanciu-Istrate 2017: 107-110):

- terminologia religioasă (Mihăilă 1973: 127-132, Mitu 2002b: 28-32),
- organismul și psihicul uman,
- cultura scrisă (Mihăilă 1973: 132-134),
- viața socială cuprinzând în special terminologia administrativă și de comerț.

Primele două câmpuri semantice provin în mare măsură din literatura de caracter religios și oral din împrejurimi de biserică. Ultimul câmp semantic este legat cu viața laică și textele de cancelarie. Câmpul al treilea poate fi considerat comun pentru lumea religioasă și laică.

Prin urmare, trecem la **criteriile extralingvistice** de identificare a slavonismelor. Ne permitem să prezentăm această listă de criterii:

¹ Lexemul *bez* se folosea în limba română (prima atestare în Herodot 1645) și ca prepoziție (Tiktin I: 260, DA 550).

² Prefixul *prea* este productiv în limba română și în combinarea cu cuvintele de origine latină. Despre lexemul *preaslavi* Tiktin (II: 193) crede că este o creație nouă în română (izvodul slav răsăritean cunoștea *преславити* *ca* SDRla 8: 277, dar acest lucru nu înseamnă că un cuvânt asemănător a fost împrumutat și la români).

³ Deja Petrovici (1938: 85) menționează că acest sufix e productiv și în română cu cuvintele de origine latină.

⁴ În special acest grup de împrumuturi arată că e important să se ia în considerare faptul că în paralel cu procesul de împrumutare a slavonismelor în limba română proceda și procesul de împrumutare a slavonismelor în limbile slave vernaculare vecine.

- geografic,
- lexicografic,
- textologic,
- vitalitate.

Criteriul **geografic** (Pușcariu 1976: 294) consistă în ideea că majoritatea slavonismelor sunt exclusive în dialectul daco-român, din cauza de istorie sociolingvistică diferită și de lungă tradiție cărturărească dacoromână în contrastul cu celelalte dialecte. Comparând lexicul daco-român și aromân, putem constata că terminologia religioasă în aromână provine mai ales direct din limba greacă (d.ex. *áyŷŷ* vs. *sfânt*, *evluyŷe* vs. *blagoslovie*, *yrámă* vs. *slovă*)¹ și paralele lingvistice dacoromâno-aromâne din câmpul semantic religios sunt produse, din partea aromână prin contactul oral cu slavii (d. ex. *duh*, *moaște*, *rai*, Scărlătoiu 1980: 116-118).

Criteriul **lexicografic** cuprinde verificarea împrumutului în lexicul slavei vechi sau slavone și ne ajută să stăbilim apartinerea lexicului la un anumit strat al limbii slavone. Procedura aceasta e îngreunată prin faptul că oferta lexicografică slavonă este acum destul de limitată și fiecare dicționar are specificul său. Aceste dicționare se pot împărți în cinci grupuri în conformitate cu varietățile prezentate:

- Dicționare de baza de excerptie vagă (d. ex. Miklosich 1862-65).
- Dicționare de limba slavă veche (cel mai mare e SJS, care cuprinde însă și textele necanonice și de izvodul ceh).²
- Dicționarele izvoadelor locale (cuprind lexicul textelor originale scrise de caracter divers în zona respectivă) există din păcate numai pentru izvodul slav-răsăritean (Sreznevskii 1893-1912, SDRla și SRla)³ și sârb (Daničić 1863-64).⁴ Lipsește un dicționar de izvodul bulgar (deci al limbii manuscriselor după secolul al XI-lea).⁵
- Dicționarele limbii administrative: textele administrative slavone din Moldova au fost excerptate pentru dicționarul SSUM, pentru limbajul administrativ din Țara Românească poate fi de folos un dicționar relativ mic al actelor țărilor bulgare (Daskalova – Raicova 2005).
- *Indices verborum* de opere singulare sunt de folos special pentru zona bulgară. În contextul românesc se menționează în legătura aceasta

¹ În ortografia aromânei urmăim dicționarul lui Papahagi 1963.

² În deosebire, lexicul român atestat în corpusul limbii slave vechi ca împrumut din slava veche (ca în Oczko 2014: 114) nu ne pare relevant pentru etimologia română. Este prezentă însă o informație interesantă pentru studii de istorie a slavonei.

³ Baza de excerptie acestor dicționare nu este identică: SDRla și Sreznevskii sunt bazate pe textele secolelor XI-XIV, iar Sreznevskii cuprinde și textele biblice și SDRla a excerptat mai multe texte. Sreznevskii prezintă și o alegere a lexemelor din secolele al XV-lea – al XVIII-lea. SRla cuprinde lexicul din secolele al XI-lea – al XIV-lea numai parțial și se concentrează la perioada secolelor al XV-lea – al XVII-lea.

⁴ Baza de excerptie lui Daničić este destul de vagă, de fapt e bazată pe crestomații și puține ediții existente în epoca sa.

⁵ Ca o încercare interesantă de un dicționar de limba slavonă la români, măcar că fără bază de excerptare specificată, e Sava 1980.

dicționarul cronicii lui Constantin Manasses (Bogdan 1922, Tvorogova 1988). Un vocabular complet apare și în unele ediții ale operelor lui Grigore Țamblac (1972: 234-439, 1983: 141-324).¹

După Mihăilă (1973: 125), unul dintre criteriile importante este și caracterul de texte în care se află un slavonism. Această apropiere se poate chema criteriul **textologic**. Frecvența mai mare a slavonismelor se află firește în traduceri din secolele al XVI-lea – XVII-lea (deci în epoca românei vechi). Noi vrem să adăugăm că considerăm important să se ia în considerare faptul dacă lexemul apărut în textul român vechi a fost tradus (fie și printr-un alt cuvânt slav de un alt strat) sau a fost transferat și adaptat morfologic dintr-un text slavon.² Considerăm de asemenea că este important să se compare și ortografia.³ Un grup deosebit al slavonismelor sunt formule (lexeme și expresii curte) slave găsite deseori în actele românești administrative ca moștenirea tradiției administrative de limba slavonă, care cuprind și cuvintele de sens destul de general (d. ex. *az* 'eu', *dni* 'zile', *pisah* 'am scris', *ot* 'de', *zemle* 'țară', Mitric 1998: 51).

Aleksova (1992: 30) subliniază criteriul **vitalității**. După acesta, slavonismele sunt mai ales lexemele apărute în epoca slavonismului cultural, care au un sinonim român și folosirea cărora e des limitată în limba veche. Putem adăuga că aceste slavonisme pot să fie și o sursă de calcuri (Stanciu Istrate 2017: 143f). Stratul slavonismelor poate conține și împrumuturi *ad hoc*, care pot să fie și hapaxuri.⁴ Unele slavonisme s-au păstrat și în limba vie, dar au evoluționat semantic (Densusianu 263-266, Stanciu Istrate 2017: 117, Lupu 2014: 123-126).

Stratificarea slavonismelor în limba română

Metodologia noastră de stratificare a slavonismelor în limba română va fi asemanătoare cu cea folosită în cazul stratificării limbii slavone, deci tridimensională. Prin urmă vom lista aici criteriile legate cu fiecare din aceste aspecte. În legătură cu aspectul **diatopic**, trebuie să distingem două grupuri de criterii, fonetic și diatopic, în sensul strâns. Dintre criteriile fonetice sunt mai remarcabile următoarele:⁵

¹ Importanța acestor opere e legată și cu faptul că aceste opere au fost cunoscute și copiate în țările românești (edițiile au fost folosite și în manuscrise din România), reprezintă deci un exemplu de tip târnovean, care formează și baza producției originale *slavone românești*.

² Comparăm d. ex. traduceri din *Evangeliarul slavo-român din Sibiu* (1551-1553): lexemul slavon păstrat: *идошъ народу* > *мерца народъ* (f. 4r, v. 8), lexemul tradus cu un alt slavism: *заповѣсть* > *порвнчи(ва)* (f. f. 1v, v. 13),

³ În același text vedem exemple de schimburi ortografice ale împrumuturilor radicale: *въ мжкж въчнаж* > *лн мунка де ва* (f. 104r, v. 23) sau exemple fără schimb: *въ врѣма оно* > *лнтра чеа врѣма* (f. 18r, v. 5).

⁴ Ca d. ex. substantiv *гдѣоуѣ* (gospodinul) în *Psaltirea Scheiană* (Ps. 67, 21, p. 202, v. 6), care e probabil o traducere inexactă (în slavonă acest lexem nu se folosește ca o denumire a Dumnezeuului) a adjectivului *гдѣ* (v. sl. *господня*, deci nom. pl. neut., *Psaltirea slavo-română* lui Coresi 1577, f. 122r, v. 3).

⁵ Exemplele provin din Tiktin și DLRLV.

- reflexul vocalei nazale *o* (în scris: *ѡ*)
  - sursa bulgară (*ѡ*): *măcenic, blâdnic, răcodeleie*,
  - sursa sârbă/slavă de răsărit (*oy*): *mucenic*,
- reflexul vocalei nazale *e* (*ѧ*)
  - sursa slavă de răsărit (ruteană, *ѧ*)¹: *deseatină* (în documente moldovenești),
- reflexul grupului *-rъ-/-lъ-*
  - sursa bulgară/sârbă (*pъ*):² *milosârdie*,
  - sursa slavă de răsărit (*ep*):³ *miloserdie*.

Criteriul strâns diatopic poate fi luat în considerație dacă vrem să distingem proveniența unei forme comune pentru mai multe izvoade, d. ex. *rucodealie* atestat în Țară Românească e probabil de origine sârbă, iar *rucodelie/rocodeleie* atestat în Moldova provine din spațiul slav răsăritean (DLRLV 246). Totuși, constatăm că majoritatea slavonismelor nu are nici o trasătură specifică unei varietăți slavone.

Pentru a evalua un slavonism din punctul de vedere **diafazic** (funcțional), trebuie luat în considerare semantica lexemului și prezența trăsăturilor tipice diatopice. Ca exemplu putem menționa formele provenind dintr-un spațiu rutean moldovean ca *deseatină/desetină, hospodar, stolnic* sau distinge formele atribuibile la limbajul legal rutean (*jaloabă*) sau slav meridional (*jalbă*).

Pe nivelul **diacronic** putem deosebi împrumuturile din epoca preliterară. Ca exemplu menționăm lexicul *sfânt* păstrând componenta nazală (deci împrumutat până ap. 1300) și cognatul său mai recent *sfete* (prima atestare în 1620, Tiktin III: 443). Printre exemplele cu diftongizarea romanică putem distinge *moaște* (prima atestare: 1560, Tiktin II: 725) și *moștii* (la Dosoftei d. ex. Dumnezească Liturghie 213, 341).

Împrumuturile din epoca românei literare se pot cronologiza după prima atestare în operele păstrate și datate (după Tiktin),⁴ d. ex.:

- *Psaltirea Scheiană* (sec. XVI): *bazaconie, dihanie, iad, izbăvi, jelanie, a pomeni*.
- *Codicele Voronețean* (sec. XVI): *duh, praznic, săblaznă*.
- *Codicele Todorescu* (sec. XVI): *mucenic, pravilă*.
- *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu* (1551-1553): *molitvă, slovă*.
- *Coresi* (1560-1564): *hram, ishod, ispovead, rai, molitvelnic*.
- *Cronograful lui Moxa* (1620): *blagocestiv, capiște, iconoboreț, pravoslavie*.
- *Evanghelie învățătoare de la Govora* (1642): *blagoslovie, iscușenie*.
- *Cazania* lui Varlaam (1643): *Blagoveștenie, cârstitel, ișțelenie, sfetitel, săzdanie*.

¹ În textele slave răsăritene *ѧ* este o variantă ortografică slovei *я* în poziția neinițială.

² Scrierea în izvoadele slave de sud a rămas conservativă, pronunțarea română deci arată o influență a limbii orale.

³ Vocalizarea ierurilor este una dintre puținele trăsături ale textelor slav-răsăritene, care s-au păstrat și după schimburi arcaizante în secolul al XV-lea și s-au conservat și în slavona nouă (de azi).

⁴ Prima atestare de termeni administrativi de origine slavă apare la în cazul actelor scrise în slavonă, ea însă nu conține informații potrivite pentru studiul nostru.

- *Biblia* de la București (1688): *blagorod(nic)*.
- Dosoftei (1673-1686): *blagodetestvui, ciudotvoreț, inoplemenic, izgnanie* (Mitu 1996: 29).
- Antim Ivireanul (ap. 1710): *Bogorodiță*.

E clar că sursa principală a slavonismelor este literatura liturgică și biblică, iar noțiunile principale ale creștinismului apar destul de curând și rămân mult timp în limbă, cel puțin în cursul epocii române vechi. Slavonismele atestate mai târziu reprezintă mai des împrumuturi *ad hoc*. Din această cauză, rezultatele se află în studiul contrastiv al atestării lexemelor slave și a sinonimelor lor române.¹

Concluzii

În articolul nostru am încercat să discutăm două chestiuni principale. În prima parte am arătat complexitatea problemelor terminologice și metodologice legate cu studii de limba slavonă. În partea a doua am aplicat această apropiere ca să rezumăm tematica slavismelor în limba română. Limba slavonă este o limbă care e caracterizată printr-o istorie destul de îndelungată și răspândită în mai multe țări din Europa orientală. Acest fapt a rezultat în crearea unei mulțimi de varietăți, care sunt stratificabile prin criterii diatopice, diacronice și diafazice. O bună înțelegere de istorie și de funcție a fiecărei varietăți, care a intrat în contact cu spațiul românesc, ne poate ajuta să ne orientăm mai bine și în istoria lexicului limbii române.

Identificarea stratului provenind din limba slavonă e posibilă, dacă folosim un număr de criterii combinabili. Corpusul slavonismelor în limba română poate să fie stratificat încă mai în detaliu luând în vedere trăsăturile varietăților diferite ale slavonei. Prin combinarea tuturor acestor criterii putem primi o imagine destul de pestriță, care ne va permite să găsim în grupul slavonismelor d. ex. lexeme documentate în corpusul slavei vechi, lexeme introduse de autori diferiți, lexeme învechite sau vii cu sensul schimbat și altele.

Sperăm că acest articol a putut să ofere a perspectivă nouă pentru cercetarea raporturilor slavo-române și că a înlesnit căutarea lacunelor în studiile slavo-române, care vor putea să fie completate cu ajutorul unor cercetări noi.

Bibliografie

- Aleksova, Vasilka, *Критерии за установяване на българските книжовни елементи в румънската лексика*, „Съпоставително езикознание”, 17/4, 1992, pp22-31
Bărbulescu, Ilie, *Curs de slavistică. Gramatica paleoslovenică*, Iași, Litografie modernă, 1919

---

¹ D. ex. *a blagoslovi* e atestat în *Psaltirea Scheiană* și *a binecuvânta* în *Codicele Voronețean*, care ne oferă un testimoniu despre o altă strategie a traducerii în secolul al XVI-lea. Lexemul *rugăciune* din *Psaltirea Scheiană* e atestat mai devreme decât *molitvă* în *Evangeliarul de la Sibiu*.

- Bernstein, Samuil B., *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*, Moscova, 1961
- Birnbaum, Henrik, *Common Slavic. Proigress and Problems in its Reconstruction*. Columbus, Slavica Publishers, 1979
- Bláhová, Emílie, *Kompozita v staroslověnské terminologii*, „Slavia”, 65/3, 1996, pp.261-271
- Bogdan, Damian P., *Characterul limbii textelor slavo-române*, Școala de arhivistică, București, 1946
- Bogdan, Ioan, *Cronica lui Manasses. Traducere mediobulgară*, Ateliere grafice Soccec, București, 1922
- Bräuer, Herbert, *Slavische Sprachwissenschaft. Bd. I. Einleitung, Lautlehre*, Berlin, Walter De Gruyter, 1961
- Buchi, Éva, 141. *Contacts linguistiques : les langues slaves et les langues romanes*, în: *Romanische Sprachgeschichte/Histoire linguistique de la Romania. Manuel international d'histoire linguistique de la Romania*, 2 (ed. Ernst, Gerhard et al.), Belin, Walter de Gruyter, 2006, pp.1627-1639
- Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltire coresiene din 1570 și din 1589* (ed. S. Toma), Editura Academiei Republicii socialiste România, București, 1976
- Daničić/Даничић Ђуро, *Рјечник из књижевних старина српских*. 1-3, Belgrad, Дјрјавна штампа, 1863-1864
- Daskalova, Anghelina, Raikova, Maria, *Грамоти на българските царе*, Marin Drinov, Sofia, 2005
- Densusianu, Ovid, *Histoire de la langue roumaine*, Ernest Leroux, Paris, 1901
- Djamo-Diaconiță, Lucia, *Trăsături morfologice sîrbocroate în limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în sec. al XVI-lea (1501-1575)*, în: *Actele Simpozionului româno-iugoslav*, București, 1979, pp.533-554
- Djamo-Diaconiță, Lucia, *Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în sec. XIV și XV*, Editura Academiei Republicii socialiste România, București, 1971
- Duridanov, Ivan, *Старобългарският език като книжовен и народен в ареален аспект*, în: *Грамматика на старобългарския език*, BAN, Sofia, 1991
- Evangheliarul slavo-român din Sibiu 1551-1553* (ed. E. Petrovici, L. Demény), Editura Academiei Republicii socialiste România, București, 1971
- Holzer, Georg, *Vorhistorische Periode*, în: Gutschmidt, K. et al. *Die slavischen Sprachen / The Slavic Languages*. Band 2. Berlin München Boston, Walter De Gruyter, 2014, pp.1117-1130
- Ivanova-Mirceva, Dora, Haralampiev, Ivan, *История на българския език*, Faber, Veliko-Tărnovo, 1999.
- Ivić/Ивић Павле, *Преглед историје српског језика*, Sremski Karlovci Novi Sad, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2014
- Jivov, Viktor M., *История языка русской письменности I*, Moscova, Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2017
- Keipert, Helmut, *Kirchenslavisch-Begriffe*. In: Gutschmidt, K. et al. *Die slavischen Sprachen / The Slavic Languages*. Band 2. Berlin München Boston Walter De Gruyter, 2014, pp.1211-1251
- Klotz, Emanuel, *Urslawisches Wörterbuch*, Facultas, Viena, 2017
- Lamprecht, Arnošt, *Praslovanština*, Brno, Univerzita J. E. Purkyně, 1987
- Lăudat, Ion D., *Perioada slavonismului cultural la români și relațiile culturale româno-sârbe*, în: *Actele simpozionului dedicat interferențelor lingvistice-dialectale și paralelismelor filologice iugoslavo-române Zrenjanin 9-13.X. 1974*, Pančevo-Zrenjanin 1977, pp.209-229
- Lunt, Horace, *Old Church Slavonic Grammar*, Berlin New York, Mouton de Gruyter, 2001
- Lupu, Roxana, *De la sacru la profan*, Editura universitară, București, 2014,
- Mareš, František Václav, *Cyrilometodějská tradice a slavistika*, Torst, Praga, 2000
- Mathiesen, Robert, *The Church Slavonic Language Question: An Overview (IX-XX Centuries)*, în: *Aspects of the Slavic Language Question*. I. (ed. R. Picchio, H., Goldblatt). New Haven, Yeal Concilium on International and Area Studies 1984, pp.45-65

Romanoslavica vol. LIII nr.4

- Meillet, Antoine, *Le slave commun*, Paris, É. Champion, 1924
- Mihăescu, Haralambie, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, Editura Academiei Republicii socialiste România, București, 1966
- Mihăilă, Gheorghe, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Editura Academiei Republicii populare române, București, 1960
- Mihăilă, Gheorghe, *Criteriile determinării împrumuturilor slave în limba română*, „Studii și cercetări lingvistice”, 22/4, 1971, pp.351-353.
- Mihăilă, Gheorghe, *Contribuții la etimologia limbii române*, Univers Enciclopedic, București, 2002
- Mihăilă, Gheorghe, *Langue et culture roumaines dans l'espace sud-est européen*, Editura universității din București, București, 2001
- Mihăilă, Gheorghe, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, Editura didactică și pedagogică, București, 1973
- Miklosich, Franz, *Lexicon palaeslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae, Guilelmus Braumueller, 1862-1865
- Miklosich, Franz, *Vergleichende grammatik der slawischen Sprachen, I. Band Lautlehre*, Viena, Wilhelm Braumüller, 1879
- Milanović/Милановић Александар, *Кратка историја српског књижевног језика*, Belgrad, Завод за уџбенике и наставна средства, 2004
- Milin, Jiva, *Manuscrite și scrieri slavone sârbe în Țările Române, Actele Simpozionului româno-iugoslav*, București, 1979, pp.367-378
- Mitric, Olimpia, *Curs și album de paleografie chirilică românească*, Suceava, Universitatea Ștefan cel Mare, 1998
- Mitu, Mihai, *Du sacré au profane dans l'évolution sémantique (sur les slavonismes roumains)*, „Romanoslavica”, 38, 2002b, pp.25-36
- Mitu, Mihai, *Cercetări lingvistice și literare româno-slave*. Editura universității din București, București, 1996
- Mitu, Mihai, *Slavona românească. Studii și texte*. Editura universității din București, București, 2002b.
- Negrescu, I. D., *Limba slavă veche: perioada slavonă la români, texte paleoslave și româno-slave, glosar slavo-român*, Editura institutului biblic și de misiune ortodoxă, București, 1961
- Oczko, Anna, *Rumuńska słowiańszczyzna: zapożyczenia południowosłowiańskie w języku rumuńskim w XVI i XVII wieku*. Cracovia, Collegium Columbinum, 2014
- Olteanu, Pandele et al., *Slava veche și slavona românească*, Editura didactică și pedagogică, București, 1975
- Papahagi, Tache, *Dicționarul dialectului aromân*, Editura Academiei Republicii populare române, București, 1963
- Petrovici, Emil, *Les éléments slaves d'originebe savante en roumain et les suffixes -anie, -enie*, „Balcanica”, 1, 1938, pp.83-87.
- Petrovici, Emil, *Note slavo-române. III*, „Dacoromania”, 9, 1948, pp.184-193
- Pleter, Tiberiu, Lambru, Ruxandra, Puiu, Cătălina, *Limba slavă veche. Culegere de texte*, Editura Universității din București, București, 2008
- Psaltirea Scheiană (1482) Mss. 449 B. A. R. (ed. I. Bianu). Tomul I. Textul în facsimile și transcriere cu variantele din Coresi (1577)*, București, Tipografia Carol Göbl, 1889
- Pușcariu, Sextil, *Limba română. Vol. I. Privire generală*, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1976
- Remniova, Marina L., *Пути развития русского литературного языка XI-XVII вв.*, Moscova, Издательство Московского университета, 2003
- Rosetti, Alexandru, *Istoria limbii române*, Editura pentru literatură, București, 1968
- Rozkoš, Pavel, *Lecții de paleografie și limba slavă veche*, Timișoara, Facultatea de Filologie, 1978
- Sava, Constantin, *Dicționar paleoslav (slavon) român*, Suceava, Institutul de învățământ superior, 1980

- Scărlătoiu, Elena, *Relații lingvistice ale aromânilor cu slavii de sud*, Ed. Litera, București, 1980
- Schuster-Šewc, Heinz, *De Zerfall der slavischen Spracheinheit (des Urslavischen) und die genetische Gliederung der slavischen Sprachen*, în: Gutschmidt, K. et al. *Die slavischen Sprachen / The Slavic Languages*. Band 2. Berlin München Boston, Walter De Gruyter, 2014, pp.1153-1164
- Sreznevski, izmail I., *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*. Том 1-3. Sankt-Petersburg, Отделение русского языка и словесности Императорской АН, 1893-1912
- Stanciu Istrate, Maria, *Influența slavonă asupra limbii române*. Editura Academiei Române, București, 2017
- Stanciu Istrate, Maria, *Slava veche și slavona românească, Lucrările celui de-al cincilea Simpozion Internațional de Lingvistică, București, 27-28 septembrie 2013*, Univers Enciclopedic Gold 2015, București, pp.390-398
- Stoicovici, Olga, *Limba documentelor slavone din Moldova (sec. al XIV-lea și prima jumătate a sec. al XV-lea). Morfologia*, București, Universitatea din București, 1978
- Suprun, A.E., Moldovan, A.M., *Старославянский и церковнославянский язык*, în: *Языки мира. Славянские языки*, Moscova, Academia, 2005, pp.29-69
- Suprun, Adam, *Выбранные працы: Праславянский язык. Старославянский язык. Церковнославянский язык*. Минск, Права і эканоміка, 2013
- Sussex, Roland, Cubberley, Paul, *The Slavic Languages*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006
- Tiktin, Hariton, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. I-III. Wiesbaden, Harrassowitz, 2001-2005
- Tolstoi, Nikita I. *Древнеславянский литературный язык в XII-XIV вв. (его функции и специфика)*, în: *Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху зрелого феодализма* (Г. Г. Литаврин, В. В. Иванов, ed.), Moscova, Наука, 1989, pp.14-24
- Trâpcea, Theodor, *Curs de limba slavă veche*, I, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara 1974
- Trubaciov, O.N., *Этимологический словарь славянских языков. Проспект. Пробные статьи*, Moscova, Издательство Академии наук СССР, 1963
- Trunte, Nikolaos H., *Славенскій іазыкъ. Ein praktisches Lehrbuch des Kirchenslavischen in 30 Lektionen*. München, Otto Sagner, 1998
- Tvorogova, O.V., *Словоуказатель к среднеболгарскому переводу Хроники Константина Манассии по синодальному списку*, în: *Среднеболгарский перевод Хроники Константина Манассии в славянских литературах*, Sofia, Издательство Болгарской академии наук, pp.258-481
- Țamblac 1972/Русев Пеньо et al., *Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак*, Sofia, Издательство на Българската академия на науките, 1971
- Țamblac 1983/Давидов Ангел et al., *Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак*, Sofia, Издательство на Българската академия на науките, 1983
- Vaillant, André, *Manuel du vieux slave 1*, Paris, Institut d'Études slaves, 1948
- Vasiliu, Emanuel, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Editura Academiei Republicii socialiste România, București, 1968
- Večerka, Radoslav, *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*, Olomouc Praga, Univerzita Palackého v Olomouci, Euroslavica, 2006
- Zapolskaia, N.N., *Общий» славянский литературный язык: типология лингвистической рефлексии*, Moscova Индрик, 2003

Abrevieri:

- DA/*Dicționarul limbii române, I*, Editura Academiei Române, București, 2010
- DLRLV/Costinescu Mariana, Georgescu Magdalena, Zgraon Florentina, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali*. Editura științifică și enciclopedică, București,

Romanoslavica vol. LIII nr.4

1987

- SDRla/Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.) I-XI, Moscova 1989-2016
SJS/ Slovník jazyka staroslověnského I-V (ed. J. Kurz, Z. Hauptová), Praga, Academia, Slovanský ústav AV ČR, Euroslavica, 1966-2016.
SRla/ Словарь русского языка (XI-XVII вв.), I-XXX, Moscova, 1975-2015
SSUM/Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. 1-2, Kiev, Академія наук Української РСР, 1977-1978

POLITICA LINGVISTICĂ A LUI PAVOL JOZEF ŠAFÁRIK

Marilena Felicia LUȚĂ-ȚIPRIGAN

In the context in which, at the beginning of the 19th century, the Slovaks were striving to eliminate the confessional and linguistic divergences in order to consolidate their national consciousness, P. J. Šafárik represents a transitional moment in the Slovak history. As a supporter of the Czechoslovak solidarity, the scholar P. J. Šafárik militates for the Czechoslovak language and culture, an idea that the Slovak intellectuals will adopt up to a certain point on the axis of their history, after which, although initially seduced by Panslavism, they will take a distance from the Czechs so as to codify their own language and to assert their national identity.

Key words: linguistic policy, P. J. Šafárik, Slovak language codification, identity

La începutul secolului al XIX-lea, din punct de vedere confesional și lingvistic, societatea slovacă este scindată în două tabere: pe de o parte, catolicii, adepți ai așa-zisei *bernolákovčina*, prima variantă a limbii slovace literare, codificată, în anul 1787, pe baza dialectului de vest de către Anton Bernolák și adoptată de intelectualii catolici și de unii scriitori slovaci, și, pe de altă parte, protestanții, adepții așa-zisei *biblická čeština*, ceha biblică, limbă de cult, diferită de ceha „curată”, vorbită în Cehia, dar și mult prea îndepărtată de dialectele slovace în ciuda faptului că, la nivel lexical, *biblická čeština* se îmbogățise cu numeroase slovacisme. Din punct de vedere politic, slovacii se confruntă cu amplificarea sentimentului național maghiar, singura soluție viabilă fiind consolidarea conștiinței naționale în spiritul solidarității confesionale catolico-protestante, dar și al solidarității cehoslovace în fața ungarilor. De altfel, poetul J. Kollár opina că cehii și slovacii formează o unică națiune în sânul familiei slave, iar Josef Dobrovský considera că slovacii sunt parte integrantă a națiunii cehi (*československá jednota*).

În acest context, P. J. Šafárik intuiește rolul important pe care îl joacă limba literară nu doar în cultură, ci, mai ales, în educația poporului și, cu ocazia publicării, împreună cu J. Kollár, a culegerii de cântece populare slovace *Písň svetského lidu slovenského v Uhřích* (Cântece laice ale poporului slovac din Ungaria) în 1823, își exprimă temerea că aceste cântece ar putea bulversa ambele tabere: „starí bohmluvci”, adică adepții cehi biblici, și „nedospělí v jazyku Slávie”, adepții limbii slovace literare care, pornind de la modelul lui Anton Bernolák, ar putea concepe o nouă variantă literară. Împreună cu J. Kollár, Šafárik avansează, în numele solidarității slave, ideea limbii cehoslovace ca limbă-standard, un melanj lingvistic,

care, în cele din urmă, este respins de ambele părți. Totuși, așa cum remarcă K. Rosenbaum în *Dejiny slovenskej literatúry*, II, Šafárik, în mod inconștient, deschide, astfel, drumul spre reforma lingvistică pe care avea să o realizeze L. Štúr¹.

În anul 1825, Šafárik, în timp ce se afla la Nový Sad, unde lucra ca profesor și director al Liceului, definitivează opera *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Istoria limbii și literaturii slave după toate dialectele), pe care o publică, în 1826, cu sprijinul lui Martin Hamuljak, în limba germană, fiind conștient că, pentru a se face înțeles în întreg spațiul slav, dar și în afara acestuia, se impune folosirea unei limbi de largă circulație în Imperiu. Šafárik își împarte opera în două părți, care corespund ramurilor lingvistice slave. În prima parte, descrie limbile și literaturile slavilor de Sud-Est, ramură din care fac parte rușii, sârbii, slovenii, dar și așa-zisii „katolickí slávoserbi”, adică dalmatii, bosniecii și locuitorii Slavoniei de astăzi. În a doua parte, Šafárik vorbește despre limbile și literaturile slavilor de Nord-Vest, ramură în care se regăsesc cehii, slovaci, polonezii și sorabii. Desigur, Šafárik preia de la J. Dobrovský clasificarea limbilor slave în cele două ramuri distincte. În introducere însă, Šafárik vorbește despre originea, religia, obiceiurile slavilor în trecut și în prezent, pornind de la premisa că există, de fapt, un unic popor slav, „slovanský národní kmeň”, format din cele două ramuri, sud-estică și nord-vestică, iar fiecare din aceste două ramuri are proprii „lăstari”. În viziunea lui Šafárik, slovaci sunt un astfel de lăstar ca, de altfel, și bulgarii, muntenegrenii, ucrainenii. Aplicând principiul analogiei, Šafárik afirmă că există o unică limbă slavă cu mai multe dialecte și subdialecte. Astfel, slovacă și cehă ar fi dialecte distincte, iar morava ar fi un subdialect al cehii, așa cum bulgara ar fi un subdialect al sârbei².

Pornind de la filosofia lui Herder și de la opera lui J. Kollár, *O dobrých vlastnostech národu slovanského* (1822, Despre virtuțile poporului slav), Šafárik descrie, în tonuri subiective, caracterul tipic slav, căruia îi asociază gândirea religioasă, hărnicia, veselia sinceră, dragostea față de limba maternă și toleranța. În ceea ce privește literaturile slave, Šafárik consideră că rușii, polonezii au dat lumii cele mai mari comori literare, iar la o oarecare distanță de aceștia se situează cehii: „Najväčšie literárne poklady majú nateraz nesporne Rusi a Poliaci, po nich v istej vzdialenosti nasledujú Česi”³, în traducere: „Cele mai mari comori literare le au, fără îndoială, rușii și polonezii, urmați, la o oarecare distanță, de cehi”. Pentru fiecare limbă și literatură slavă, autorul adoptă aceeași metodologie: în introducere, prezintă succint principalele momente din istorie, precum și informații de ordin etnografic, după care, în capitolele următoare, descrie fiecare limbă slavă din perspectivă diacronică și procedează la periodizarea literaturii slave respective. În cazul literaturii cehi, de pildă, periodizarea se suprapune pe cele mai importante momente din istoria și cultura cehilor: sosirea cehilor, eradicarea păgânismului

¹ M. Pišút, K. Rosenbaum, L. Kochol, *Dejiny slovenskej literatúry*, II, *Literatúra národného obrodzenia*, Bratislava, SAV, 1960, p. 155.

² P.J. Šafárik, *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*, ed. K. Rosenbaum, Košice, Východoslovenské vydavateľstvo Košice pre Univerzitu Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 1992, pp. 63-287.

³ *Ibidem*, p. 51.

(anul 1000), mișcarea husită, lupta de la Muntele Alb (1620), domnia lui Iosif al II-lea.

În ceea ce privește limba și literatura slovacă, Šafárik opinează că slovacă este un dialect aparte, de tranziție, făcând trecerea de la cehă la dialectul sloveno-croat, mai exact de la ramura nord-vestică la ramura sud-estică. De asemenea, Šafárik constată că, datorită influenței exercitate de celelalte „dialecte” slave asupra slovacăi, cu greu se pot distinge trăsăturile sale caracteristice. Pornind de la analiza confruntativă a limbilor cehă și slovacă, autorul identifică principalele caracteristici ale slovacăi, așa cum se reflectă ele în slovacă centrală, pe care Šafárik o numește *vlastná slovenčina* „slovaca proprie”, adică slovacă specifică slovacilor. Să fi intuit Šafárik potențialul dialectului central slovac înaintea lui Štúr, codificatorul limbii slovacă literare?!? Este adevărat că, în secolul al XVIII-lea, asistăm la o impresionantă creștere demografică în Nordul și Sudul Slovaciei Centrale, ceea ce conduce, implicit, la modificarea ponderii lingvistice în favoarea dialectului slovac central. În același timp, dialectul slovac de Vest, pe baza căruia fusese codificată *benolákovčina*, prima variantă a limbii slovacă literare, pierde teren în fața dialectului central, devenind un fel de „dialect minoritar”.

Interesantă este, de asemenea, poziția lui Šafárik față de literatura de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Acesta este critic față de adepții limbii cehe, având în vedere pasivitatea care domnea în *Ústav řeči a literatury československej* (Institutul de Limbă și Literatură Cehoslovacă) și diletantismul scriitorilor evanghelici în slujba „Muzei slave”¹, dar laudă *Dicționarul (Slovár)* lui A. Bernolák, deși nu avusese mare succes în rândul slovacilor, căci, din cele 2000 de exemplare publicate în cinci volume între 1825-1827, în anul 1857, 1803 de exemplare rămăseseră nevândute. Desigur, Šafárik nu poate fi suspectat de ipocrizie. Singura explicație plauzibilă pentru atitudinea sa critică vizavi de protestanți, dar encomiastică vizavi de catolici, este tocmai dorința sa ca scriitorii slovaci catolici și protestanți să-și dea mâna în spiritul adevăratei iubiri creștine, al cumpătării tipic slave, al solidarității cehoslovace.

Deși recunoaște că slovacă este mai melodioasă decât ceha și că slovacii sunt „un neam aparte”², totuși, Šafárik militează pentru o slovacă-standard care ar copia, de fapt, gramatica limbii cehe și ar prelua doar unele cuvinte și expresii slovacă, consolidând, astfel, fraternitatea cehoslovacă:

Z toho všetkého vyplývajú prednosti a nedostatky slovenského nárečia. V ľubozvuku má, pravdaže, pre svoje bohatstvo širších, zvučnejších, jasnejších vokálov prednosť pred češtinou; lež to ju ešte neopravňuje ku cti stať sa literárnym jazykom, na ktorý ju chcú pozdvihnúť niektorí novší význační katolícki spisovatelia. Poloha Slovenska a slovenského národa, dejiny uplynulých čias prajnejších kultúre jazyka, ustavičné, všeobecne zavedené používanie českého nárečia ako jazyka spisovného a cirkevného u protestantských Slovákov, povaha tisícnásobne obmieňaného domáceho nárečia i sám um sa stavia proti takejto novote³,

¹ *Ibidem*, p. 214.

² C. Barborică, *Istoria literaturii slovacă*, Ed. Univers, București, 1976, p. 108.

³ Šafárik, *op.cit.*, p. 226.

în traducere: „Din toate acestea, rezultă avantajele și neajunsurile dialectului slovac. Din punctul de vedere al muzicalității, el are, desigur, prioritate, în fața celei pentru bogăția vocalelor sale mai ample, mai puternice și mai clare; însă aceasta nu îi dă dreptul să aibă onoarea de a deveni limbă literară, statut la care unii scriitori catolici de dată mai recentă doresc să-l ridice. Poziția Slovaciei și a națiunii slovace, istoria vremurilor apuse favorabile culturii lingvistice, folosirea constantă, general consfințită a dialectului ceh ca limbă literară și ca limbă de cult pentru slovaci protestanți, natura dialectului autohton de mii de ori schimbat și însăși rațiunea se opun unei astfel de noutăți”.

În același timp, în capitolul *Osudy slovenského jazyka a literatúry* (Soarta limbii și literaturii slovace), Šafárik afirmă că slovacă nu a fost nicicând limbă literară de sine stătătoare, deși, în același capitol autorul face o incursiune în istoria limbii și literaturii slovace, ceea ce, implicit, confirmă vechimea, istoricitatea și individualitatea acestei culturi. Mai mult, în opera sa *Slovanské starožitnosti* (1837, Antichități slave), Šafárik încearcă să demonstreze, cu argumente științifice, faptul că slavii sunt un popor „praevropský”, străeuropean, din familia indoeuropeană ca și grecii, romanii și germanii, prin urmare, slavii își revendică poziția solidă, pe care le-o conferă istoricitatea, vechimea, continuitatea, căci aceștia au trăit în Europa înainte de erei noastre, ocupând spațiul dintre Marea Baltică și Marea Adriatică, dintre Odra și Don. Astfel, Šafárik pledează pentru egalitatea tuturor popoarelor ca parte a umanității, idee pur herderiană, pe care, din păcate, Šafárik o aplică doar selectiv, pentru că, atunci când e vorba de limba slovacă, autorul ignoră atributul istoricității, vechimii și continuității, ignoră clamata egalitate dintre popoare și impune ceha ca limbă tutelară în raport cu slovacă.

În *Slovanský národopis* (1842, Etnografia slavă), Šafárik merge chiar mai departe cu aceste inconsecvențe ideologice, susținând că ceha se împarte în „dialectul” ceh și „dialectul” ungaro-slovac¹. Dacă, în *Istoria limbii și literaturii slave după toate dialectele*, slovacă și ceha erau dialecte de sine stătătoare, în *Etnografia slavă*, la doar 16 ani distanță, Šafárik afirmă că slovacă este un simplu dialect al limbii cehe, iar literatura slovacă e limitată la opera adeptilor lui Bernolák². Astfel Šafárik își îngăduie să uite întreaga tradiție literară slovacă de expresie cehă, pe care o asociază fără ezitare literaturii cehe (Benedikt z Nedožier, Tranovský, Krman, Hruškovič) sau, în cel mai fericit caz, „pole společné literatury československé”, adică spațiului literar comun cehoslovac (B. Tablic, J. Palkovič și J. Kollár). Brusc, Šafárik uită celelalte considerente care îi motivează demersul metodologic și se concentrează exclusiv pe criteriul lingvistic, ceea ce explică bizara clasificare, în care literatura slovacă este limitată doar la operele scrise în *berňolákovčina*, în prima variantă a limbii slovace literare, în timp ce literatura cehă se îmbogățește cu operele scriitorilor slovaci de expresie cehă. Simbolic fie spus, este prima tentativă de suicid a lui Šafárik, care, slovac fiind, își neagă propria identitate și se leapădă de

¹ Fără îndoială, prin dialect ungaro-slovac, Šafárik înțelege slovacă vorbită în Imperiu.

² P.J. Šafárik, *Slovanský národopis*, ed. J. Michálek, Košice, Ed. Oriens, 1995, pp. 75-78.

limba slovacă. Acestui suicid simbolic, i-a urmat o altă tentativă de suicid, în mai 1860, când Šafárik, copleșit de boală, se aruncă în Vltava.

Este adevărat că, odată cu tentativa de germanificare dinspre Viena și amplificarea sentimentului național maghiar, ceha este considerată limba națională a slovacilor, iar Liceul Evanghelic din Bratislava devine centrul vieții culturale a protestanților, unde, încet-încet, se conturează reacția slovacă împotriva maghiarizării. Începând cu anul 1803, la acest liceu, se vor preda limba și literatura cehoslovacă, iar în 1829 câțiva elevi pun bazele Societății Cehoslovace (*Společnost československá*), pe care o frecventează nu doar poeți slovaci de expresie cehă (J. Kollár), ci și politicieni slovaci (Michal Miloslav Hodža, Jozef Miloslav Hurban și Ľudovít Štúr), precum și cehi (František Palacký). Ceha se bucura, așadar, de un mare prestigiu pe tărâm slovac. Mărturie stă discursul lui M.M. Hodža în fața membrilor Societății Cehoslovace la Liceul Evanghelic din Bratislava din anul 1833, discurs de mare impact, care a fost publicat și în almanahul *Plody* (Fructe) în anul 1836. În acest discurs, Hodža îi cere generației sale să opteze pentru limba cehoslovacă, pe care o numește *náš jazyk* „limba noastră”, spunând că aceasta nu este doar limba cehilor, a moravilor sau a slovacilor, ci este bunul lor comun, o comoară spirituală¹. La rândul său, însuși Ľ. Štúr consideră că ceha este, pentru slovaci, ceea ce înseamnă slavona pentru alte popoare slave. Așadar, la începutul anilor '40 ai secolului al XIX-lea, intelighenția luterană încă nutrea speranța că cehii și slovacii vor vorbi aceeași limbă - limba cehă, capabilă să absoarbă, măcar la nivel lexical, particularitățile lingvistice ale limbii slovace. Până în acest punct, politica lingvistică a lui Šafárik se suprapune perfect pe năzuințele slovacilor.

În anul 1842 însă, Štúr și prietenii săi îi cer lui Metternich, conducătorul de facto al statului austriac și fost ministru de externe, să-i protejeze pe slovaci în fața maghiarizării, inițiativă care rămâne fără ecou. Acesta este momentul în care Štúr își dă seama că unitatea slovacă se poate realiza numai prin unitatea lingvistică. Štúr intuiește, la momentul potrivit, necesitatea unui „dialect” slovac, care să înlocuiască formele lingvistice utilizate anterior și care să unifice, din punct de vedere confesional și lingvistic, pe etnicii slovaci divizați, asigurând supraviețuirea acestora în Imperiu. Astfel, Štúr se detașează de confesiunea luterană, realizând că limba este un liant care ar trebui să-i unifice pe slovaci într-o națiune de sine stătătoare, ajutându-i să iasă din umbra altor națiuni. În același timp, Štúr susține ideea unui mare popor slav, care să se dezvolte simultan cu toate națiunile ce se regăsesc, genetic, în acest panslavism. În plan lingvistic, această idee se traduce prin dezvoltarea tuturor „dialectelor”, adică a tuturor limbilor slave. Štúr recunoaște importanța rolului pe care l-a jucat ceha în istoria slovacilor, dar, în același timp, își dă seama că aceasta a devenit mai degrabă un obstacol decât un impuls în dezvoltarea culturală a slovacilor. Acesta este momentul de răscruce, în care Štúr și Šafárik pornesc pe drumuri diferite, fiecare urmându-și propria politică lingvistică.

---

¹ Ľubomír Kralčák și col., *Ľudovít Štúr. Jazykovedné dielo*, Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2014, p. 26.

În lucrarea *St'ážnosti a žaloby Slovanov v Uhorsku na protizákonné prechmaty Maďarov, Prednesené uhorským Slovanom*, Štúr avertizează asupra faptului că, din punct de vedere politic, nu este corect să se prefere o anumită limbă alteia și cere vehement să se interzică introducerea limbii maghiare în școli. Štúr cere, de asemenea, să se anuleze interdicția impusă slavilor de a organiza evenimente culturale comune în spiritul panslavismului cultural, să înceteze persecuțiile îndreptate împotriva organizatorilor unor astfel de evenimente pe motivul că acestea ar fi expresia unui gest profund ostil orientat împotriva ungarilor. Pentru a-și argumenta aceste revendicări, Štúr probează ideea herderiană cum că limba oglindește spiritul unui popor, susține că popoarele a căror limbă este superioară celorlalte limbi sunt popoarele indo-europene și, cum slavii fac parte din această ramură lingvistică, ei au dreptul la propria limbă¹. Argumentația lui Štúr rezonază perfect cu ideile verbalizate de Šafárik în *Slovanské starožitosti*, unde autorul demonstrează că slavii fac parte din familia indoeuropeană ca și grecii, romanii și germanii, ceea ce îi îndreptățește să aibă propria limbă. Așadar, filonul ideologic partajat, până într-un anumit punct, de Štúr și Šafárik se conturează pe fondul teoriei lui Herder, conform căreia limba reflectă „*duch národa*”, spiritul poporului, determinând caracterul său și conștiința sa națională. Tocmai de aceea limba devine o adevărată armă în luptă națională, iar întoarcerea la folclor marchează regăsirea spiritului slovac pur, autentic. Nu întâmplător atât Štúr, cât și Kollár și Šafárik se întorc la folclor pentru a resuscita spiritul național.

O altă componentă a politicii lingvistice a lui Šafárik o constituie panslavismul, fondat pe filiația lingvistică. În Slovacia, panslavismul se manifestă în trei variante, reprezentate de omul de știință Šafárik, de poetul J. Kollár și de lingvistul L. Štúr. Savantul Šafárik reprezintă varianta moderată a panslavismului; el militează pentru unitatea slavă, dar dezaprobă separatismul lingvistic, care ar conduce la divizarea lumii slave, respinge ideea de separare de Ungaria și alipire la Boemia, ceea ce ar fi condus, inevitabil, la război, dar susține formarea unei Austrii federative și, de altfel, își pune mari speranțe în Austria, singura care îi poate ajuta pe slavi să obțină drepturi egale cu maghiarii și germanii. Poetul Kollár scrie chiar o lucrare-manifest, *O literárnej vzájomnosti medzi kmeňmi slovenskými* (Despre reciprocitatea literară între neamurile slave), în care anticipează mesianic rolul pe care îl vor juca slavii în istorie, fiind convins că, după antichitatea greacă și romană, după dominația popoarelor romanice și germanice, va veni rândul slavilor să conducă lumea în a treia eră culturală. Panslavismul lui Kollár se limitează la un program cultural comun vizând crearea unei literaturi slave autentice, fondarea unor librării și biblioteci în orașele slave, a unui ziar de cultură pentru toți slavii, întocmirea unor dicționare și gramatici etc. Panslavismul lui Kollár înseamnă, în același timp, luptă pentru unitatea Boemiei, Moraviei și Slovaciei. Štúr reprezintă varianta radicală a panslavismului. Dezamăgit de austrieci, pe care-i acuză că s-au folosit de slavi pentru a-și atinge scopurile, Štúr militează pentru separarea de Ungaria și chiar formarea unui regat separat, sub control austriac, în uniune cu

---

¹ Štúr, *op.cit.*, pp. 399-405.

Moravia și Boemia. După înfrângerea suferită în urma Revoluției din 1848, Štúr face un pas înapoi, afirmând că toți slavii aparțin, de fapt, aceleiași naționalități și că pot rămâne uniți doar cu ajutorul unei mari puteri cum este Rusia.

Cu siguranță, Šafárik a contribuit, prin însăși politica sa lingvistică – până la un punct comună cu cea a lui Štúr – la definirea necesității de afirmare a spiritului național slovac, a limbii slovace.

Bibliografie

- Barborică, Corneliu, *Istoria literaturii slovace*, Ed. Univers, București, 1976
- Indrieș, Oana, *Generația de intelectuali de la 1848: românii din Transilvania și slovacii. Câteva probleme*, în „Buletinul cercurilor științifice studențești arheologie-istorie-muzeologie”, 7, 2001
- Kralčák, Ľubomír și col., *Ľudovít Štúr. Jazykovedné dielo*, Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2014
- Mazák, Pavol, Gašparík, Mikuláš, Petrus, Pavol, Pišút, Milan, *Dejiny slovenskej literatúry II. Novšia slovenská literatúra (1780-1918)*, SNP, Bratislava, 1988
- Mišianik, Ján, Pišút, Milan, Petrus, Pavol, Gregorec, Ján, Števíček, Pavol, *Dejiny slovenskej literatúry*, Osveta, Bratislava, 1962
- Pišút, Milan, Rosenbaum, Karol, Kochol, Viktor, *Dejiny slovenskej literatúry II. Literatúra národného obrozenia*, SAV, Bratislava, 1960
- Šafárik, Pavol Jozef, *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*, ed. K. Rosenbaum, Košice, Východoslovenské vydavateľstvo Košice pre Univerzitu Pavla Jozeja Šafárika v Košiciach, 1992
- Šafárik, P. J., *Slovanský národopis*, ed. J. Michálek, Košice, Ed. Oriens, 1995
- Štúr, Ľudovít, *Stážnosti a žaloby Slovanov v Uhorsku na protizákonné prechmaty Maďarov, Prednesené uhorským Slovanom*, în Kralčák, Ľubomír și col., *Ľudovít Štúr. Jazykovedné dielo*, Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2014.

VARIA

PETRU CARAMAN – PROFILUL UNUI MARE SLAVIST

Livia COTORCEA

Петру Караман знаком как один из величайших этнологов и фольклористов в нашей культуре, но мало людей знают, что собственно говоря он является и славистом такого же размера, хотя некоторые румынские специалисты в области славистики отрицали эту ясную действительность. А правда стоит на глазах- Петру Караман не мог бы стать таким глубоким и всеобъемлющим этнологом и фольклористом если не был бы и великим славистом. Сам ученый направляет нас к такой мысли, когда выбирает как свой главный метод исследования фольклора и разных традиций сравнительный метод, главной территорией приложения которого является, в основном, юго—восточная и балканская часть Европы, где живут столько славянских народов. А этот факт предполагает знание не только этнографического и фольклорного материала этого ареала, но историю, культуру и языки, в их исторической, диалектной и современной форме. Таком многогранное знание характерно для нашего ученого, который защитил в Польше свою докторскую диссертацию на тему колядования в румынских и славянских традициях, странствовал по славянским землям юго-восточной Европы и Балкан, собирая материалы и читая в великих библиотеках посещаемых стран для своих будущих работ. Присутствие Петру Карамана на кафедре славистики Ясского Университета с 1938 до 1947 года не прекращает его интерес к этнографическим и фольклорным проблемам, подход к которым утвердил его исключительное значение для европейской этнографической, этнологической и фольклорной науки ещё с 1936 года. Период профессорства на ясской кафедре славистики прибавляет к уже осмысленным и реализуемым им исследованиям по славянской этнологии и фольклористике и значительный вклад в русистику и общую славистику. В этом смысле, архивы профессора, намного обедненные во время войны потерей сундука с рукописями ученого, содержат ещё уникальные исследования по истории алфавита, рукописной и печатной книги и культуры у русских или лекции по истории русской литературы и литературной критики. Во всех указанных областях Петру Караман показывает себя глубоким и оригинальным знатоком, который анализирует данные явления не только со стороны представителя другого ареала культуры и цивилизации, но и со стороны человека свободного от знакомых клише, которыми пользовались румынские и советские специалисты того времени. В его работах по русистике особое место занимают и работы о переводе русских литературных произведений на румынский язык, вопрос перевода принципиально привлекая особое внимание нашего ученого. Наконец, лекции и исследования о первой родине славян, об истории связей между глаголицей и кириллицей, о славяно-румынских документах или об искусстве рукописания у славян, рассматриваемом в сравнительном плане, умножают мотивы так представления Петру Карамана великим славистом, как и печатания издательством Ясского Университета особой книги, в которой собраны нами все указанные выше проблемы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: этнолог, славист, сравнительный метод, юго-восточные и балканские обычаи и фольклорное творчество, руссистика, история культуры и цивилизации русских, рукописание и книгопечатание у русских, общая славистика, первая родина славян, глаголица и кириллица, глаголические и кириллические памятники, документы славяно-румынской редакции, литературный перевод, искусство рукописания

Petru Caraman s-a format în perioada interbelică, un timp în care științe de toate genurile, dar mai ales științele filologică și etnografică, au înregistrat însemnate și înnoitoare izbînzii, pregătite deja de evoluția lor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În formarea sa, viitorul mare etnolog și slavist român a beneficiat de profesori de prestigiu care-și înscriu numele în această devenire, fapt întîmplat nu numai la Facultatea de Litere a Universității din Iași, unde și-a făcut studiile superioare și l-a avut ca profesor pe marele slavist Ilie Bărbulescu, ci și la vestita Universitate Jagellonă din Cracovia, unde și-a luat doctoratul și unde a audiat cursuri la renumiți profesori și la foarte apreciați pe plan mondial cercetători în domeniul lor. Împrejurarea l-a plasat pe tînărul aspirant la o poziție în știință, deopotrivă și cum nu se poate mai fericit, aflată în inima studiului romanisticii și balcanisticii, dar și în bogatul domeniu al slavisticii, pe care l-au slujit în secolul al XIX-lea și-l slujeau în timpul pregătirii sale nu doar oameni de știință din Rusia, ci și, mai ales, eminente slaviști din Germania și Franța, precum și din țări slave din vestul și din sudul Europei. Călătoria doctorandului pe jos prin Ucraina, Polonia, Cehia, Slovacia, Serbia, Croația, Muntenegru, Bulgaria, Grecia, lecturile pe care le-a făcut în marile biblioteci din țările amintite, toate i-au oferit material lingvistic, etnografic și folcloric slav și balcanic, informații pe viu despre istoria culturii și civilizației popoarelor care trăiau în aceste țări. Călătoriile de studiu amintite i-au oferit și date bibliografice nu doar pentru excepționala teză de doctorat privitoare la *Colindatul la Români, la slavi și la alte popoare din sud-estul Europei. Studiu comparativ de folclor*, susținută cu brio în 1928 la Universitatea din Cracovia, dar și pentru lucrările lui viitoare, al căror profil de slavistică, folcloristică, etnografie și etnologie comparată îl anunță ca om de știință de o rară cuprindere. Acest profil, atît de complex încă din perioada lui de formare, se conturează prin studii aplicate cu privire la obiecte deja dezbătute în domeniile abordate, dar și prin descoperirea de noi teme și aspecte ale folclorului și tradițiilor estului și sud-estului european, descoperire însoțită, firesc, de propunerea și discutarea de metode și procedee adecvate abordării respectivelor aspecte.

Petru Caraman s-a impus prin aceste căutări chiar în teza lui de doctorat și, apoi, la puținele congrese și conferințe internaționale la care a apucat să participe înainte de instaurarea noii ordini în România și, mai ales, la congresele la care autoritățile comuniste i-au dat voie să participe. În toate aceste împrejurări, cercetătorul român a atras atenția întregii lumi științifice din domeniu. Corespondența caramaniană stă mărturie cu asupra de măsură despre atenția cu care, de exemplu, slaviști, etnologi și etnografi din toată lumea, la Congresul de la Sofia din 1936, au

primit ideea lui că în tradițiile populare există nu numai obiceiul *colindatului*, dar și al *descolindatului*. Nu mai puțin, lucrările caramaniene timpurii *Remarques critiques et discussion de problèmes ethnographiques* (1930) sau *Мифологическая основа зимних праздников у румын и у славян* (1931, Baza mitologică a sărbătorilor de iarnă la români și la slavi) avansează decis opinia tînărului savant că, în cercetarea folclorului și a etnografiei, alături de metoda descriptivă, trebuie să funcționeze cu drepturi egale și metodele comparativă, istorică și poetică.

Corelarea tuturor perspectivelor amintite în tot ce a scris ulterior îi va permite etnologului și folcloristului român să releve natura, evoluția, influența și originalitatea unui fenomen sau a altuia într-un anumit areal de cultură, urmărind proveniența, geneza și funcțiile acestui fenomen. Prin acest complex de perspective și de metode, s-au putut descifra aspecte de semnificație identitară care țin de mentalitate, de specificul de simțire și de gândire al unor popoare, etnii și regiuni întregi, cum putem constata în recenzia-studiu pe care i-o prilejuiește lui Petru Caraman apariția, în 1959, a cărții etnografului ceh Antonín Václavík, *Výroční obyčeje a lidové umění* (Obiceiurile anuale și arta populară). Recenzia cu titlul *Observații critice, urmate de discuția cîtorva probleme etnografice și etnologice – cu privire specială asupra artei populare* a fost publicată postum de I.H. Ciubotaru, în 2002. Recenzia respectivă ni s-a părut exemplară pentru a înțelege esența îngemănării în personalitatea Profesorului Caraman a ipostazei de etnograf, etnolog și folclorist, pe de o parte, și de slavist, pe de altă parte. Din aceleași motive recenziei de mai sus i se alătură extraordinarul comentariu caramanian *Cum nu trebuie editate vechile manuscrise slavo-române*, scris cu ocazia publicării, în 1941, a *Pomelnicului Mănăstirii Bistrița* de către slavistul Damian P. Bogdan, comentariu tipărit abia în 1996 sub îngrijirea profesorului ieșean Ioan Caproșu.

Cu egală eficiență, armonioasa îmbinare de metode în scrierile savantului ieșean a putut scoate în evidență geneza, răspîndirea și aspectul axiologic al cîtorva forme din creația populară, al unor motive lirice și epice sau al unor ritualuri și meserii la popoarele slave sau la alte popoare trăitoare în estul și sud-estul Europei. În acest sens, pilduitoare sînt studiile privitoare la colindat și descolindat, la cîntecul de leagăn, la xilogeneză și lithogeneză, la ritualul și obiceiul vopsirii ouălor, la legenda Meșterului Manole etc.

Un aspect important al profilului pe care-l discutăm ni se pare și faptul că, în cercetarea sa asupra folclorului și tradițiilor populare, dar și a unor monumente literare vechi, Petru Caraman nu recurge pur și simplu la antologii, culegeri de folclor sau la atestarea deja cunoscută a unor tradiții populare. Tuturor acestora el le adaugă propriile anchete pe teren și mii de înregistrări efectuate în anii de pregătire a tezei de doctorat, dar și ulterior, în timpul directoratului la Institutul Român din Sofia și al altor călătorii în spațiul slav și balcanic. Această muncă asiduă, către care a fost îndemnat nu doar de curiozitatea lui arzătoare, dar și de profesorii săi Ilie Bărbulescu, Kazimierz Nitsch, Jan Stanisław Bystroń sau Kazimierz Moczyński, i-a permis etnologului român să-și însușească un mare număr de limbi și de dialecte

slave. Astfel, și-a stabilit el un temei solid, lingvistic și antropologic, pentru studiul comparativ, dar și istoric și poetic pe care-l preconizează în etnografie și folclor, pentru inedita cercetare asupra antroponimiei și concepției despre *frumos* la români, la slavi și la câteva popoare slave și neslave din Balcani, pentru eruditul și profundul studiu asupra unui vechi cântec ucrainean despre Ștefan Voievod sau despre originea, evoluția și răspândirea baladei Meșterului Manole etc.

Citindu-i lucrările și realizând extraordinara bogăție de titluri la care acestea trimit, te-ntrebi cu mirare cum de a fost posibilă, în anii premergători apariției computerului, o asemenea cuprindere a cunoașterii domeniilor vizate. E o întrebare care se impune nu doar în cazul savantului de care ne ocupăm, ci și al altor oameni de știință care, în acei ani, lucrau alcătuiind sute de mii de fișe, verificând în modul cel mai strict și la sursă obiectul de studiu, precum și stadiul de cunoaștere al acestui obiect. Te convinge de acest adevăr ocazia, fericită în toate privințele, de a avea acces la arhiva caramaniană și, uneori, de a urmări pe viu manuscrisului desăvârșirea unui studiu, a unei lecții sau a unei cărți. Ocazie pe care mi-a oferit-o și mie etnograful și etnologul ieșean I.H. Ciubotaru, autorul solidei și strălucitei monografii din 2008, *Petru Caraman. Destinul cărturarului*, în care cititorul va găsi prezentate pe larg chestiunile schițate de noi în paginile anterioare.

Discipol și, alături de Iordan Datcu, cel mai harnic editor al savantului ieșean, I.H. Ciubotaru, păstrătorul arhivei caramaniene, ne-a permis accesul la această arhivă pentru a selecta din miile de pagini lucrările de slavistică încă nepublicate, pentru ca acestora să li se poată alătura lucrările risipite prin periodice sau prin varii volume. Consultând cele două memorii ale Profesorului și regăsind în ele titluri indicate de el ca realizate, fie ca lecții, fie ca studii, îți dai seama câte lucrări de slavistică (din domeniul limbii și culturii ucrainene, bulgare, ruse, sîrbe) au fost pierdute pentru noi atunci când lada cu manuscrise i-a fost sustrasă de pe peronul gării din Alba-Iulia cu ocazia refugului.

Examinarea lucrărilor publicate, ca și a manuscriselor rămase în arhivă, te convinge că ipostaza de slavist a lui Petru Caraman nu poate fi despărțită de figura lui de etnolog, etnograf și folclorist, ambele actualizându-se în egală măsură în marile lui cărți, ca și în studiile sale de mai mică întindere.

Referindu-se la această firească prezență a celor două ipostaze în propria persoană, dar privilegiind calitatea lui de etnolog și folclorist, într-o scrisoare din 14 octombrie 1925 expediată din Cracovia profesorului său Ilie Bărbulescu, tînărul bursier afirmă răspicat: „Dar n-am venit aici să mă ocup de filologie slavă, ci de folcloristică” (cf. Petru Caraman, *Corespondența*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, I, II; vol. I, p. 54). Deși și ulterior pare a prefera ipostaza de etnograf și etnolog, cum putem vedea în scrisoarea sa din 6 decembrie 1962 către Rectorul Universității din Timișoara: „Ca slavist, m-am considerat totdeauna etnograf, în primul rînd, dat fiind că, pe timpul studiilor mele în străinătate, eu m-am specializat în etnografia popoarelor slave și în etnologie” (*idem*, vol. I, p. 631), este evident că Petru Caraman n-ar fi putut fi strălucitul comparatist în domeniile enunțate dacă n-at fi fost și un mare slavist.

Devine clar pentru oricine că, deși cunoștea limbile clasice, pe care le-a și predat cu rezultate excelente la Seminarul Central din București sau la Gimnaziul Român din Sofia, cum rezultă din scrisorile foștilor lui cursanți, în studiile pe care le-a întreprins, aceste limbi n-au avut locul și nici n-au îndeplinit funcția limbilor slave. De altfel, nu trebuie să uităm că, în corespondență și în documentele care o însoțesc, documente prezente în volumul publicat în 2016 de Editura Universității „Al.I. Cuza”, savantul ieșean se prezintă pe sine, în mod repetat ca: „fost profesor titular definitiv de slavistică la Universitatea 'Al.I. Cuza' din Iași” (*idem*, p. 620).

A ținut enorm la calitatea de profesor de slavistică și, dacă a putut lucra în tăcere la marile lui studii de folclor sau etnologie și etnografie comparată cu gândul că acestea vor putea vedea lumina tiparului cândva, imposibilitatea de a transmite întinsele și temeinicele sale cunoștințe tinerelor generații și de a forma buni specialiști pentru știința românească i-a prilejuit mari și statornice suferințe: „Nu știu de ce mă atrăgea ca un miraj gândul ispititor de a da din plin tineretului studentesc – în ultimii ani ai vieții mele – dintr-o sursă care mi-a fost atât de dragă și din care un destin advers (fusesse înlăturat din învățământ în 1947, L.C.) nu mi-a îngăduit să-mă împărtășesc altora aproape nimic (căci puținul ce-am publicat, pe apucate, îl consider echivalent cu zero, în comparație cu ceea ce-aș fi putut da, de-aș fi fost acolo unde-am dorit-o zadarnic o viață-ntreagă” (Scrisoare către Gh. Ivănescu din 28 august 1963, *ibid.*, I, p. 234). Dar n-a cedat nicicând în fața acestei suferințe și nici în fața spectacolului dezamăgitor pe care i-l oferea componenta Catedrei de Slavistică de la care fusesse înlăturat brutal, fără nici o explicație, fiind convins că, deși: „elemente improvizate la Catedra de Slavistică au coborât nivelul acestei specialități într-un mod incalificabil, lipsind astfel studențimea țării de adevărata îndrumare științifică ce i se cuvenea” (*Tovarășului Ministru al Învățământului*, 10 octombrie, 1953, *op. cit.*, vol. I, p. 623), „un adevărat profesor universitar trebuie să fie nu numai un valoros om de știință, ci și un om de caracter, care posedă în cel mai înalt grad sentimentul demnității. Să fie în stare să moară mai degrabă, în numele acestui sentiment, decât să trăiască renunțând la el” (*Tovarășului Ministru al Învățământului*, Iași, 1 octombrie 1961, *ibid.*, I, p. 627).

Ne-am întrebat de multe ori de ce, dintre atîția mari specialiști înlăturați de la catedra universitară după 1947, profesorul Petru Caraman pare a fi printre puținii, dacă nu singurul care, pînă la moartea sa, în 1980, n-a mai putut reveni în învățământ. În afară de refuzul categoric de a face compromisuri cu noua putere, de a se adapta condițiilor umilitoare de lucru în universitățile românești pe care, în mare măsură, puseseră stăpînire impostura, mediocritatea și oportunismul, credem că Profesorul, deja cunoscut pe plan mondial și național ca ilustru slavist, incomoda studiul Slavisticii de la Universitatea din Iași care trebuia consacrat exclusiv rusisticii. El însuși, după cum se vede din memoriile sale, inițiator al predării limbii ruse, dar și al limbii ucrainene, polone și bulgare la nivelul cursului practic, titular al Cursului de literaturi slave, Petru Caraman, e sigur, nu putea accepta ca în domeniul general al slavisticii, pe care-l slujea cu atîta strălucire, o ramură să devină

acaparatoare pînă la a înlătura preocupările pentru celelalte limbi slave, pentru culturile, civilizațiile și literaturile lor.

Este o extremă în care a căzut învățămîntul superior ieșean care, avînd baze atît de pregnante în slavistică prin Ilie Bărbulescu și prin elevul acestuia, profesorul Petru Caraman, angajat la Universitatea Mihăileană, cum se numea pe atunci Universitatea din Iași, în 1938, după înlăturarea ultimului din învățămînt, n-ar fi avut dreptul să renunțe la aceste tradiții pentru rațiuni colaterale culturii și învățămîntului. Consecințele acestei cedări s-au văzut imediat și le-am resimțit noi cei care ne-am format la universitatea din Iași după 1950, năzuind să devenim specialiști într-un domeniu care, în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, înregistrase izbînzi categorice în domeniile literaturii, lingvisticii generale, în fonetică, fonologie, în poetică și teoria literaturii, în etnologie și folcloristică. Ar fi de-ajuns să amintim aici numele unor savanți străini și ruși ca A. Meillet, E. Koschmieder, H.S. Sørensen sau N. Trubețkoi, F. Buslaev, Al. Veselovski, Roman Jakobson, Vl. Propp, M. Bahtin, pentru a prezenta doar cîteva motive pentru care cineva putea fi interesat de slavistică la ora aceea. La motivele de mai sus trebuie adăugată rațiunea pentru care cineva putea fi impulsivat să studieze o limbă în care urma să citească una dintre cele mai mari literaturi ale lumii, despre care Petru Caraman credea că e timpul să fie citită la sursă, iar nu prin mediere franceză sau de altă natură.

Înlăturarea Profesorului de la Catedra Facultății de Litere care asigura instruirea în domeniile slavisticii, ilustrate de mari nume ca cele mai sus citate, a făcut practic imposibilă funcționarea ei pe coordonate științifice și chiar didactice majore, punînd studenții în fața unei oferte care, cu excepția prestației profesorilor Vasile Harea, Al. Zacordoneț și, mai tîrziu, a celor instruiți în Rusia, profesorul A. Vraciu și soții Marcela și Mihai Lozbă, n-a putut depăși pura strădanie.

Știința românească n-a avut și, probabil, nu va mai putea avea mult timp un slavist de talia lui Petru Caraman. Căci cine ar putea veni cu atîtea haruri care să-i îngăduie cunoașterea tuturor limbilor slave, în varianta lor veche, modernă și dialectală, cunoașterea limbilor clasice, a marilor limbi de circulație, a istoriei, culturii, datinilor și obiceiurilor popoarelor slave, a mitologiei, literaturii, versificației, metricii, motivologiei, artelor plastice și muzicale specifice perimetrului slav și nu numai?

Universitatea din Iași a avut nevoie de toate aceste haruri ale savantului atunci cînd l-a chemat la Facultatea ei de Litere. Iar Petru Caraman n-a devenit slavist pentru că a lucrat la o catedră de profil, el a venit să onoreze cu prezența sa învățămîntul filologic ieșean, imprimînd Catedrei de Slavistică, cu neasemuita amploare și acuitate a spiritului său, exigențe și orizonturi de cercetare și de expresie cărora nu doar slaviștii din Iași, ci și cei din întreaga țară le rămîn datori și astăzi. Datoria, firească pentru o situație normală, și-a sporit dimensiunile în momentul în care, în 1947, Petru Caraman a fost înlăturat de la Catedră și cînd generații întregi care s-ar fi putut forma în preajma sa au fost lipsite de această posibilitate.

Profesorii rămași sau cei care au venit apoi păreau a fi uitat și ei să ne semnaleze că eram contemporani cu una din cele mai complexe și impunătoare figuri pe care le-a dat cultura românească. A rămas ca fiecare dintre noi să-l descopere pe marele savant și profesor pe cont propriu. Și, deși planurile editurilor însciau extrem de rar câte un titlu din numărul mare de lucrări caramaniene care așteptau să fie publicate, deși revistele și volumele în care apucaseră să-i apară studii și articole erau ținute cât mai departe de ochii studioșilor tineri, totuși, sau poate tocmai de aceea, Petru Caraman își făcea apariția la sesiuni științifice și ocazii oficiale unde, rupînd protocolul plictisitor al festivităților sau întrunirilor bine regizate, începea să vorbească. Mulți dintre noi așa l-am cunoscut, dominînd cu statura sa intelectuală și cu vocea sa impunătoare adunări bisericești în care verbul său încărcat de înțelepciune și de știință, vocea sa modulată de patosul adevărului care trebuie respectat absolut în orice situație înălțau deodată aula universității sau amfiteatrul în care ne aflam la demnitatea pierdută a spațiului academic autentic.

Cu amintirea acestor momente de neuitat trăite în studenție și în primii ani de profesorat la universitatea din Iași, după 1990, Catedra de Limba și literatura rusă a pornit în căutarea lucrărilor scrise de savant și s-a așezat sub tutela numelui Caraman, schimbîndu-și titulatura în Catedra de Slavistică. Cu aceasta s-a dorit să se împlinească dorința Profesorului ca învățămîntul filologic ieșean să-și înscrie ca pe o ramură însemnată și domeniul slavisticii, slujit cu abnegație de el și de profesorul său Ilie Bărbulescu. Operînd această schimbare, am fost conștienți că ceea ce dorim nu se poate realiza decît în cel puțin un deceniu în care să avem posibilitatea să specializăm tineri preparatori și asistenți în țările slave de tradiție științifică sau la universități din Occident, cunoscute pentru aportul lor în acest domeniu. Și cu acest prilej ne-am dat seama că prezența lui Petru Caraman la Catedră, la timpul potrivit, ar fi suplinit multe dintre specializările la universitățile și institutele în care înainte de 1989, din motivele cunoscute, cu greu puteam păși. Din același imbold de a-l cunoaște pe Petru Caraman mai bine în postura lui de slavist s-au publicat, din mapa cu manuscrise a Profesorului, în volume colective sau în publicația periodică a catedrei ieșene, „Studii de Slavistică”, lecții și studii precum: *Autohtonismul operei lui Pușkin, Rusalka* (în volumul colectiv *80 de ani de slavistică la Universitatea din Iași*, 1986), *Istoria literaturii ruse. Epocile ei principale* (în revista „Studii de Slavistică”, nr. IV, 1988), *Terminologia privitoare la alfabetul slavilor* (*id.*, 1983), *Învățăturile lui Vladimir Monomahul* (în „Studii de slavistică”, IX, 2000).

Dincolo de momente ca acestea însă rămîne datoria noastră, a tuturor celor care credem în valoarea moștenirii lui Petru Caraman, să acționăm sistematic pentru a o impune nu numai pe plan național, dar și universal. Căile pe care o putem face ar fi nu numai publicarea cât mai rapidă și mai completă a moștenirii lui care, iată, se înfăptuiește deja, dar și traducerea lucrărilor de interes general în limbile mari de circulație, precum și în limbile popoarelor ale căror obiceiuri, datini și meșteșuguri le-a studiat savantul nostru. În sfîrșit, și probabil cel mai important pentru cunoașterea care i se cuvine, rămîne comentariul avizat al contribuțiilor lui Petru

Caraman pentru plasarea numelui lui între numele de referință ale etnografiei, folcloristicii și slavisticii pe plan mondial.

Cercetînd fie și titlurile din imensa bibliografie tipărită și manuscrisă lăsată de savant poți rămîne cu impresia că nu s-a ocupat în mod deosebit de literatură sau de lingvistică. În realitate, el s-a întîlnit cu fenomenul literar în lucrările de etnologie, etnografie și folclor, și aceasta nu pentru că ar fi zăbovit într-o manieră semnificativă asupra valorii poetice a materialelor analizate. Indiferent de subiectul abordat de etnologul și folcloristul Petru Caraman, constatăm că acesta se plasează mereu în punctul în care creația populară întîlnește creația cultă: capacitatea de simbolizare a gîndirii și simțirii omului și exersarea acestei capacități pe un număr de arhetipuri din care-și trage seva întreaga creație umană.

Această viziune se conturează odată cu începutul activității de cercetare a profesorului ieșean, dar, cu deosebire, susținerea tezei de doctorat asupra colindatului la Universitatea din Cracovia, în 1928, afirmă limpede o metodă de investigare care, cu fiecare fenomen concret analizat, în final, identifică geneza, funcția și valoarea axiologică a ceea ce, în limbajul lui Gilbert Durand, se va numi „structurile antropologice ale imaginarului”. De la acest nivel al imaginarului colectiv, savantul va exprima un crez umanist care i-a susținut constant cercetarea de teren și de cabinet, îndelungată, rodnică dar și plină de tot felul de vicisitudini. Enunțul acestui crez poate fi diferit, semnificația lui însă rămîne mereu aceeași. Să alegem dintre toate aceste enunțuri două, nu numai pentru frumusețea lor, dar și pentru că în ele întrezărim statura impresionantă a unui gînditor și analist care nu a abdicat nicicînd și în nici un fel de condiții de la deontologia cercetării: „Azi nu putem afirma în chip serios decît că omul e născut *poet* (s.a.). Omul de pretutindeni, din orice colț al pămîntului” – citim în loc de prefață la volumul *Descolindatul în Orientul și sud-estul Europei*, editat la Editura Universității „Al.I. Cuza” din Iași în 1997 și pregătit pentru tipar de profesor înainte de anul 1970. Tot acolo găsim o vibrantă încredere a profesorului Caraman în puterea cuvîntului de a reprezenta prin sine un viguros potențial al binelui și al unui psihic superior: „Magia cuvîntului nu va putea fi în veci exprimată de nimeni, dat fiind că ea constituie poate cel mai important suport vital al psihicului uman, și anume un reconfort de prim ordin al voinței de a trăi și de a reuși în viață. Totodată el stă la baza artei poetice”.

Partea finală a ultimului citat ne întoarce spre afirmația despre semnificația umanistă a operei savantului Caraman. Pentru a nu zăbovi prea mult asupra sensului ei de principiu, să punctăm cele două direcții prin care se adună „avuția spirituală comună”. Aceste direcții sînt ilustrate elocvent în egală măsură de cărțile despre colindat și despre descolindat – folclorizarea unor elemente ale culturii clasice, pe de o parte, și infuzia folclorului în creația cultă, pe de altă parte. Cu privire la ultimul aspect, atragem atenția asupra implicațiilor teoretice și metodologice pe care le are mărturisirea savantului că studiind descolindatul a coborît la izvoarele tulburi ale satirei, încercînd să întrezărească în obiceiul popular originea acestui gen de creație poetică. Pentru cel interesat de teoria genurilor literare, constatarea se impune pentru confruntarea ei cu alte opinii și pentru completarea acestora. În ceea

ce ne privește, credem că profesorul Caraman avansează aici o idee de o importanță egală cu teoria lui M. Bahtin privind rolul pe care-l are domeniul serios-hilarului în conturarea discursului românesc.

Chiar și acest unic exemplu poate da seama despre felul în care a înțeles Petru Caraman să facă etnografie, etnologie și folcloristică și să-și conceapă arhitectura cărților prin care ni se relevă ca un cercetător total și în domeniul slavisticii. Lucrările Profesorului referitoare la cultura și literatura rusă și slavă, în general, cuprinse în volumul de față, vor profita din plin de această deschidere de metodă și de viziune a savantului.

Puținii ani cât Petru Caraman a funcționat la Catedra de Slavistică din Iași (din 1938 până în 1947) au înscris în istoria ei o perioadă fastă în toate privințele. Pentru profesor, acești ani au însemnat o pasionată muncă de constructor ce presupunea introducerea unor discipline noi, pe lângă cele deja propuse de profesorul său Ilie Bărbulescu, o activitate didactică intensă și, nu mai puțin, nobila ambiție de a dota Seminarul de Slavistică cu o bibliotecă nu doar bogată, dar și cuprinzătoare pentru aria întinsă a prezenței limbilor slave și pentru istoria culturilor pe care ele au creat-o.

Conform dorinței lui de a conferi secției la care lucra conținutul pe care-l cerea titlatura, Petru Caraman își propune și realizează cursurile: *Introducere în studiul paleoslavei și al slavei bisericești*, *Dialectologie slavă*, *Curs aplicat de paleografie și diplomatică slavo-română*, *Curs de Literatură rusă modernă (Epoca Pușkin)*, *Curs practic de limba rusă*, *Introducere în dialectologia ucraineană*, *Literatură populară ucraineană*, *Istoria literaturii ucrainene*, *Istoria literaturii poloneze*, *Literatura popoarelor slave*, *Curs de etnografie și limbă huțulă*, *Limba și literatura bulgară*. Multe din aceste cursuri s-au pierdut în timpul refugiului, când profesorului i-a fost furată o ladă pe peronul gării de la Alba-Iulia, însă câteva din ele s-au păstrat sau au fost refăcute și se regăsesc, integral sau fragmentar, în volumul de față. Sînt cazuri în care lecțiile au fost structurate, puse pe hîrtie și calculate ca volum pentru orele prevăzute de programa de studiu, dar avem și situații în care s-a păstrat doar schițarea problematicei orei de curs. Probabil tratarea completă a acestei problematicei s-a pierdut sau urma să se dezvolte în fața auditoriului după planul stabilit.

Așa stînd lucrurile, deși fiecare notă rămasă de la Petru Caraman ar merita reținută într-o ediție critică de opere complete, în volumul pe care-l propunem acum, în afară de textele redactate complet, ne-am permis să valorificăm doar câteva dintre notele mai mult sau mai puțin disparate, dar totdeauna plasate într-un plic special sub o unică titlatură. Am ales pentru aceasta notele care aveau coerența unui text cît de cît articulat, cum sînt însemnările foarte interesante și inedite în rusistica românească privitoare la influența filozofiei antice asupra lui Pușkin sau acelea referitoare la primii predicatori ruși, care se vede că fac parte dintr-un studiu pe care Profesorul îl consacră special acestui moment din literatura rusă veche.

S-a văzut că profesorul a dorit, deloc conjunctural, să inițieze la Catedra de

Slavistică din Iași cursuri de ucrainistică și de rusistică, angajînd pentru cursul practic de limba rusă, așa cum ne previne într-un memoriu prezent în volumul de față, un tînăr absolvent, foarte bun cunoscător al acestei limbi (A. Zacordonet, L.C.). Pentru lecțiile de *Literatură rusă*, pe care le-a ținut personal, s-a pregătit intens, așa cum ne-o dovedesc *Preliminariile* la acest curs, precum și cursul de *Introducere în critica și istoria literară rusă*, primul și, după cîte știm, singurul curs de acest gen în rusistica noastră.

Deși poate părea excesivă, introducerea cursanților în metodologia generală a cercetării literare își dovedește utilitatea, căci studentul este prevenit asupra naturii și relațiilor dintre estetică, critică și istorie literară, asupra intimei legături dintre creația literară și celelalte moduri în care se poate concretiza nu doar geniul artistic, dar și istoria, civilizația, gîndirea și limba unui popor. Nu în ultimul rînd, i se atrage atenția cursantului asupra rostului și istoriei criticii literare în plan european, precum și asupra perspectivelor diferite din care un cititor și un comentator se poate apropia de un text literar. Mai mult, studiosul este inițiat în modul cum trebuie să fie înțeles și creditat un critic literar sau altul, o școală critică literară sau alta. În acest context, Profesorul își arată preferința pentru critica literară estetico-psihologică și științifică, atrăgînd atenția că o critică filozofică, mai ales cea de orientare slavofilă, dar și o critică moralist-etică își restrîng mult orizontul interpretării prin subordonarea lor fie la un principiu național îngust înțeles, fie la un ideal etic, așa cum s-a întîmplat cu critica de orientare marxistă.

O idee asupra căreia insistă Petru Caraman este și aceea că scriitorul și lectorul nu se exclud deloc și nici nu trebuie concepuți ca două instanțe existînd separat. Cele două ipostaze comunică permanent. Ceea „ce face ca un scriitor să devină reprezentativ pentru poporul său îi vine în bună parte din tradiția literară moștenită”, crede Petru Caraman, situație ce favorizează „încrucișări de influențe nebănuite în opera unui scriitor, mare sau mic, din orice țară” și impune metoda comparativă ca pe o componentă importantă a criticii literare, alături de metodele istorică, poetică și filologică. Convingerile de mai sus au inspirat studiile-lecții despre *Autohtonismul operei lui Pușkin*, despre basmul poem pușkinian sau despre drama lirică *Rusalka*.

Pe acest fundal ideatic prezentat de noi pe scurt, în lecția *Istoria criticii literare ruse*, autorul ei nu doar își relevă originalitatea, dar și demonstrează convingător extraordinara rapiditate cu care critica rusă a trecut de la cercetarea literară specifică începuturilor ei de tip lexicografic la critica literară de tip european.

Autohtonismul rusec al operei lui Pușkin, un studiu de douăzeci de pagini tipărite, prezentat de Petru Caraman cu ocazia deschiderii Cursului de slavistică la Facultatea de Litere a Universității din Iași pe 1 noiembrie 1938, ni se pare pilduitor pentru cele discutate mai sus. Cum specifică autorul pe suprapagina manuscrisului, lecția respectivă făcea parte din Cursul de literatură slavă modernă, curs, probabil, pierdut în refugiu.

Ne reține atenția, în primul rînd, faptul că la Universitatea din Iași s-a ținut un asemenea curs și că Petru Caraman a fost titularul lui. Profesorul l-a predat nu

pentru că era o obligație impusă de planul de învățămînt, ci pentru că era cel mai în măsură să o facă, stăpînind toate limbile slave și avînd o neașteptată, pentru cei care văd în el doar un savant arid, sensibilitate pentru fenomenul literar și pentru valoarea poetică, precum și știința de a le pune în evidență.

Lecția lui Petru Caraman despre autohtonismul rusesc al operei lui Pușkin nu este o simplă înregistrare de surse sau semnalare de paralelisme, ci o convingătoare și complexă analiză a unuia dintre cei mai mari creatori ai lumii, analiza urmînd acum traseul invers – dinspre creația cultă spre creația populară. Ea se construiește ca o replică la opinia criticului francez Melchior de Vógué, exprimată de acesta în cartea sa din 1929, *Le roman russe*: „Luată în ansamblul ei, opera lui Pușkin nu ne relevă nici o trăsătură etnică. (...) Oriunde l-ar fi aruncat destinul pe Pușkin, opera lui ar fi rămas aceeași: o oglindă simplă și fidelă în care se reflectă toate sentimentele umane în haina adoptată de înalta societate a Europei de la 1830” (p. 49).

Pe lîngă judecata privitoare la marele clasic rus, provocată, probabil, și de supralicitarea de către ruși a rolului naționalului în configurarea geniului și a creației pușkiniene, afirmația criticului francez conține în subsidiar și problema de principiu a relației dintre național și universal în artă care, pentru el, pare să fie o relație de incompatibilitate. Bazat pe o convingere contrară, studiul profesorului ieșean se edifică pe ideea că „naționalul, în sensul specificului etnic, condiționează universalul, de aceea caracterul universalității implică în el «ec ipso» etnicul, nu însă și invers”.

E un adevăr care, ulterior, cel puțin în spațiul culturii românești, s-a repetat pînă la sațietate, dar rareori el a și fost demonstrat cu rigoarea și cu bogăția de instrumente analitice cu care o face autorul studiului invocat aici. Căutînd, cum spune singur, „tainele genetice ale operei pușkiniene”, Petru Caraman nu neglijează nici o cale care i-ar înlesni această căutare. Astfel el investighează psihologia creatoare, relația dintre formă și semnificație, morfologia și funcția motivelor și temelor în literatura cultă și în folclor, transformarea textuală prin inserție sau prin absorbție. Studiul se mai ocupă de relația dintre inspirația personală și fondul genetic al culturii universale și naționale, pe de o parte, și relația cu ceea ce se obișnuiește a se numi sistemul poetic de tip romantic, pe de altă parte. Examinînd rînd pe rînd „fațetele revelatoare de etnie și de țară”, cu precădere în romanul *Evgheni Oneghin*, dar și în poemele, dramele și prozele pușkiniene, Petru Caraman nu le separă de aspectele care, de regulă, în lucrările de sinteză consacrate lui Pușkin, se plasează la capitolul „motive și teme universale”. Analiza acestor aspecte, luate totdeauna împreună, se plasează în analiza caramaniană, programatic, la nivelul unde destinele etnosului se întîlnesc cu destinele întregului neam omenesc. Ceea ce este mai important pentru aspectul strict literar al problemei, dacă există unul, acest fel de analiză fructifică în mod strălucit momentul operei în care forma devine semnificație.

Există cîteva secvențe ale studiului care sintetizează în mod fericit ceea ce

încercăm să sugerăm acum. Una dintre aceste secvențe avansează o definiție a autohtonismului care devine o premisă rodnică pentru studiul creației lui Pușkin: „(...) Opera lui Pușkin a fixat aspecte din acel specific etnic care nu mai moare: autohtonismul. Căci elementul autohton este, în sufletul colectiv al națiunii, fărîma din marele inconștient unde se urzesc destinele etnosului”. Cum se poate vedea, în accepția lui Petru Caraman de factură jungiană, autohtonismul proiectează gestul creator spre interioritatea creatoare, individuală și colectivă, predictînd și perspectivele lui de abordare – intrinsecă și comparativă – ce se presupun reciproc.

Cea de a doua secvență pe care o reținem conturează o dimensiune nu mai puțin importantă a creației poetice în general. Este vorba de dimensiunea semanticii antropologice la care analistul apelează curent în acest studiu: „elementul folcloristic (...) mai are ceva: conținutul, care în esența sa este moneda curentă în toată lumea. El sfârîmă învelișul etnicului pentru a trece în matca omenescului, ca unul care se bazează pe resorturi sufletești comune întregii umanități”.

Situarea imaginarului artistului la o rădăcină profundă, acolo unde naționalul se îngemănează cu universalul, este un fenomen care, cum ne avertizează studiul, se întîmplă mai rar decît ne-am putea aștepta. Probabilitatea se măsoară cu numărul mic al genilor care tutelează literatura și arta universală. În rest, ne previne savantul, fie se supralicitează virtuțile etnosului, și atunci artistul se condamnă la provincialism, fie se face un racord voit și forțat la ceea ce se consideră universal, și atunci opera nu depășește statutul de experiment.

Constant în a aprecia esența de miracol a îngemănării naționalului cu universalul, Petru Caraman ne propune încă un text semnificativ pentru realizarea acestui miracol în literatură. Este vorba de „scrutarea critică” asupra poemului dramatic pușkinian *Rusalka*, scrisă în perioada 1946-1947, cînd profesorul făcea parte din Comitetul de lectură al Teatrului Național din Iași. „Referatul”, cum îl mai numește autorul lui, deși a fost scris, se pare, expres în vederea punerii în scenă a dramei pușkiniene, ne oferă un studiu care, departe de a se limita la analiza cadrului feeric și ritualic al dramei care i-ar fi fost mai la îndemînă etnografului și folcloristului, se axează în principal pe examinarea textului din perspectivă poetică.

„Scrutarea” semnalează exact și laconic fizionomia indicilor dramatice textuali pe care-i transpune, pentru regizori și actori, în exigențe scenice: mutarea conflictului dinspre conflictul exterior spre conflictul interior, acțiunea dramatică narativizată prin inserția descriptivului, personajul emblematic dar și individualizat psihologic, compoziția poliformă și multiritmică. Prin cîteva dintre aceste observații, Petru Caraman este perfect sincron cu opiniile unor reputați pușkinologi, între care B. Tomașevski, M. Bondi sau A. Slonimski. Nouă și de o mare acuitate este identificarea a ceea ce autorul referatului numește „ritmica dramatică a tăcerii”. Funcțiile dramatice și compoziționale ale tăcerii se înscriu în poetica pușkiniană luată în întregul ei. De aceea, mai tîrziu, în 1951 și apoi în 1971, ea nu i-a putut scăpa reputatului critic rus D.D. Blagoi, care a consacrat studii speciale funcțiilor ei textuale și semantice.

Pe lîngă toate acestea, Profesorul ieșean mai semnalează încă un aspect,

definitoriu pentru o discuție asupra specificului forme și genului la Pușkin. Înaintînd în text pe firul momentelor ritmice marcate de pauză, el observă situația în care pauza se află în poziția finală, dar nu duce analiza pînă la ultimele ei consecințe. Înclinat, ca atîția alți comentatori ai operei scriitorului rus, să considere drama neterminată, dar sesizînd că poziția finală a pauzei, adică finalul deschis, poate fi observat atît în romanul *Evgheni Oneghin*, cît și în *Micile tragedii* sau în *Boris Godunov*, în poeme și în lirie, analistul ezită să conchidă că, dacă acest procedeu este transgeneric, el definește un model compozițional precum și forma-fragment atît de specifică poeticii pușkiniene, alături de procedeul compozițional al „ciclizării”.

O consecință a acestui fapt este că referentul își dă acordul ca, în vederea punerii în scenă a dramei *Rusalka*, Wanda Lewițki, sub pseudonimul ei literar Ada Fulga, să adauge capodoperei pușkiniene, chipurile neterminate, pe care o traduce, o ultimă scenă. E adevărat că traducătoarea a intrat perfect în intimitatea stilului lui Pușkin, realizînd tălmăciri de o mare frumusețe poetică, motiv pentru care Petru Caraman stăruie asupra acestei reușite. Dar intervenția în textul lui Pușkin trebuie privită ca un exercițiu în sine, ea nefiind justificată nici dacă, într-adevăr, ar exista mărturia scriitorului rus care să ateste că el își consideră drama neterminată.

Însă nu acest lucru trebuie să reținem din întîmplarea respectivă, ci faptul că, alături de cele deja semnalate de noi, făcînd aprecieri asupra traducerii propuse de profesoara Wanda Lewițki-Ada Fulga, Petru Caraman revine asupra unui principiu pe care-l avansase în 1939, în revista „Însemnări ieșene”, cu ocazia apariției *Demonului* lui Lermontov în versiunea lui George Lesnea. Cu prilejul amintit se cerea renunțarea la practica traducerii prin intermediere (de regulă franceză), atît de păgubitoare pentru cultura română, dar foarte răspîndită la noi în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, pînă la cel de-al II-lea război mondial. Acest deziderat este însoțit de o altă exigență, nu îndeajuns de respectată nici în momentul actual, cînd piața cărții este invadată de traduceri făcute la repezeală și fără cultura pe care o cere întreprinderea însăși a traducerii: transpunerea măcar corectă a sensului originalului atunci cînd nu este posibilă recrearea lui poetică în limba română.

Tot atît de tranșant este Profesorul atunci cînd, contrar curentului dominant din critica literară rusă din deceniile patru și cinci, dezavuează așa-zisul realism nou al literaturii ruse din perioada revoluției ruse și din anii postrevoluționari și cînd dezvăluie lipsa de temei a oricăror pretenții de a construi ceva în cultură prin negarea esenței acesteia de a fi în continuitate. Lucrarea *Istoria literaturii ruse. Epocile ei principale*, aflată într-un dosar care are pe copertă inscripționați anii 1941-1943, deși ar putea părea mai puțin liberă în mișcarea gîndului, abundă în păreri personale atunci cînd stabilește dominantele definitorii pentru o epocă sau alta. De exemplu, sublinierea rolului cărții și culturii ucrainene pentru devenirea literaturii ruse nu numai pentru perioada veche, dar și pentru secolul al XVIII-lea, evidențierea, cu argumente estetice și de istorie literară, a continuității liniei satirice și a semnificației acesteia în literatura rusă, în general, și în configurarea specificului

realismului rus, în special, sînt probleme care ne solicită atenția și ne întorc iarăși spre tabloul istoriei literaturii ruse, deja consacrat în Rusia, dar și în Occident, de tratate și autori de prestigiu. Dacă ne gîndim fie și măcar la ecourile atît de îndelungi și de fertile ale creației ucraineanului N.V. Gogol în literatura rusă, nu putem să nu-i dăm dreptate savantului nostru

De exemplu, lectura obiectivă, făcută de un ochi plasat în afară și de pe pozițiile unui alt tip de cultură, a momentului lui Petru Cel Mare în istoria culturii și civilizației ruse nuanțează la maximum fenomenul, proiectîndu-l pe fundalul culturii tradiționale slave și rusești, dar și pe ecranul mai larg al culturii europene. Din acest examen caramanian dublu orientat, europenismul culturii și literaturii ruse cultivat de Petru Cel Mare nu mai apare ca o alternativă la slavitate, ci ca o componentă firească a acesteia indusă de naturi geniale cum este aceea a țarului reformator. Tabloul epocii petriene pe care-l creionează Petru Caraman este vibrant și viu, autorul fiind purtat aici, ca de altfel în toate scrierile sale, de darul de a pune ideile în mișcare și de a le face palpabile prin confruntări și interpretări memorabile. Astfel reușește el să recreeze într-un spațiu tipografic destul de restrîns povestea-aventură a ideilor clasice și iluministe în Rusia secolului al XVIII-lea, după ce pentru secolele al XVI-lea și al XVII-lea consemna cu minuție urme ale gîndirii și culturii catolice și protestante în gîndirea laică și religioasă rusă.

Nu mai puțin importante ni se par expresiile memorabile care fixează fizionomia literaturii ruse care și-a spus sovietică. Opiniile privitoare la literatura sovietică se detașează nu numai prin rigoarea cu care sînt demonstrate, dar și prin percutanța expresiei care, fără a atinge vehemența, pune la lucru criteriul axiologic într-o tonalitate care demască falsul și impostura unor scriitori ca Serafimovici, D. Bednîi sau chiar Gorki din perioada lui tezistă. Toate aceste gînduri sînt dezvoltate în partea a III-a a lecției, *Epoca Revoluției comuniste*, analizată pînă în anul în care Profesorul a scris-o și a prezentat-o: 1943.

Fără literatura exilului și a lagărelor, la care Profesorul nu putea avea acces, cum n-au avut nici alții în epocă și chiar mai tîrziu, tabloul general al literaturii perioadei în discuție justifică opinia tranșantă cu care autorul își începe expunerea: „După războiul mondial, după prăbușirile catastrofale a ceea ce era tradiția – prăbușiri aduse de revoluția bolșevică – trebuie să constatăm cu regret nu numai o stagnare din punct de vedere a valorii, dar și un mare regres în evoluția literaturii ruse”. În pustiul instalat de o epocă a suprimării și negației se detașează pentru Petru Caraman personalitatea lui A. Blok pe care, pe bună dreptate, îl recunoaște drept „cel mai mare poet al vremii noi la ruși”. Un extraordinar diagnostic, dacă nu și previziune, dacă ne gîndim că de la data cînd au fost emise aceste cuvinte Rusia a mai avut mulți poeți, dar nici unul care să-l egaleze pe Blok.

Lucrărilor de mai sus ale lui Petru Caraman consacrate literaturii ruse le-am adăugat în volumul *Restituiri din domeniul slavisticii* noi texte. În aceste texte, majoritatea lecții predate studenților de la secția de slavistică, profesorul se referă la perioada veche a culturii și literaturii ruse. Înarmat cu limbile pe care le știe, cu o pregătire temeinică în istoria veche, în paleografie, în cultura bizantină și în cultura

medievală și renașcentisă europeană, comentatorul face aici dovada nu numai a unei coplesitoare erudiții, ci și a unei științe de a corela fenomene în timp și spațiu și, mai ales, de a crea imaginea unui organism viu al culturii, care, în anii premergători afirmării spiritului național, respiră și vibrează într-o armonie perfectă, în toată Europa, dar mai ales în sud-estul și estul continentului european.

După prezentarea sintetică a istoriei literaturii ruse pînă la data apropiată de anii redactării lecțiilor respective, Petru Caraman consacră perioadei vechi un spațiu întins care nu urmează unui excurs în literatura populară rusă. Argumentul trecerii directe la literatura rusă cultă este acela că, la începuturile ei, aceasta nu s-a dezvoltat din creația populară autohtonă care a precedat-o și care a înregistrat reușite remarcabile, ci s-a întemeiat exclusiv pe izvoare străine, sud-slavice și bizantine. Fenomen explicat și prin situația absolut reală, că „reprezentanții Bisericii consideră, foarte adesea, anumite produse poetice ale poporului drept expresia păcatului”. E un motiv pentru care Petru Caraman va considera subiectul literaturii populare ruse un subiect cu totul deosebit și, în același timp, independent de fenomenul literaturii culte, în paralel cu care se dezvoltă timp de aproape un mileniu.

Va demonstra aceste opinii într-o suită de remarcabile lecții și studii despre atmosfera spirituală a epocii, în care, după creștinare, Rușii absorb intens cultura religioasă europeană. Axate pe forme și genuri de cultură și literatură rusă veche aceste lecții și studii implică, la modul inedit, atât factorul imitator și creator de cultură, cât și receptorul. Acesta din urmă este considerat de istoricul literar un element căruia nu doar îi sînt destinate respectivele forme și genuri, dar și care, deținător al unei sensibilități anume, format în anumite habititudini de cultură, de religie și de morală, într-un moment sau altul, favorizează forme și atitudini culturale ce se pliază pe individualitatea proprie.

În contextul de mai sus, nu e de mirare că profesorul acordă atîta atenție istoriei limbii și culturii, istoriei scrisului rusesc, copierii primelor cărți religioase în Rusia, primelor mijiri de originalitate la primii predicatori ruși sau literaturii apocrife. De fiecare dată, în expunerea caramaniană pe aceste teme se reliefează gîndul Profesorului la funcțiile formative ale acestor fenomene de sorginte preponderent religioasă și la măsura în care ele au putut nutri o atmosferă de devenire culturală care abia în prima jumătate a secolului al XIX-lea a putut da valori de cultură laică egale cu cele europene: „Aflîndu-se, sub raportul civilizației, în urma altor popoare din Europa, rușii au trebuit să împrumute cultura de aiurea, deci în forme străine, care, în decursul timpului, cu greu au fost adaptate la sufletul rusesc. Abia tîrziu, după ce-a străbătut lungi perioade de pasivă receptivitate față de tot ce venea din afară (...), literatura rusă ajunge să-și găsească adevăratul ei drum”. Străbătînd aceste lecții, lectorul se întîlnește nu numai cu o expunere clară, perfect documentată și totdeauna la obiect, dar și cu luări de poziție ferme în probleme ce țin de o anume înclinare a Rușilor de a predata unele realizări culturale ce le aparțin sau de a-și aroga întîietăți acolo unde realitatea dovedește cu totul altceva.

Printre multiplele astfel de intervenții ale Profesorului o amintim pe aceea referitoare la *Originea scrisului la ruși*. Abordând această problemă, în partea de început a lecțiilor despre *Literatura rusă veche*, Petru Caraman analizează toate ipotezele pro și contra afirmației majorității savanților ruși cum că, dată fiind viața statală timpurie la ruși, a existat la ei o scriere anterioară secolului al XI-lea, adică, înainte de creștinare, deci înainte ca preotul Chiril să fi inventat alfabetul slavilor. Cu argumente imbatabile, istorice, culturale, paleografice, profesorul dovedește că, deși a existat creștinism și s-au afirmat germenii vieții statale la Ruși înainte de Vladimir, n-au existat și școli de scribi bisericești ce vor fi luat ființă prin mănăstiri și vor fi scris într-o limbă rusă veche, alta decât bulgara bisericească, atestată mai târziu de atâtea documente scrise la ei. Afirmând, pe bună dreptate, că limba primelor tratate și a altor documente oficiale redactate de prinții kievieni era limba greacă a Bizanțului sau limba scandinavilor, cunoscuți în timpul acela ca *Rossi*, și stabilind că alfabetul care a îndeplinit cu adevărat o funcție culturală la Ruși a fost chirilița, profesorul susține această opinie prin realitatea istoriei. În secolul al IX-lea, rușii slavi care să poarte acest nume încă nu existau, pentru că „rossii germanici nu se contopisea definitiv cu slavii orientali”. La acest argument se adaugă gândul lui că „dacă ar fi avut rușii un alfabet al lor, înainte de creștinare, acest fapt ar fi creat o tradiție de cultură a lor care ar fi lăsat o urmă” iar istoria literaturii ruse, în sensul larg al cuvântului, n-ar fi început cu „copii după originale bulgare”.

Concluzia caramaniană de mai sus este confirmată chiar de tenacitatea și talentul cu care, odată adoptat alfabetul chirilic, rușii au cultivat cartea și cultura, la început, prin familii princiare, nobiliare sau deosebit de înstărite, apoi, printr-o politică de stat susținută de-a lungul întregii lor istorii. Te convingi, admirativ, de acest lucru văzînd cum și-au alcătuit ei colecțiile de manuscrise, călătorind, laici și religioși, nobili și umili, pe toate continentele, ucenicind, în unele cazuri, ani întregi în mari centre străine de scriere și de alcătuire de cărți manuscrise sau tipărite, căutînd, dobîndind pentru colecțiile din țara lor și chiar studiind, cu răbdare și de timpuriu, cele mai mici semne care să trimită spre istoria, scrierea și cultura lor și a slavilor. Profesorul Caraman înregistrează cu atenție numele acestor iubitori, strîngători și, mai târziu, creatori, acasă la ei, de carte după modelul deprins fie la Muntele Athos, fie la Muntele Sinai, fie în Slavia Meridională, fie în marile biblioteci europene ale Evului Mediu și ale Renașterii. Notele noastre de la sfîrșitul volumului au încercat să creioneze aportul fiecăruia dintre acești ziditori de cultură la impresionantul efort cultural din care transpare nu doar un autentic patriotism și, cum spune profesorul „venerația pentru cartea manuscrisă la ruși”, dar și o foarte timpurie conștiință a importanței culturii în conturarea identității unui popor.

Petru Caraman subliniază, cu obiectivitate, aceste nobile atribute ale Rușilor, care nu s-au stins nici în perioada cuceririi tătaro-mongole, în lecțiile despre primele cărți religioase în Rusia, despre literatura traducerilor și literatura interzisă și apocrifă, despre literatura hagiografică și literatura călătoriilor la locurile sfinte, toate considerate, pe drept cuvînt și în acord cu mult prețuitul de el istoric literar A. N. Pîpin, un preludiu la creația originală de mai târziu. Un prim motiv pentru a le

considera astfel este acela că, prin ele, s-a forjat limba slavă de redacție rusă și, apoi, limba rusă propriu-zisă. Dar nu doar acest aspect îl interesează pe Petru Caraman. El va citi în fenomenele culturale de mai sus, pe care le proiectează pe ecranul larg al culturii universale, atât modele de gândire, imaginație și sensibilitate general umane, cât și modificări, uneori aproape insesizabile, dar vădite pentru ochiul lui scrutător, pe care le suferă aceste modele când se ating de modul de a se plasa în lume și de a o imagina al unei comunități mai restrânse, cum este cea slavă și, apoi, cea rusească.

Astfel, urmărind firul apocrifelor pornind de la vechii evrei, observă și comentează el infuzia de specific vest-european (germanic și romanic), est-european (românesc și grecesc) și rusesc în legendele despre Moise, viziunea lui Isaia sau legendele despre Solomon, ultimele dând naștere la câteva variante apocrife în literatura rusă veche. Raportînd aceste apocrife la Vechiul și la Noul Testament, Petru Caraman detașează cu o mare finețe de comparatist ce anume datorează noile creații Sfintelor Scripturi și ce a introdus în ele imaginația poporului. El distinge aici contribuția unor teme și procedee folclorice care impun o interpretare etico-religioasă, dar și magică a biografiei lui Solomon, nu totdeauna conformă cu preceptele religiei creștine, motiv pentru care multe dintre ele au și fost trecute în rîndul „cărților celor mincinoase” și, ca atare, interzise de către Biserica oficială. Paralel cu această operație aproape detectivistă, desfășurată pe fundalul unei repovestiri pline de har și de vervă a legendelor analizate, Profesorul demonstrează cum Solomon „iese din ramele textului biblic pentru a deveni erou popular dintre cei mai frecvențați”, cum aspectul vrăjitoresc al figurii lui a lăsat urme puternice în Occident și în lumea bizantino-slavă, urme ce pot fi și sînt urmărite de el în motive, personaje, imagini și chiar în câteva lexeme ale limbilor din zonele respective.

Cu alt prilej, de exemplu, discutînd legenda despre Enoch, lecția caramaniană invocă numeroase idei și sugestii venind din antichitatea greco-romană și din spațiul Asiei Mici sau chiar de mai de departe, toate circumscrise cosmografiei sau cosmogoniei. Acestui context pre și ne-creștin îi atașează el și *Legenda despre lemnul Crucii* pe care un cititor mai puțin avizat ar putea-o relaționa doar cu Răstignirea lui Iisus.

Nu e de mirare că, evidențiind arta narativă din multele legende apocrife care circulau la ruși, Petru Caraman avansează ideea nu numai a „posibilelor lor influențe asupra primelor creații originale din Rusia veche” – învățăturile, viețile sfinților, predicile și chiar cronicile, dar și rolul covârșitor al literaturii interzise în formarea profilului spiritual, psihologic și intelectual al rușilor. Văzute ca adaptări la mediul rusesc ale unor modele venite din Bizanț, direct sau prin intermediul Slavilor orientali, aceste forme exemplifică, pentru profesor, modul cum apar la Ruși „sfioase încercări de a exprima unele gânduri care reflectă realitatea specifică mediului rusesc” și cum, mai ales, se face trecerea de la literatura preponderent religioasă a primelor secole din cultura rusă la literatura laică și cum se rusifică limba în care se scrie această literatură.

Astfel, exemplară se dovedește a fi analiza-studiu cu privire la *Învățăturile lui*

Vladimir Monomahul. Intervenind cu propriile argumente – etnografice, istorico-literare, lingvistice și stilistice – în disputa privitoare la datarea acestei scrieri, savantul român o plasează convingător „către sfârșitul anului 1117, când fiul său (al lui Vladimir, L.C.) Mstislav era încă prinț în Cetatea Novgorodului”. În plus, profesorul ieșean consacră învățăturii unul dintre cele mai profunde și originale comentarii în care implică nu doar „epistolă” și „învățătura” de sorginte bizantină, dar și folclorul și genul de „istorie naturală” din lumea bizantino-slavă, gen cunoscut sub numele de „fiziolog”. Ulterior momentului când, în dezacord cu savanți ruși care au raportat scrierea la anul 1099 (vezi M.P. Pogodin, *О Поучении Мономаховом*, 1861-1863 – Despre Învățătura lui Monomah) sau la 1106 (vezi N.V. Šliakov, *О Поучении Владимира Мономаха*, 1900 – Despre Învățătura lui Vladimir Monomah), Petru Caraman optează pentru datarea 1117 și nu mai târziu de 1023, ilustrul specialist în literatura și cultura rusă veche, D.S. Lihaciov, avansează o idee care anulează dezacordul de datare de mai sus. Concret, în lucrarea sa din 1987, *Словарь книжников и книжности Древней Руси* (Dicționar al cărturarilor și al cărții în Rusia veche), acesta consideră că, de fapt, *Învățătura lui Vladimir Monomahul* se compune din trei părți distincte – *Învățătura* propriu-zisă, *Cronica vieții lui Monomah* sau *Autobiografia* și *Scrisoarea lui Monomah către Oleg Sviatoslavici*. Aceste părți, în concepția lui Lihaciov, ar fi fost redactate în perioade diferite – prima, în 1099, cea de a doua, în 1117, cea de a treia, în 1096 – iar Vladimir Monomahul le-ar fi adunat într-un tot într-o redacție de după 1117, nu mai târziu de 1123, când cneazul Iaroslav Sviatopolkovici, principalul lui rival politic, a murit la asediul cetății Vladimir din Volînia. Legat de faptul că *Învățătura* a fost descoperită în *Cronica lui Lavrentie*, cronică redactată la 1376 în Rusia de Nord-Est, care, ulterior, va deveni ocina urmașilor lui Iuri Dolgoruki, se presupune că noua redacție făcută de Marele Cneaz era destinată unuia dintre fiii săi: lui Iuri (viitorul Iuri Dolgoruki) sau lui Andrei, dacă nu și nepotului său, Andrei, fiul lui Iuri Dolgoruki (viitorul Andrei Bogoliubski). Cum se poate vedea, ipoteza lui Lihaciov nu exclude datarea pe care o face savantul român acestui însemnat monument al literaturii ruse vechi.

Dacă datele biografice, în acest tip de scriere, se întrevăd ca prilej de a prezenta exemplul personal pentru o îndrumare etico-didactică sau alta a urmașilor, dar și de a introduce timid câteva elemente locale de natură diferită, în scrierile hagiografice, mai ales în cele avîndu-i în centru pe sfinții ruși, constată analistul, biografia devine baza și purtătorul factorului autohton, „generator de poezie veritabilă”. *Viața sfinților Boris și Gleb* sau *Viața sf. Afanasie Pecerski*, de exemplu, stau mărturie că, în acest tip de scriere, rușii s-au putut dovedi, încă de la început, mari maeștri.

Prilej pentru introducerea în literatură a elementului real, de data aceasta geografic și cultural, i se par a fi Profesorului însemnările pe care și le fac *călătorii ruși la locurile sfinte* sau *pelerinii*. Instituție specifică întregii lumi, din cele mai vechi timpuri, dar cu deosebire Evului mediu timpuriu și târziu, hagealîcul se impune la Ruși ca fenomen de mare și importantă amploare. Petru Caraman prezintă acest fenomen nu doar sub aspectul lui religios, dar și social și cultural. Pentru a atesta

vechimea și populara semnificație spirituală ortodoxă și cognitivă a hagialîcului la Ruși, semnificație pe care o examinează profund și în toate nuanțele ei înaintea unor teoreticieni *en titre* ai fenomenului, ca Paul Evdokimov (vezi *Christos în gîndirea rusă*, 1970, și *Iubirea nebună pentru Dumnezeu*, 1973), E. Turner (*Image and Pilgrimage in Christian Culture: Antropological Perspectives*, 1978), Andrei Scrima (*Maestrul spiritual în tradiția orientală*, 1996), A. Guillaumont (*Aux origines du monachisme chrétien: Pour une phénoménologie du monachisme*, 1979), E. Lanne (*Peregrinatio*, 1983) sau Mihail Evdochimov cu lucrarea sa *Pelerins russes et vagabonds mystiques*, savantul român ne prezintă, din numărul mare de scrieri pe care acest obicei le-a prilejuit la ruși, *Călătoria egumenului Daniil în Țara Sfîntă*, din secolul al XII-lea. Examinarea scrierii respective este însoțită de o atentă prezentare și interpretare a urmelor deloc neglijabile pe care obiceiul le-a lăsat nu numai în cultura și literatura rusă (să ne amintim aici numeroasele figuri de pelerini din scrierile lui Turgheniev, Tolstoi sau Dostoievski), dar și în limba slavilor orientali.

Discuția caramaniană asupra terminologiei folosite de ruși și ucraineni pentru a numi călătoria la locurile sfinte și pe cei care o săvîrșesc se impune prin bogăția de argumente și prin logica imbatabilă cu care argumentele respective se înscriu într-o semantică angajînd deopotrivă spiritualul, istoricul, socialul și psihologicul. Legînd fenomenul pelerinajului de monahism și de realitatea socială „neășezată” a Rusiei pe parcursul mai multor secole, Petru Caraman evidențiază componentele acestuia ca act ritual și centripetal radical care transpune în spațiu însuși paradoxul esențial al monahismului: de a fi mereu pe cale în stabilitate, de a fi mereu în mișcare, a călători rămînînd în același loc – în mănăstire, în Dumnezeu. Astfel pelerinajul (pe teritoriul Rusiei și în afara ei) ni se relevă ca expresie a unei tensiuni continue spre perfecțiune întru desăvîrșire creștină, ca efort spiritual major care în limba rusă are un nume ce implică eroismul – *podvig* (cu derivatele lui) – adică, descoperirea de sine în încercarea de a-l găsi pe Dumnezeu în sacrificiul de sine. În acest sacrificiu se înscrie și pătrunderea într-un spațiu nou, necunoscut care, în cazul egumenului Daniil, de pildă, echivalează cu depășirea nivelului de existență obișnuită și cu o inițiere în altă lume, cu un efort fizic și spiritual care este trăit ca descoperire a țării pe care a părăsit-o și ca o cunoaștere a propriului sine. O astfel de cunoaștere prin altul, la alți pelerini, se traduce și în „nebunia întru Dumnezeu și Hristos”, fenomen congener monahismului și pelerinajului.

Vorbind despre toate aceste forme ale literaturii ruse vechi, însă, Petru Caraman nu uită să semnaleze unele exagerări ale exegeților ruși ai perioadei respective cu privire la originalitatea unor predici sau a unor vieți ale sfinților, cărora le găsește prompt modele în literatura bizantină sau europeană.

Despre modele se poate vorbi mai puțin cu referire la literatura laică de coloratură istorică din secolul al XIII-lea. Această literatură înregistrează scrieri narative importante pe care, sigur, profesorul le-a avut în vedere în expuneri care nu s-au păstrat în arhiva lui: *Слово о погибели русской земли* (Cuvînt despre pieirea pămîntului rusesc); *Повесть о разорении Казани Батыем* (Poveste despre jefuirea

Kazanului de către Batîi); *Повесть о житии Александра Невского* (Povestire despre viața lui Aleksandr Nevski); *Повесть о взятии Царьграда крестоносцами* (Povestire despre cum a fost cucerit Țarigradul de către cruciați) etc.

Acest hiatus în expunere face de neînțeles pentru un cititor neavizat de ce, vorbind despre perioada moscovită a culturii când rușii, supuși marilor pericole venind dinspre Sudul și Răsăritul turco-tătar și mongolic, dezvoltă o viziune personală asupra lumii și asupra divinității în ceea ce se va numi teoria „Moscova a Treia Romă” și „ideea rusă”, profesorul amendează atât de decis tendința acestora, începînd cu secolul al XIV-lea și culminînd în secolul al XIX-lea cu slavofilia, de a-și aroga dreptul de hegemonie religioasă și culturală în tot spațiul slav și chiar est-european.

În contrast cu această tendință de coloratură religios-utopică care prinde contur tot mai accentuat în viața culturală a rușilor, Petru Caraman relevă, pentru secolele al XV-lea – al XVI-lea, în planul afirmării culturale a rusismului, oarece deviere printr-o „întoarcere ca limbă de cultură a limbii slave vechi, cu infuzia limbii sîrbești, datorate prezenței emigranților sud-slavi ocupați de turci”. La respectiva influență sîrbească profesorul adaugă influența limbii și culturii polone prin Ucraina, și face acest lucru nu doar pentru Rusia moscovită, dar și pentru Țările Române aflate în zona de istorie și de cultură comună cu aceea a Moscoviei, cum se numea Rusia pe atunci.

Ca o reacție la acest asalt al elementului străin în limba și cultura rusă, începînd cu secolul al XV-lea, lecția caramaniană semnalează pătrunderea tot mai evidentă a graiului viu în scrisul laic rusesc, fenomen ilustrat de autorul ei prin *Călătoria peste trei mări* a negustorului Afanasi Nikitin, o scriere redactată între 1466-1472. *Călătoria* care nu se pretinde deloc a fi o variantă a pelerinajului religios, figurează, după moartea autorului ei în 1489, în mai multe sbornice și, alături de narațiuni istorice și satirice de tot felul ale timpului, pregătește sfîrșitul epocii vechi în literatura rusă.

Din păcate, lecțiile privitoare la astfel de scrieri, ca și la cronicile ruse sau la genialul poem din secolul al XII-lea, *Cîntec despre oastea lui Igor*, nu s-au păstrat, după cum nu s-a păstrat integral nici cursul de gramatică a limbii slave vechi. Numeroasele note pe care le-am aflat în arhiva lui Petru Caraman, alcătuite pentru gramatica paleoslavă și slavă bisericească – și nu numai acestea –, se prezentau prea schematic pentru a putea figura în întregime în cartea de față.

Privite în ansamblu, toate lecțiile pe care le-am considerat a aparține domeniului general al slavisticii și le-am inclus în volumul *Restituiri din slavistică* sub acest titlu dau seama de cadrul foarte larg în care profesorul plasa discutarea problemelor abordate. Cu deosebire, lecțiile de *Paleografie*, de *Paleografie slavă* sau despre *Paleografia slavo-română*, atestă foarte clar dorința lui nu numai de a transmite cît mai cuprinzător informații privitoare la domeniile respective, dar și de a forma specialiști temeinic pregătiți pentru a cerceta arhivele românești sau străine, pentru a da la iveală și a valorifica științific noi și noi documente revelatoare pentru istoria și cultura noastră. „E nevoie să mai spunem că studierea ei (a limbii

slave bisericești, L.C.) se însumează de asemenea fenomenului de autocunoaștere, fără de care nu putem lua integral act de propria noastră ființă spirituală, în sensul etnic al expresiei?” – se-ntreba savantul în recenzia-studiu *Cum nu trebuie editate vechile manuscrise slavo-române*. E o întrebare care nu și-a pierdut actualitatea nici în zilele noastre când mai există încă Institute ale Academiei care cred că pot să funcționeze fără nici un adevărat specialist de limbi slave și în care pare că prea puțini mai au răbdare să lucreze în arhive și să redacteze lucrări altfel decât „la inspirație”, eseistic.

Apropiindu-se de problemele enunțate și de scopurile formative urmărite în munca lui de predare, la fiecare, pas Profesorul se-ntâlnea cu aspecte care solicitau un studiu adâncit și o luare de poziție în dezbateri care se iscaseră chiar la momentul apariției slavisticii ca știință. Așa s-au născut studiile lui originale privitoare la *Originea slavilor. Patria lor primitivă*, la originea și evoluția *Alfabetului slavilor*, la *Terminologia privitoare la alfabetul slavilor*, la *Identificarea limbii vechilor texte slave bisericești cu limba veche bulgară* sau la *editarea documentelor slavo-române*, lucrări adunate sub titulatura sugestivă *Chyrrillomethodiana*. Aceste studii au valoare de sine stătătoare, dar și completează în mod fericit lecțiile ținute în fața studenților. În contextul ciclului de lecții și studii de istoria limbii, de relații ale acesteia cu cultura veche, de influențe, confluente și interacțiuni lingvistice și culturale, Petru Caraman se mișcă dezinvolt, ca un excelent cunoscător de istorie, de lingvistică, de cultură slavă, românească și balcanică ce se află.

Analiza pe care o face Petru Caraman editării la noi a *Pomelnicului de la Bistrița* sintetizează întreaga problematică pe care o ridică toate aceste domenii, căci documentul respectiv, cum era și firesc, nu este considerat de el doar „exponentul spiritual al unei țări și al unui singur popor, ci al unei zone imense, care cuprinde întreaga ortodoxie din sud-estul și orientul Europei”. De aceea, publicarea documentului în cartea de față presupune, pe de o parte, importanța lui ca cercetare a variantei moldo-slave pentru un bogat ciclu eteroglot de asemenea produse, pe de altă parte, considerarea lui ca sursă importantă de cunoaștere a limbii slave însăși, dar și a limbii române, direct în cadrul în care aceasta figurează, la un timp, cu anumite dintre elementele ei fonetice și morfologice. E un bun prilej pentru Profesor de a cere ca „vestigiile de limbă veche românească grefate pe fondul de redacție slavă” să fie detașate de acolo fără intermediar și nu pe baza unor interpretări făcute de alții. Nu mai puțin, situația ca atare implică, pentru Petru Caraman, exigența ca monumentul redactat în slavonește să fie situat, înainte de toate, în cadrul slavisticii și, mai ales, să se recunoască, fără complexe și cu autentic spirit critic, existența unei bune părți din cultura noastră ca fiind scrisă, între secolele al XV-lea – al XVIII-lea, într-o redacție slavă specifică și într-o limbă de cultură a unui popor care vorbea o limbă romanică.

Aceste păreri și exigențe, exprimate într-un stil cuceritor, clar și perfect pliat pe idee, expuse cu pasiune și cu deplină încredere în justețea lor, nu și-au pierdut valabilitatea științifică sau rolul de imbold în formarea de specialiști în slavistică nici

astăzi, cînd multe dintre studiile și lecțiile lui Petru Caraman văd pentru prima dată lumina tiparului, la mai bine de șaptezeci de ani de la conceperea lor și la peste trei decenii de la dispariția autorului.

GENEZA MOTIVA KUGE U EVROPSKOM KONTEKSTU

Lidija ČOLEVIĆ

The plague represents a universal theme that acquired throughout times different interpretations. The plague theme is present in many literatures and as it results from the texts that we refer to from different times (the ancient Greek drama, the middle ages cases of plague, the Renaissance, the modern literature and the contemporary literature), it didn't lose its actuality. The present paper represents a contribution to the interdisciplinary study of the plague theme in the European literary, cultural and historical context.

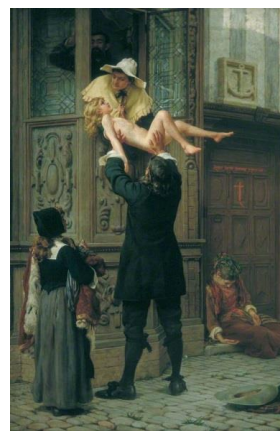
Keywords: plague, european literature, epidemic, history, politics, apocalyptic fiction, Images of plague

Arnold Böcklin *Plague*, 1898

William Blake
The Great Plague of London, 1794

Jules Elie Delanuay
Plague in Rome, 1869

Uvod

Kuga je jedna od univerzalnih tema koja je kroz vekove zadobijala različite koncepte¹, te je preporučljivo razmatrati je u svetlu kako literarnih asocijacija, tako i

---

¹ U ranom i naročito u kasnom srednjem veku kuga je u bila isključivo u vezi sa eshatologijom; U doba renesanse i nakon Reformacije kuga je poslužila kao metafora za jeres; U periodu Baroka Cesare Ripa uključuje u svoju ikonologiju kugu kao personifikaciju žene; kuga/smrt je vezana za alegorično

uplivom u polje drugih disciplina poput medicinske humanističke nauke, antropologije, sociologije, istorije, etnologije, ali i kulturološke epidemiologije. Značajniji uplivi ovih nauka (prvenstveno medicinskih) u književnost, međutim, obeležje su naturalizma. Naturalistička tema kuge nosi snažno osećanje jedne neminovne tragičnosti i tezu da je čovek pred zlom nemoćan, ali i „dubinski optimizam naizgled „pesimističnog“, budući da „borba za život znači: „u borbi je život“¹. Epidemija kuge obeležila je istoriju od srednjeg veka do dvadesetog stoleća o čemu svedoče „Justinijanova kuga“ (540-592) „Crna Smrt“ (1347-1361) i kineska kuga (1855-1900) i usekla se u kolektivno sećanje ljudskog roda². A da kuga još uvek može da ugrozi ljude i da nije savladana, uveravaju nas prilozi i upozorenja svetske zdravstvene organizacije³. Kuga je zanimljiva i u kontekstu reprezentacije tela i

---

značenje bolesti; U devetnaestom stoleću vizuelni izraz kuge aludira na nove epidemije koje prete: koleru i žutu groznicu; A danas, reč kuga upotrebljavamo da označimo tretiranje nepoznatog ili nečega što izmiče kontroli medicinske nauke. U tom smislu možemo govoriti o AIDS-u ili o karcinomu.

¹ Bogdan Popović, „Savremeni roman“, u časopisu *Otadžbina*, 1887. Ovde citirano iz: Mladenko S. Sadžak, *Naturalistički narativni modeli u srpskoj prozi između realizma i moderne*, Beograd, Ed. Čigoja, 2001, str. 55-56.

² Bubonska kuga, takođe poznata i kao „Crna Smrt“ (1347-1361), nastala je u Aziji i uskoro se proširila na Evropu gde je ubila preko 25 miliona ljudi (otprilike jednu trećinu populacije Evrope) za manje od četiri godine. Neki istoričari navode i 35 do 40 miliona žrtava. Epidemija se prvo proširila kroz Evropu između 1347 i 1350. Bubonska kuga se javljala svakih deset do dvadeset godina odnoseći svaki put više života sve do 1700-tih godina. Iako je teško izračunati konačan broj žrtava tokom tih 400 godina, veruje se da je preko 100 miliona ljudi umrlo od kuge. Bubonski oblik kuge je okarakterisan oticanjem limfnih čvorova (otekline se zovu „buboe“). Buboe prati povraćanje, temperatura i smrt u roku od nekoliko dana ako se bolest ne leči. Ovaj oblik kuge nije prenosiv između ljudi: zahteva aktivnog nosioca kao što je buva. Iz ovog razloga mnogi istoričari veruju da su glodari zaraženi buvama izazvali bubonsku kugu. Zna se da glodari i danas nose zarazu. Nekoliko zapisa između 1347. i kasnih 1600.-tih govore o najezdi glodara pred izbijanje Crne Smrti, što daje validnost teoriji o glodarima. Drugi oblik kuge koji je doprineo Crnoj Smrti je visoko zarazan tip poznat kao „plućna“ kuga. Karakteristike su joj drhtavica, ubrzano disanje i iskašljavanje krvi. Temperatura tela je povišena i smrt usledi nakon tri do četiri dana pošto se uhvati. Ovaj drugi tip kuge je skoro uvek fatalan i najbolje se prenosi po hladnom vremenu i u slaboj provetrenosti. Neki lekari danas veruju da je ovaj drugi oblik, „plućna“ kuga, bila uzročnik većine žrtava Crne Smrti, zbog prenaseljenosti i loših higijenskih uslova koji su vladali u Evropi. Između 540 i 592., kada je Justinijan sprovodio svoje hrišćanske „reforme“, bubonska kuga je preplavila istočno Rimsko carstvo i proširila se u Evropu. Epidemija je počela unutar Justinijanove oblasti i zato je nazvana „Justinijanova kuga“. William Bramley, *Gods of Eden, Gods of Eden*, New York, Ed. AVON BOOKS, 1993, str. 179-180.

³ Kuga se još uvek javlja u Aziji (Vijetnam, Kina, Indija, Kazahstan, Burma), Africi (Uganda, Tanzanija, Zambija, Kongo, Libija, Madagaskar), Severnoj Americi – (zapadni i jugozapadni delovi Amerike – New Mexico, Arizona, Kalifornija, Kolorado, Nevada, Wyoming), Južnoj Americi (Brazil, Bolivija, Peru i Ekvador) i Indiji. Jedno od upozorenja upućeno stručnoj javnosti odnosi se na epidemiju plućne kuge u oblastima Ituri i Kivu, koje izbijaju uglavnom u rudnicima. DR Kongo je zemlja Centralne Afrike, koju preseca Ekvator gde je rizik zaraze od kuge veoma visok. To je oblast gde se ukrštaju zlato, kuga i smrt. „Zlato DR Konga zaista deluje „ukleto“, možda najpre stoga što ima najopasnijeg zamislivog čuvara. To je neumoljiva priroda, oličena u biću kuge, koje su društveni potresi, uz migracije, bedu i divlje rudarenje uznemirile u njegovoj kolevci u oblasti Velikih Jezera“, odakle je kao što je poznato krenuo prvi svetski pohod kuge, Justinijanova pandemija (VI-VIII vek), koja je usmrtila trećinu stanovništva Starog sveta. Videti: Antoaneta K. Dimčevska Sonja K. Kecmanović Marija M. Mašanović „Rat, kuga i eksploatacija u DR Kongo“, u *Sociologija*, Vol. XLIX (2007), br. 4, Beograd, Ed. NVO BEOSUPPORT, 2006. Accesibil online: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-0318/2007/0038-03180704333D.pdf>

istraživanja njegove simboličke i socijalne funkcije što ulazi u domen istorije tela i sve zastupljenijeg pravca – nove kulturne istorije¹. Kugom kao ikonografskom temom i vizuelnim makabrističkim motivima kuge („Dance of the Dead”/ „Danse macabre”, „Triumph of Death”, „Madonna of Mercy” i sl.) iz različitih medija, u okviru istorije umetnosti, bavio se Christine M. Boeckl u svojoj studiji *Images of plague and pestilence: iconography and iconology* (2000). Jasno je da je epidemija kuge obeležila evropsko srednjovekovlje više nego ijedna epidemija pre ili posle nje. Socio-istorijska rekapitulacija posledica kuge, nedostatak radne snage usled znatnog gubitka stanovništva uzrokovali su potrebu za novim tehnološkim otkrićima i značajno podstakli evoluciju društva u susret ranom novom veku te je stoga kuga značajna determinanta privrednog razvoja Evrope². Aktuelna literarna kretanja u svetu i kod nas upućuju na mogućnost konstruisanja narativa o epidemiji koji se može tumačiti kao simptom hipohondričnog opšteg stanja svojstvenog XIX i XX veku.

Non fu peste, ma ira di Dio

Motiv kuge prisutan je u mnogim literarnim ostvarenjima i kako proizilazi iz korpusa na koji se pozivamo, u širokom vremenskom rasponu (od starogrčke drame, preko srednjovekovnih slučajeva kuge, renesanse, moderne književnosti do savremenog doba), nije izgubio na svojoj aktuelnosti. Letimičan pogled na prozna ostvarenja sa motivom kuge podsetiće nas na brojna dela, a dokaz su već biblijske reference na kugu kao božju kaznu koja sustiže grešnike i grehove ljudskog roda. Koren svih priča o propasti je arhetipno sećanje na potop:

In the Bible (e.g., Exodus 9:14, Numbers 11:33, 1 Samuel 4:8, Psalms 89:23, Isaiah 9:13), the plague was viewed as one of God's punishments for sins, so the frightening description of its spread was interpreted as a warning to the Israelites to behave morally. This causal relationship between plague and sin is seen also in Greek literary texts, such as Homer's *Iliad* and Sophocles' *Oedipus the King* (429 BCE)³.

Brojni klasični pisci sagledavaju epidemiju kuge iz perspektive istorijskih vremensko-prostornih i medicinskih determinanti: Thucydides u delu [*History of the Peloponnesian War*](#)/ *Istorija peloponeskog rata* govori o kugi koja je pogodila Atinu

---

¹ Koncept „Nova kulturna istorija” nastao je osamdesetih godina prošlog veka i svakako zauzima značajno mesto u istoriografiji. a teoretičari koji su uticali na pravac razvoja nove kulturne istorije su Bahtin, Elias, Fuko i Burdije. Videti: Peter Burke, *Osnovi kulturne istorije*, Ed. Clio, Beograd, 2010. U originalu *What is cultural history?* (2008).

² David Herlihy, *The Black Death and the Transformation of the West*, Cambridge MS - London UK, Harvard University Press, 1997, Introd.

³ Michele Augusto Riva, Marta Benedetti i Giancarlo Cesana, *Pandemic Fear and Literature: Observations from Jack London's The Scarlet Plague*, accesibil online: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4193163/>

(430 p.n.e.) navodeći potpuni kolaps društvenog morala i vrednosti Atinjana koji su ovu situaciju objašnjavali verovanjem da su ih bogovi napustili¹. Po uzoru na njega rimski pesnik i filozof, Tit Lukrecije Kar (Lucretius), svoja zapažanja o čuvenoj atinskoj kugi (1138-1286) iznosi na kraju šeste knjige u *De Rerum Natura / O prirodi*. Vergilije (Virgil) u svom junačkom epu *Eneida*, navodi podatak da će Eneju i ostale Trojane pokositi kuga. Ovidije (Ovid) u VII pevanju svoje *Metamorfoze* pruža jedan od najupečatljivijih opisa kuge (koja je pogodila ostrvo Eginu) u čitavoj staroj književnosti. Ljuta Junona je poslala kugu na Eginjane jer je bila ljuta na svoju suparnicu Eginu: „Strašnu je poslala kugu na narod ljuta Junona. Mrzeći na zemlju, koja po inoči nazvana bješe“². Na početku drame o kralju Edipu, Sophocles živopisno opisuje nesreću koju je kuga donela Tebi. Poznato je da je tokom Trojanskog rata, opisanog u Homerovoj *Ilijadi* (VIII vek stare ere) grčku vojsku poharala kuga, koju je navodno Apolon strelicama poslao na Grke zbog Agamemnonove oholosti („Bog spušta kugu na ahejski tabor“...). Homer o tome eksplicitno ukazuje u prvom pevanju *Ilijade* naslovljenom *Gnev i Kuga*. O ovome događaju Miraš Martinović nudi sledeće svedočenje:

Bio je to rat kakav ne pamti istorija. Deset godina smrti. Lomače na kojima su spaljivani Ahajci i Trojanci, naši i njihovi. Desete godine počeo da kosi kuga i ona je odnijela mnoge. Ta smrt bijaše strašnija od one u borbama. Pred njom smo bili nemoćni. Umiralo je na stotine dnevno. Niko mrtve nije mogao izbrojiti, ni sahraniti. Pomislismo, djelo bogova. Kasandra je proricala, vrišteći ulicama. Još nas ne bijahu zapalili iznutra. (...) Nijesmo ih sahranjivali, ni mi ni oni, davali smo ih vatri, i to je bio najbrži vid sahrane. Dati ih vatri, a ne zemlji, bio je uzvišeniji čin, dostojan poginulih³.

U ranom srednjem veku o Justinijanovoj kugi pišu bizantinski pisac Prokopije (Procopius Caesariensis), Grigoriје Turski (Gregory of Tours) i Pavao Đakon. Kuga, kao stalna pratilac ljudi koji je u srednjem veku, u više navrata, pretio istrebljenjem pa se, ipak, neočekivano, povlačio, postaje sila osvetnica. Prastari strah od uništenja ostvaruje se u epohi srednjeg veka koja je bila naročito naklonjena ovoj temi, pa je tako razumljivo da nije moguće pobrojati sva njena pojavljivanja. Literarno obrađeni srednjovekovni slučajevi kuge u identifikovanim tekstovima nisu lišeni istoriografskih podataka. Francesco Petrarca (1304-1374) je u svom alegorijskom spevu *Triunfi/ Trijumfi* iz 1340. godine bio zaokupljen temom smrti⁴. Njegov savremenik Giovanni Boccaccio (1313-1375) napisao je *Dekameron/ Dekameron* (nastao između 1348. i 1351. godine), delo u kojem je literarno obradio slučaj kuge u Firenci (1348.) kroz grupu mladića koji pokušavaju da pobegnu od

¹ Artemida, Apolonova sestra, naoružana je lukom i strelom kao i on, a poseduje moć da šalje kugu i iznenadnu smrt među smrtnike, ali i da ih isceljuje. Robert Graves, *Grčki mitovi, književnost i civilizacija*, prevela Gordana Mitrović-Omčikus, Beograd, Ed. Nolit, 1995, str. 462.

accesibil online: http://site-364088.mozfiles.com/files/364088/Grcki_mitovi_-_Robert_Grevs.pdf

² Ovidije, *Metamorfoze*, priredio Tomo Maretić, str. 149. accesibil online:

http://gimnazija-sb.com/portal/wp-content/uploads/2015/02/ovidije_metamorfoze.pdf?x40163

³ Miraš Martinović, *Kolonisti iz Troje, u Antički gradovi, snovi i sudbine*, Cetinje, Zagreb, Ed. Matica crnogorska, 2012, str. 183-184.

⁴ Petrarkina muza Laura de Noves stradala je od kuge. Bokačov otac i maćeha takođe umiru od kuge.

smrti – kuge. Po uzoru na delo Giovanni Boccaccia engleski autor Geoffrey Chaucer (1343-1400) piše *The Canterbury Tales/ Kanterberijske priče*. A potom William Langland u svojoj poemi *Piers Plowman* (1370-1390) pruža jednu od verovatno najvernijih slika Engleske 14-og stoleća i kugu tretira u skladu s onovremenim shvatanjem. Inspirisani ovim delom [Jeanne Krochalis](#), [Edward Peters](#) priredili su izdanje *The World of "Piers Plowman"* (1975) u kojem je osmo poglavlje naslovljeno *Plague, Population, and the Labor Crisis*. Srednjovekovni autor Thomas Nashe (1567-1601) napisao je sonet posvećen kugi, *Litany in Time of Plague*, koji se pojavio u okviru drame *Summers last will and Testament* (1592). Šekspirova (William Shakespeare) upotreba motiva kuge upućuje na jasnu podlogu za razumevanje potencijala kletve i tradiciju kletvi koja postoji u svim kulturama. Primere nalazimo u tragediji *Romeo i Julija* (1593): „Izjela kuga sve te luckaste zvrkane, što šuščaju i što se pretvaraju i nove fraze izmišljaju!“¹ „Kuga na obje vaše kuće“², kao i drami *The tempest/ Bura* (1611): „Kuga ti izjela grlo; ti lajavo, pogano, bezdušno pseto!“ (...) Umorila vas kuga oboje! (...) A kuga neka satre tiranina! (...) Kuga neka napane na tu tvoju neman, a tebi neka đavo otkine ruku!“³. Samuel Pepys (1633-1703) u svom *Dnevniku (Diary of Samuel Pepys)* opisuje slučaj kuge u Londonu u 17-om stoleću. Po uzoru na njega Daniel Defoe (1659-1731) u knjizi *A Journal of the Plague Year/ Dnevnik jedne godine kuge* (1722) precizno daje podatke o kugi koja je zadesila London 1665. godine. Na slučaj zloglasne kuge koja je pogodila Milano (1628-1630) oslanja se italijanski istoriograf, Giuseppe Ripamonte (1573-1643) u svojoj hronici – *La cronaca della carestia e della Peste di Milano del 1630*, kao i Alessandro Manzoni (1785-1873) u romanu *I Promessi sposi* (1827).

U Rumuniji je 18. vek markiran ratom, epidemijom kuge, glađu, poplavom i invazijom skakavaca. Veliki rat rusko-turski (1806-1812), obeležio je početak 19-og veka, a zatim je usledio ustanak (1821) pa ponovo rat (1828-1829), epidemije kuge i kolere. Kuga i kolera su prema navodu T. Pamfile „jedine bolesti koje personifikuje rumunska tradicijska kultura“⁴.

Potvrđujući intrigantnost, motiv kuge služi kao pokriće da se progovori jezikom fantastike. O tome svedoči roman apokaliptičke fikcije autorke Mary Shelley, *The Last Man/ Poslednji čovek* (1826). Ovaj naučnofantastični roman govori o čoveku koji živi u budućnosti i u 2037. godini biva poslednji preživeli pripadnik ljudske vrste posle globalne epidemije izazvane kugom. Potom motiv kuge pratimo u fantastičnim pripovetkama čiji je autor Edgar Allan Poe. Indikativan je primer pripovetka *Kralj Kuga* (1835) u kojoj su likovi „Kralj Kuga Prvi“, Kraljica Kuga,

¹ William Shakespeare, *Romeo i Julija*, str. 44.
http://hiperion.weebly.com/uploads/9/2/2/2/9222028/shakespeare_romeoijulija.pdf

² *Idem*, str. 57

³ William Shakespeare, *Oluja/ Bura*
<http://hiperion.weebly.com/1050111410801078107710741085108610891090.html>

⁴ Ethel Greening Pantazzi, *România în lumini și umbre (1909-1919), Istorie, Societate și civilizație*, Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Despre lucrurile mărunte ale vieții cotidiene în societatea românească 1750-1860*, București, Humanitas, 2015, str. 17-18.
https://bibliotecapemobil.ro/content/DEMO_Constanta_Vintila-Ghitulescu-Patima_si_desfatate.pdf

„Njegova Milost Nadvojvoda O'Kužni“, „Njegova Milost Nadvojvoda Zaraženi“, „Njegova Milost Vojvoda od Pošasti“ i, „Njena Presvetla Visost Nadvojvotkinja od Bubonske kuge“. U uvodnom delu Poove pripovetke *Senka parabola* (1835) stoji sledeće: „Godina je bila godina užasa, i osećaja jačih od užasa za koje nema imena na zemlji. Jer mnoga znamenja i predskazanja desila su se bila, i na blizu i na daleko, preko mora i zemalja, crna krila kuge svuda su se bila raširila“¹. A potom, personifikovana kuga biva glavni lik u svima znanoj pripovetki *The Masque of the Red Death/ Maska Crvene Smrti* (1842). Aleksandar Sergejevič Puškin (1799-1837) napisao je tragediju u stihu *Пуп во время чумы/ Gozba za vreme kuge* (1830). Navodimo i roman *Hugues le Loup/ Crna kuga* (1859) čiji su autori Émile Erckmann (1822-1899) i Alexandre Chatrian (1826-1890). Ilustrativna je epizoda iz romana *Zločin i kazna* (1866), u kojoj Raskolnikov sanja svet razoren kugom, kao što junak Thomas Mann-a, Aschenbach, u delu *Smrt u Veneciji* (1912) noć pred svoju smrt sanja koleru koja hara Venecijom.

Iz fantastičnog opusa severnoameričkog pisca Jack Londona izdvajamo roman *The Scarlet Death/ Crvena kuga* (1912) koji prati globalnu katastrofu izazvanu kugom posle koje će na čitavoj planeti preostati samo četrdesetak ljudi potonulih u divljaštvo. Jedan od preživelih, James Howard Smith, seća se sveta pre velike propasti i priča o tom, 60 godina udaljenom vremenu, svojim unucima, deci novog sveta. Ovo će delo nastaviti da inspiriše i mnogo godina kasnije, a dokaz su naučnofantastični roman *Earth Abides/ Zemlja ostaje* (1949), autora George R. Stewart, potom *I Am Legend/ Ja sam legenda* (1954), autora Richard Matheson, *The Stand*, autora Stephen Kinga (1978), kao i filmovi: *12 Monkeys/ 12 Majmuna* (1995), *28 Days Later/ 28 dana kasnije* (2002), kao i horor film *Carriers* (2009) i *Contagion/ Zaraza* (2011)². Možemo se prisetiti i filmova *The Seventh Seal* (1957) Ingmar Bergman-a, kao i horor filma Lars von Trier-a *Epidemic* (1987).

Prijave mnogih fenomena kuge sakupio je Johannes Nohl i izdao u svojoj knjizi, *The Black Death: A Chronicle of the Plague/ Crna Smrt, Hronika kuge* (1926). Tako prvo izbijanje kuge u Evropi (1298 i 1314) autor vezuje za pojavu sedam velikih „kometa“ koje su u vidu predskazanja viđene iznad Evrope neposredno pred početak ove epidemije.

Sovjetski naučnik Oparin je izneo teoriju po kojoj je život na Zemlji „posejan“ iz kosmosa. Biolog Ciril Ponamperuna je, navodno, u meteoru koji je krajem septembra 1939. godine pao u Australiji našao 16 vrsta aminokiselina, od kojih su nastale belančevine, osnovni elementi života. Ovu teoriju, nazvanu „Teorija panspermije“ (panspermija – svuda seme) je „proslavio“ sir Fred Hojl (Fred Hoyle) astrofizičar i kosmolog, kao i profesor Čandra Vikramašinge (Chandra Wickramashinge) iz Kardifa, koji su smatrali da je život na zemlji

¹ Edgar Allan Poe, *Senka parabola*, u *Pripovetke*, str. 42. http://hiperion.weebly.com/uploads/9/2/2/2/9222028/edgar_alan_poe_-_pripovijetke.pdf

² Michele Augusto Riva, Marta Benedetti i Giancarlo Cesana, *Pandemic Fear and Literature: Observations from Jack London's The Scarlet Plague* <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4193163/>

nastao udarom komete ili asteroida koji su na sebi nosili oblike života. Oni smatraju da su i velike epidemije, kao Velika kuga bile posledice tih udara¹.

Naklonost za temu kuge kao stradanja i borbe, filozofije, apsurdna, egzistencijalizma, humanizma, smrti, patnje, slobode i zatvora, religije, istine, ljubavi, snova i nada pokazao je Albert Camus u romanu *La Peste/ Kuga* (1947). Ovo delo se često tumači i kao alegorijski prikaz strahota II svetskog rata i otpora nacističkoj okupaciji. Kuga u društvenom smislu, kao i sve druge zaraze koje mogu zadesiti društvo, izaziva nalet bede koja nagoni društvo da se suočava sa strahovima, moralnim rasulom i psihičkim lomovima. Ujedno se postojeći red urušava, nastaje kriza i gubi se kontrola nadzora. Uzimajući u obzir kliničke opise epidemija koje su zadesile čovečanstvo tokom istorije, zaključujemo da različiti izvori iako opisuju morbidne telesne pokazatelje kuge, daleko više pažnje posvećuju njihovom razornom i demoralisućem dejstvu na ljudski um, karakter i psihičke procese. Kuga na sceni zadobija političke i ideološke dimenzije, a dokaz su pozorišni komadi: autorke Antonin Artaud (1896-1948) esej *Le Théâtre et la peste/ Pozorište i kuga* (1933), kao i dve antifašističke drame usmerene na totalitarističke režime i problematizaciju revolucije, češkog pisca Karel Čapeka, drama *Bílá nemoc/ Bela kuga* (1937) i Albert Camus-a *L'État de siège/ Opsadno stanje* (1948). Delo *La mala hora/ Zao čas* (1962), autora Gabriel García Márqueza pamfleti su kuge. Mihail Bulgakov u romanu *Majstor i Margerita* (1966) ima epizodni lik žene koja nosi nadimak „Kuga“. Kuga-Anuška gde god se pojavi izaziva skandal. Frank Patrick Herbert (1920-1986) piše naučnofantastično delo *The White Plague/ Bela kuga* (1982). Pripadnik fantastične makedonske književnosti, Živko Čingo, uvodi motiv kuge u dramu *Макавејските празници/ Uoči Makaveja* (1982). Putem fantastičnog sloja, još jedan makedonski autor, Slavko Janevski, uvodi motiv kuge u roman *Чекajќу чума/ Čekajući kugu* (1984). U duhu naučne fantastike napisan je roman *Brain Plague/ Moždana kuga* (2000), autora Joan Slonczewskog. Zanimljivo je pogledati knjigu autora Michael Nordberga, *Renæssancens virkelighed: 1400-tallets Italien – myter og realitet/ Renesansni čovek. Italija XV veka – mitovi i stvarnost* (1995) koja nudi podatke o broju stradalih od kuge u godinama epidemije u Firenci u XV i XVI veku². Poslednju etapu mračnog srednjeg veka u Francuskoj prikazao je holandski autor Eric Mellema u svom istorijskom romanu o životu Nostradamusa, poznatog vidovnjaka iz 16-og veka *The greatest sinner ever/ Najveći grešnik ikada* (2006). Da je ljubav emotivna i fizička bolest uporediva sa kolerom pokušao je da pokaže Gabriel García Márquez u romanu *El amor en los tiempos del cólera/ Ljubav u doba kolere* (1985). Patrick Deville autor je romana *Kuga i kolera* (2012).

---

¹ Vanzemaljci, novo doba i okultni novi svetski poredak <http://www.religija.me/okultizam/Vanzemaljci-Novo-doba.pdf>

² Michael Nordberg, *Renesansni čovek. Italija XV veka - mitovi i stvarnost*, sa švedskog preveo Dorijan Hajdu, Beograd, Ed. Čigoja, Accesibil online: <https://www.scribd.com/document/251513529/Mikael-Nordberg-Renesansni-%C4%8Dovek-Italija-XV-veka-mitovi-i-stvarnost-pdf>

Zaključak

Iako je izbor autorskih imena koje smo ponudili u radu subjektivan i neizbežno nepotpun, ovakvo spontano intertekstualno povezivanje dela na osnovu narativa o kugi na jedinstvenom svetskom duhovnom prostoru može da proizvede tipološke srodnosti što omogućava i međusobnu diferencijaciju književnih tekstova iz različitih perioda. Globalna zastupljenost motiva kuge ne samo u literaturi, već i u ostalim granama potvrđuje da je reč o istinski planetarnom fenomenu. Motiv kuge veoma dobro otkriva puteve susreta i uticaja kultura. Varijacija istog motiva kuge kroz različite stilske-semantičke ravni, bilo da je upotrebljena za zaplet, upozorenje, kritiku, pogled u budućnost, scenografiju ili autobiografiju, poslužila je kao izvor bogatstva književnog dela. S jedne strane, ponudili smo okvir za interpretaciju odnosa istorijskog, medicinskog, književnog i biografskog konteksta i namere autora, a s druge strane, ukazali smo na funkciju literarne predstave kuge u aktuelnom okruženju koje najčešće karakteriše ekscesna primena obrasca epidemije da bi se objasnile pojave nasilja (političkog, ideološkog), te njihov masovni uticaj na stanovništvo. U tom smislu, kuga zadobija značenje političkog i retoričkog oružja u službi socijalne diskriminacije i stigmatizacije, kritike režima, diktatora i manjinskih grupa. Sveprisutna metafora tela, socijalna i politička dimenzija, u savremenoj literaturi otvara temu zloupotrebe moći koja ima istu metafiziku kao kuga. Ovu liniju interpretacije prati metaforično stanje junaka obolelog od kuge, kao aluzija na savremene društvene prilike ili kao simptom nemogućnosti da se odupremo nekim karakterističnim crtama novog i modernog doba. Stoga, neretko narativ o kugi biva metafora realnog društvenog zla, odnosno stanja. Patologija duha vremena, preokretanje vrednosne hijerarhije, poremećaj poretka, što u krajnjoj liniji, već po sebi, implicira saznanje o nesumnjivoj obolezlosti civilizacije, samo su neke od tema koje u širokom vremenskom rasponu nisu izgubile na svojoj aktuelnosti. Aktuelne teme svakako su kuge današnjice, „bela kuga“, „religijska kuga“ (tzv. „islamofascism“), ili sve popularnija tzv. „gay plague“.

Literatura

- Antonescu, Romulus, *Dicționar de Simboluri și Credințe Tradiționale Românești*, 2009, <http://cimec.ro/Etnografie/Antonescu-dictionar/Dictionar-de-Simboluri-Credinte-Traditionale-Romanesti-c.html>, sajt konsultovan: 05.11.2016
- Boeckl, M. Christine, *Images of plague and pestilence: iconography and iconology*, Kirksville, Missouri, Truman State University Press, 2000
- Bramley, William, *The Gods of Eden*, New York, Ed. Avon Books, 1993, <http://whale.to/c/Gods of Eden Bramley.pdf>
- Burke, Peter, *Osnovi kulturne istorije*, Beograd, Ed. Clio, 2010
- Calvi, Giulia, *Histories of a plague year: the social and the imaginary in baroque Florence*, translated by Dario Biocca and Bryant T. Ragan, Jr, with a foreword by Randolph Starn, Berkely, Los Angeles, Oxford, University of California Press, 1989

- Cooke, Jennifer, *Legacies of Plague in Literature, Theory and Film*, Palgrave Macmillan, 2009
- Cooke, Jennifer, "The Politics of Plague Theatre: Artaud, Capek and Camus", u *Legacies of Plague in Literature, Theory and Film*, Palgrave Macmillan, 2009, str. 44-72.
- Dimčevska, K. Antoaneta, Kecmanović, K. Sonja, Mašanović, M. Marija, „Rat, kuga i eksploatacija u DR Kongo“, u *Sociologija*, Vol. XLIX (2007), br. 4. Beograd, Ed. NVO BEOSUPPORT, 2006
- Graves, Robert, *Grčki mitovi, književnost i civilizacija*, prevela Gordana Mitrović-Omčikus, Beograd, Ed. Nolit, 1995: http://site-364088.mozfiles.com/files/364088/Grcki_mitovi_-_Robert_Greys.pdf, sajt konsultovan: 10.10.2016
- Herlihy, David, *The Black Death and the Transformation of the West*, Cambridge MS - London UK, Harvard University Press, 1997
- Janevski, Slavko, *Čekajući kugu*, prevela s makedonskog Cveta Kotevska, pogovor Vlada Urošević, Beograd, Ed. Narodna knjiga, 1986
- Keys, E. Thomas, „The Plague in Literature“, u *Bulletin of the Medical Library Association*, Vol. 32, No. 1, January 1944, str. 35-56, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC194297/pdf/mlab00263-0041.pdf> <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC194297/>, sajt konsultovan: 10.11.2016
- Martinović, Miraš, *Antički gradovi, snovi i sudbine*, Cetinje, Zagreb, Ed. Matica crnogorska, 2012
- Nordberg, Michael, *Renesansni čovek. Italija XV veka – mitovi i stvarnost*, sa švedskog preveo Dorijan Hajdu, Beograd, Ed. Čigoja, <https://www.scribd.com/document/251513529/Mikael-Nordberg-Renesansni-%C4%8Dovek-Italija-XV-veka-mitovi-i-stvarnost-pdf>, sajt konsultovan: 1.11.2016
- Ovidije, *Metamorfoze*, priredio Tomo Maretić, elektire.skole.hr: http://hiperion.weebly.com/uploads/9/2/2/2/9222028/ovidije_metamorfoze.pdf
- Pantazzi, Ethel Greening, *România în lumini și umbre (1909-1919)*, Istorie, Societate și civilizație, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Despre lucrurile mărunte ale vieții cotidiene în societatea românească 1750-1860, București, Humanitas, 2015, https://bibliotecapemobil.ro/content/DEMO_Constanța_Vintilă-Ghițulescu-Patima_si_desfatare.pdf, sajt konsultovan: 3.11.2016
- Pamfile, Tudor, *Mitologia poporului român*, București, Ed. Vestala, 2006
- Poe, Edgar Allan, *Senka parabola*, u *Pripovetke*, accesibil online: http://hiperion.weebly.com/uploads/9/2/2/2/9222028/edgar_alan_po_-_pripovijetke.pdf
- Riva, Michele Augusto, Benedetti Marta, Cesana Giancarlo, *Pandemic Fear and Literature: Observations from Jack London's The Scarlet Plague*, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4193163/>, sajt konsultovan: 11.11.2016
- Sadžak, S. Mladenko, *Naturalistički narativni modeli u srpskoj prozi između realizma i moderne*, Beograd, Ed. Čigoja, 2001
- Shakespeare, William, *Romeo i Julija*, ediție online: http://hiperion.weebly.com/uploads/9/2/2/2/9222028/shakespeare_romeoijulija.pdf
- Sontag, Susan, *Illness as Metaphor*, London, Ed. Penguin, 1988
- Sontag, Susan, *Boala ca metaforă; SIDA și metaforele ei*, prevod i predgovor Aurel Sasu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995
- Steel, David, „Plague Writing from Boccaccio to Camus“, u *Journal of European Studies*, Vol. 11, June, 1981, accesibil online: <http://jes.sagepub.com/content/11/42.toc>, sajt konsultovan 15.11.2016
- Ziegler, Philip, *The Black Death*, London, Ed. Penguin Books, 1998
- Žižek, Slavoj, *The Plague of Fantasies*, London and New York, Ed. Verso, 1997
- Vanzemaljci, *novo doba i okultni novi svetski poredak*, <http://www.religija.me/okultizam/Vanzemaljci-Novo-doba.pdf>, sajt konsultovan 15.10.2016

IVAN KARAMAZOV, PAVEL SMERDIAKOV ȘI PARICIDUL METAFIZIC

Ion-Luca MANGIULEA

Ivan Karamazov est l'unique coupable du meurtre autour duquel s'organise la narration des *Frères Karamazov*. C'est ainsi que l'auteur pense prouver le danger que comportent les idées de son personnage le plus complexe. Mais comment peut-on affirmer cela tout en sachant que Smerdiakov est celui qui commet le parricide ? Dans le présent article, nous proposons une interprétation du crime comme le produit de la dialectique *maître – esclave* qui a lieu entre Ivan Karamazov et Pavel Smerdiakov, dialectique dont l'accomplissement représente l'anéantissement des deux personnages. En montrant que la narration comporte une dimension métaphysique qui structure les actions des personnages, ainsi que leurs rencontres, on montre que le nihilisme d'Ivan dirige le crime de Smerdiakov, ce dernier n'étant coupable que par médiation.

Mots-clé : Dostoïevski, *Les Frères Karamazov*, parricide, métaphysique, dialectique, Hegel, Berdiaev.

Dumnezeu și diavolul se ceartă, și nu și-au ales alt teren de luptă decât omul.

F.M. Dostoievski

În *Totem și Tabou* Sigmund Freud dezvoltă conceptul de *ucidere a tatălui* ca act fondator al societății. Putem rezuma această îndrăznească teorie antropologico-psihianalitică astfel: părintele inițial, tatăl arhaic, atotputernicul șef de trib este *ucis*, la propriu sau în mod simbolic, de către fii săi care, odată ajunși la maturitate, intră în concurență directă cu el. *Uciderea tatălui* îi eliberează pe fii de autoritatea absolută a genitorului, de interdicțiile impuse de el, și, într-un mod paradoxal, acest act barbar se află la baza legilor morale ce structurează societatea. Astfel, pentru Freud, legile morale își au originea în *sentimentul de culpabilitate* cu care se confruntă fiii ucigași. Școlile de psihianaliză au extins ulterior aplicarea teoriei freudiene asupra oricărei *figuri paterne autoritare* (Dumnezeu, rege, mentor etc). Freud însuși operează prima deschidere semnificativă a domeniului de aplicare a teoriei sale, când în 1928 scrie prefața la romanul lui Dostoievski, *Frații Karamazov*, pe care o intitulează *Dostojewski und die Vätertötung* (Dostoievski și paricidul). Acest text explică o parte din intriga romanului prin rivalitatea fiu-tată: Dimitri este într-o confruntare deschisă cu Fiodor Pavlovici atât pe planul relației sale cu

Grușenka, cât și pe plan financiar¹. În prefață Freud explică cum toți frații (cu excepția lui Alioșa) doresc moartea lui Fiodor Pavlovici – tatăl lor, și nu este deloc întâmplător că actul va fi săvârșit de către un personaj (Smerdiakov) aflat și el într-o filiație părinte-fiu cu victima.

Putem subscrie opiniei lui Freud, referitoare la importanța paricidului în opera lui Dostoievski: părintele psihanalizei regăsește în *Frații Karamazov* raportul dintre autor și cele două figuri *paterne*, care îl definesc pe scriitorul rus – Dumnezeu și Țarul. Însă, în ceea ce privește *eroul* romanului, prezentat ca fiind Dimitri Karamazov în interpretarea lui Freud, dorim să atragem atenția asupra rolului relativ redus pe care îl are acesta în intriga criminală în comparație cu cel al lui Ivan Karamazov, al cărui nume nici nu este menționat în prefața scrisă de Freud. Ivan este cel care conduce și structurează acțiunea romanului, dându-i acesteia sens pe două planuri narrative tipice operei dostoievskiene – *factualul narativ* și *metafizicul*². Adaugăm că, în ceea ce privește paricidul, pentru a salva uzul simbolic al noțiunii ca metodă de înțelegere și aprofundare a evoluției narrative, simbolismul acesteia trebuie să îmbrățișeze cele două aspecte ale narațiunii, menționate mai sus, și care urmează să fie explicate.

1. Întrepătrunderea dintre *factual narativ* și *metafizic* - *metarealul*

Dostoievski nu este străin de marile filozofii ale secolului său, mai ales în ceea ce privește filozofia germană³. O diatribă a misteriosului și supranaturalului „gentelman rus” care îl vizitează pe Ivan Karamazov confirmă obișnuința autorului cu dezbaterea dintre *realism*, *materialism* și *idealism*⁴. Pe plan narativ, primul reflex este acela de a socoti faptele personajelor ca fiind supuse opiniilor lor spirituale, deseori cele două motivându-se unele pe altele sau, cel puțin, influențându-se. Ilustrativ în acest sens este personajul lui Raskolnikov din *Crimă și pedeapsă*, care se face vinovat de omor din cauza aderării la o filozofie materialistă a „omului superior” ce îi conferă dreptul de a ucide, în timp ce convertirea sa la „nemuritoare carte” îi deschide porțile iertării și ale unei noi vieți. Mobilul crimei nu este niciodată explicit în roman, acesta oscilând între sărăcia eroului, deci furtul avuției bătrânei pe care o ucide, și dorința lui Raskolnikov de a arăta că este „capabil să-și făurască

¹ Rivalitatea sexuală în ceea ce privește mama (sau femeia, în general) este esențială în concepția lui Freud pentru a motiva dorința copiilor de a-și ucide tatăl. Dimitri Karamazov consideră că tatăl său i-a „furat” trei mii de ruble, bani pe care dorește să-i recupereze pentru ca apoi, cu ajutorul lor, să o recâștige pe Grușenka.

² În spatele intrigii polițiste a romanului (*factualul*), se află o profundă dezbatere de idei, autorul propunându-și să îl contrazică pe personajul ateu și nihilist (Ivan Karamazov).

³ Sub numele lui Schiller, Dostoievski desemna „umanismul idealist”, ne spune Berdiaev în *Filozofia lui Dostoievski*, trad. Radu Părpăuță, Institutul European, Iași, 1992, p. 19.

⁴ „Aș vrea să fac parte dintr-o asociație idealistă, ca să pot discuta în contradictoriu cu ei, demonstrându-le că realismul nu înseamnă materialism”, în F.M. Dostoievski, *Frații Karamazov*, trad. Ovidiu Constantinescu și Isabella Dumbravă, vol. II, Ed. Art, București, 2016, p. 335.

propriile legi și să ducă formidabila încărcătură a responsabilității”¹ unui act precum crima, imposibil de acceptat fără remușcări de către oamenii de rând. Altfel spus, crima lui Raskolnikov comportă o mare încărcătură metafizică.

Dar care este factura acestei încărcături metafizice? Putem spune că uciderea bătrânei Ivanova și a surorii sale este un act barbar comis de un tânăr disperat care dorește să își ajute financiar familia, dar astfel am omite esența actului comis de Raskolnikov. Motivația sa nu ni se pare de ordin psihologic sau social – Dostoievski „nu este un psiholog, ci pneumatolog și metafizician-simbolist”², spune Berdiaev, ci metafizic: crima decurge direct din ideile lui Raskolnikov, nu din condiția sa precară. El reprezintă acest personaj-vameș între lumea materială și cea spirituală, dublându-se și împreunându-se în amândouă, după cum numele său pare să indice (*raskolnik* înseamnă „schismatic, clivat, despicat”, iar verbul *raskalîvat* – „a separa, scinda”). De fapt, putem spune că la Dostoievski, acțiunea unui personaj nu este niciodată *completă* sau *înțeleasă* dacă nu sunt luate în calcul aspectele *metafizice* ale acesteia, anume încărcătura abstractă, ideologică sau spirituală ce o conturează și îi servește drept mobil. „La Dostoievski, întodeauna o altă lume invadează raporturile dintre oamenii acestei lumi”³. Această „invazie” este necesară pentru ca faptele personajelor sale să aibă însemnătatea pe care le-o prescrie autorul, fiindcă se pare că „totul se definește în altă lume, are un sens superior”⁴. Distincția între cele două „lumi” nu este evidentă: unde se termină una pentru ca cealaltă să înceapă? Dostoievski ambiguizează frontierele, poate pentru că acestea nu există. Vinovăția și izbăvirea lui Raskolnikov nu ar fi fost posibile dacă vinovăția sa „reală”, așa cum o consemnează narațiunea, nu corespundea cu cea metafizică. Altfel spus, crima și ideile abstracte referitoare la „omul superior” sunt unul și același lucru, autorul încercând să arate un raport de dublă implicare logică între cele două, încercare subversivă ce face parte din critica sistematică a materialismului și a umanismului ateu în opera sa. În acest sens, remarca lui Berdiaev, care afirmă că „arta lui Dostoievski se ocupă de realitatea spirituală profundă, de realul metafizic, fiind foarte puțin preocupată de existența empirică”⁵ ni se pare inexactă, deoarece acest lucru ar însemna mai întâi că autorul face eroarea de a se confrunța doar cu o „realitate” în detrimentul celeilalte, lucru pe care Dostoievski îl reproșează ateilor, iar apoi că acesta recunoaște o oarecare independență a realității „empirice” față de cea „metafizică”, lăsând astfel un aspect al realului în mâinile materialiştilor, ceea ce clar nu este intenția lui Dostoievski. În schimb, subsumarea celor două aspecte sub denumirea de *metareal* ni se pare preferabilă în măsura în care cele două realități sunt interdependente și concurează la crearea narațiunii. Aplicăm acest termen strict operei lui Dostoievski, în care narațiunea pare să rezulte din ciocnirea plăcilor tectonice metafizice pe care sunt

¹ Vladimir Nabokov, *Cursuri de literatură rusă*, trad. Cristina Rădulescu, Ed. Thalia, București, 2006, p. 90.

² Berdiaev, *op.cit.*, p. 16.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, pp. 15-16.

așezate personajele. Aspectul *metareal* din romanele sale devine manifest în pasaje precum acesta:

De câte ori, în aceste două luni de restriște, când rămâneai singur, nu ți-ai spus că tu ești vinovatul, continua Alioșa cu același glas molcom, dar limpede ca și mai înainte. Părea că vorbește ca în transă, mânat de o voință străină, supunându-se unei implacabile porunci. Te-ai acuzat singur și ai recunoscut în sinea ta că numai tu ești ucigașul. Dar nu l-ai ucis tu, nu, te înșeli, nu ești tu criminalul, auzi? Nu tu! Dumnezeu mă trimite să-ți spun”.¹

Aici Alioșa Karamazov i se adresează lui Ivan pe baza unei premoniții care transcende faptele, văzând dincolo de acțiunile fratelui său. Premonițiile personajelor clarvăzătoare la Dostoievski – Alioșa, prințul Mișkin, Sonia – ating interlocutorii în *metarealitatea* lor. „Dincolo de viața conștientă se ascunde cea subconștientă, iar de aceasta sunt legate presimțirile”, spune Berdiaev, amintind că acești eroi „nu sunt legați numai de raporturi care se văd la lumina cotidiană a conștiinței”². Lucrul acesta este redat aproape explicit în scena în care Alioșa este descris ca fiind în transă, inspirat divin și cu darul de a înțelege culpabilitatea resimțită de către Ivan înainte ca ea să devină conștientă pentru fratele său (la momentul în care Alioșa îl dezincriminează pe Ivan, nici unul dintre cei doi nu au certitudinea vinovăției lui Smerdiakov). Din pricina acestei suprapuneri permanente între faptele personajelor și metafizica ce le conduce (ceea ce am numit *metarealul* narațiunii), Vladimir Nabokov vede în autor și în eroii săi „«idealiști contrafăcuți», oameni care pot să combine, într-un fel, ceea ce ei numesc binele și frumosul cu lucruri materiale.”³ Totul se petrece ca și cum fratele cel mic intuiește lunga dezbateră metafizică ce pregătește paricidul săvârșit de către fratele bastard – cum altfel putea să bănuiască Alioșa că Ivan se acuză pe sine pentru moartea lui Fiodor Karamazov?

2. Pregătirea metafizică a paricidului de către Ivan Karamazov

Alegem, în loc să tratăm drept două lucruri separate crima comisă de către fratele bastard și *pregătită* de către Ivan, să redăm structura complicată a paricidului ca un ansamblu narativ unitar, ca un *metafapt*, rămânând astfel fideli pătrunzătoarei fraze a lui Smerdiakov: „Dumneavoastră sunteți vinovatul principal, eu n-am fost decât unealta”⁴. În replica aceasta, Smerdiakov îi mărturisește lui Ivan adevărul despre uciderea lui Karamazov-tatăl. Cu alte cuvinte, fiul mijlociu a inspirat și a impus realizarea crimei, atât practic cât și conceptual.

Deși pregătirea paricidului pare că începe odată cu întoarcerea lui Ivan în Skotoprigonievsk, atunci când acesta, fără motiv aparent, se instalează în casa tatălui

---

³ Dostoievski, *op.cit.*, p. 297.

² Berdiaev, *op. cit.*, p. 16.

⁵ Nabokov, *op.cit.*, p. 96.

⁴ Dostoievski, *op.cit.*, vol. I, p. 320.

său, ea este de fapt rezultatul unei tangențe genealogice dintre Smerdiakov și Ivan. Această pregătire pare a fi o predestinare ce precede întâlnirea dintre cei doi frați vitregi. Mama lui Ivan, o femeie „bolnavă, chinută adesea de niște cumplite crize de isterie, ajungea uneori să-și iasă din minți”¹, e afectată de o boală psihică, ce pare că îl va atinge și pe primul ei născut. Smerdiakov, la rândul său, este adus pe lume de către o femeie labilă psihic, care va muri după ce îi dă viață. Fiodor Karamazov îi va oferi copilului său din flori, atins de epilepsie, șansa de a-și face ucenicia la Moscova. Tot aici își face studiile și Ivan, în acest oraș care reprezintă în opinia scriitorului un adevărat focar de răspândire a idealurilor materialiste, Dostoievski ilustrând astfel opoziția dintre Rusia prozaică și provincială, spontană și scilicet prin autenticitatea ei și prin spiritul folcloric pe care îl întruchipează, și capitala – locul unde tradițiile și spiritul rusesc încep să se piardă în fața influențelor occidentale. Tot în Moscova, Ivan devine robul ideilor nihiliste ce îl vor marca pe parcursul romanului (în această privință, poemul *Marele inchizitor* este grăitor). Catalizatorul relației dintre cei doi nu este nimeni altul decât victima paricidului, tatăl lor, primul personaj din roman conștient de proximitatea intelectuală dintre Ivan și Smerdiakov, atunci când îl sfătuiește pe primul să fie atent la luările de poziție ale lui Smerdiakov în timpul unei dezbateri pe teme religioase („Ivan ! (...) Știi, toate astea le spune pentru tine, ca să-l auzi. Fă-i pe plac.”²). În scena respectivă, fiul bastard încearcă să se ridice în ochii fratelui său vitreg, dezvoltând idei analoge cu ale acestuia. Aproximarea ideologică dintre ei se clădește pe un soclu comun de scepticism cinic în ceea ce privește dogmele religioase, Smerdiakov fiind atras de considerențele lui Ivan referitoare la inexistența nemuririi, de unde ar decurge că *totul e permis*. Ivan „a declarat solemn în cursul unei dispute că nu există pe lume absolut nimic care să-i determine pe oameni a-și iubi aproapele” și că fără nemurirea sufletului „totul ar fi permis”, „ajungând până la crimă”³, această declarație fiind fundamentul vinovăției sale metafizice care îl va urma până la sfârșitul romanului. Aceste cuvinte ale lui Ivan găsesc un profund ecou în sufletul lui Smerdiakov. Sămânța paricidului prinde rădăcini, în absența *Tatălui* legiuitor din ceruri, nimic nu îl mai reține - psihologic, cel puțin - pe Smerdiakov (sau pe Ivan) de la a concepe crima. Amândoi au în ei germenii nebuniei și ai ateismului, din cauza psihologiei lor firave și a inteligenței lor superioare. Încă din prima lor întâlnire, un aer apăsător prefigurează paricidul la care vor fi complici. Un dialog esențial pentru a înțelege cum se leagă cele două personaje este cel din capitolul *La un păhărel de coniac*:

- (...) Smerdiakov se înființează aici în fiecare zi la vremea mesei. Ce o fi văzut la tine de pare atât de interesat, cu ce l-ai momit? (...)

- Cu nimic, răspunse acesta (Ivan). I-a cășunat așa c-aș fi un om în fața căruia trebuie să se încline; un slugoi, un țopărlan! Carne de tun sortită să cadă în primele rânduri când va veni momentul⁴.

---

¹ *Idem*, p. 19.

² *Ibidem*, p. 147.

³ *Ibidem*, p. 81.

⁴ *Ibidem*, p. 151.

Fiodor consemnează în această replică, faptul că tânărul taciturn și ursuz, care este Smerdiakov, pare a dezvolta un straniu respect pentru Ivan, ca un fel de *vasal*, după cum va confirma Ivan atunci când îl compară cu un soldat din linia întâi menit să moară pentru generalul său „când va veni momentul”. Crima se află prefigurată aici, Ivan fiind omul în fața căruia sluga Smerdiakov se înclină și a cărui voință o duce la îndeplinire. Aceștia sunt „încătușați unul de altul”, ceea ce percepe Fiodor este că „prin caracterul lor fatal toate întâlnirile parcă nu sunt din această lume”¹.

Ivan și Smerdiakov par a funcționa, în interiorul romanului, precum un binom. Fiecare întâlnire a lor duce relația cu un pas înainte. Curiozitatea ce îi face să orbiteze unul în jurul celuilalt se datorează nu doar proximității ideilor lor, ci și faptului că Smerdiakov pare predestinat la crimă, iar actul său nu se poate contura fără o structură mai profundă - ce ține de *metarealul* definit mai sus - în timp ce Ivan poate da *sens* crimei, însă este incapabil să o comită². Intelectualul Ivan aduce conținutul crimei, și „Măgarul lui Varlaam”³ o duce la bun sfârșit. Acest lucru poate suna paradoxal, căci Ivan nu a planificat trecerea la act al lui Smerdiakov, niciunde în roman acesta nu îi prescrie aspectele faptei sale sau codul de conduită necesar. Putem spune doar că Ivan ia cunoștință de modul în care Smerdiakov își propune să săvârșească paricidul, lucru care reiese din discuția lor din *Un capitol care deocamdată nu e prea limpede*⁴, de unde înțelegem că Smerdiakov nu este un servitor lipsit de cuget, ba chiar reușește să îl țină captiv pe cinicul său *frate* prin *munca* pe care este dispus să o săvârșească, în timp ce Ivan îl ține prizonier pe Smerdiakov prin motivația metafizică pe care i-o insuflă. Între cele două personaje se va dezvolta o dialectică⁵, o serie de poziționări contradictorii și succesive, fiecare având ca scop supunerea celuilalt, amândoi fiind condiționați de către realizarea paricidului.

3. Raportul dialectic dintre Ivan Karamazov și Pavel Smerdiakov

Relația dintre cele două personaje este cea dintre un stăpân și sluga sa. Ivan, care aici joacă rolul stăpânului, „se raportează mijlocit la lucru prin slugă”⁶, *lucrul*

---

¹ Berdiaev, *op.cit.*, p. 16.

² Nu ne putem reține din a trasa câteva paralele între Ivan și Kirilov, personajul anticreștin din *Demonii*: amândoi neagă lumea creată de Dumnezeu și amândoi caută o scăpare prin afirmarea sinelui lor; diferența fiind aceea că, în timp ce Kirilov se exprimă prin faptă, la Ivan nu găsim decât dezvoltări conceptuale, de aceea este nevoie de Smerdiakov pentru a împreuna atitudinea lui Ivan (în același sens, Berdiaev, *op. cit.*, p. 16 și următoarele).

³ Conform legendei biblice, măgarul a început să vorbească ca urmare a repetatelor bătăi primite de la stăpânul său.

⁴ Dostoievski, *op.cit.*, pp. 297-307.

⁵ În anii petrecuți în ocnă, procurorul Wrangel, cu care Dostoievski se împrietenise, i-a împrumutat scriitorului „o carte de Hegel”. Nu susținem însă că interpretarea dialectică a raportului dintre Ivan și Smerdiakov epuizează complexitatea relației. László Földényi dedică un profund eseu acestei întâlniri intelectuale dintre Dostoievski și Hegel, intitulat *Dostoievski lit Hegel en Sibérie et fond en larmes* (*Dostoievski îl citește pe Hegel și izbucnește în lacrimi*), Paris, 2008, Actes Sud.

⁶ Hegel, *Fenomenologia spiritului*, trad. Virgil Bogdan, Editura IRI, București, 2000, pp. 116-117.

fiind paricidul. Ivan și Smerdiakov sunt două momente distincte ale aceleiași unități care se exteriorizează prin uciderea tatălui. „Ambele momente sunt esențiale; deoarece ele sunt mai întâi inegale și opuse și reflexia lor în unitate nu a rezultat încă, ele sunt ca două forme opuse ale conștiinței: una, cea independentă, pentru care esența este ființa-pentru-sine, cealaltă, cea neindependentă, pentru care esența este viața, adică ființa-pentru-un-altul; prima este stăpânul, a doua este sluga.”¹ Aceste două momente ale conștiinței trebuie să se lupte pentru a se recunoaște mutual. De aceea, în dialogul redat mai sus, Smerdiakov încearcă să fie recunoscut de către Ivan ca fiind egalul său; însă Ivan nu pare impresionat, deși îl ascultă pe „lacheu” cu o „vie curiozitate”². „În aceste două momente se produce pentru stăpân recunoașterea sa de către o altă conștiință; căci, în aceste momente, aceasta din urmă se afirmă ea însăși ca neesențială, o dată în prelucrarea lucrului, altă dată în dependența ei față de o ființă-în-fapt determinată³. Altfel spus, Ivan este recunoscut de către Smerdiakov precum superiorul său intelectual și compasul său moral, după cum admite acesta când îi spune fiului mijlociu „că-i o plăcere să stai de vorbă cu un om deștept”⁴, în timp ce *stăpânul* se mulțumește cu auto-determinarea pe care i-o conferă dorința sa („Cât privește dorințele, dă-mi voie să-mi rezerv toată libertatea!”⁵). „Servind, ea (sluga) suprimă în toate momentele singulare dependența sa față de existența naturală și, prin munca ei, o elimină”⁶. Smerdiakov se eliberează mai întâi de *tată* – acel *tată* atotlegiuitor despre care vorbește Freud și care l-a redus la existența de slugă în casa lui Fiodor –, însă rămâne *sluga* lui Ivan, eliberarea sa, paradoxal, fiind doar înfăptuirea „muncii” ce îi este dată de către Ivan. Ordinul pe care Smerdiakov îl primește este ca de la stăpân la slugă – „o lighioană înghite pe alta”⁷.

Dar dialectica nu rămâne inegală pe vecie, căci „conștiința neesențială este astfel pentru stăpân obiectul care constituie *adevăru*l ceritudinii lui însuși”⁸: Ivan începe să se descopere pe sine în Smerdiakov, iar această descoperire nu este deloc pe placul eroului nostru, fiind însoțită de mânie și culpabilitate. Capitolul intitulat *Un capitol care deocamdată nu e prea limpede* este revelator în acest sens: Ivan, după lungă dezbateră cu Alioșa pe tema existenței lui Dumnezeu, se întoarce oarecum înfierbântat acasă la bătrân, urmând să plece din oraș a doua zi, și, „cu cât se apropia de casă, o senzație apăsătoare de urât puneă din ce în ce mai adânc stăpânire pe sufletul lui”⁹. Această senzație, fără cauze aparente, este premonitoare pentru întâlnirea cu Smerdiakov, identificat apoi ca fiind cauza stării de rău. Ivan Fiodorovici este atins de suferința fizică cu cauze metafizice pe care Dostoievski o rezervă ca o pedeapsă personajelor sale vinovate de nelegiuiri, spre exemplu febra

---

¹ *Idem*, p. 116.

² Dostoievski, *op. cit.*, p. 147.

³ Hegel, *op. cit.*, p. 117.

⁴ Dostoievski, *op. cit.* p. 312.

⁵ *Idem*, p. 162.

⁶ Hegel, *op. cit.*, p. 118.

⁷ Dostoievski, *op. cit.*, p. 160.

⁸ Hegel, *op. cit.*, p. 117.

⁹ Dostoievski, *op. cit.*, p. 197.

lui Raskolnikov după crimă, cea a lui Rogojin după uciderea Nastasiei în *Idiotul*, suferința fizică fiind cauzată de o suferință morală, *din altă lume*, cum ar spune Berdiaev. Însă aici cauza este identificată: este Smerdiakov, servitorul care pare să aștepte ca Ivan (stăpânul) să îl întâlnească.

Raportul între prezența lui Pavel Fiodorovici Smerdiakov și suferința acută a lui Ivan Karamazov sau cel puțin stările lui psihice straniei demonstrează un lucru: pentru Ivan, Smerdiakov este prima întruchipare a crimei care îl frământă. Totul se petrece ca și cum crima exista înainte ca aceasta să fie comisă. Această existență prefigurativă este resimțită de către Ivan, dar nu și de către celelalte personaje. Întâlnirea se petrece ca și cum Ivan descoperă în Smerdiakov disponibilitatea necesară împlinirii actului ucigaș. Aici are loc ceea ce Hegel numește „momentul recunoașterii, în care cealaltă conștiință se suprimă ca ființă-pentru-sine și face, așadar, ea însăși ceea ce prima face față de ea; este dat aici și celălalt moment, după care acțiunea celei de-a doua este propria acțiune a primei; căci ceea ce face sluga este propriu-zis acțiunea stăpânului”¹; cu alte cuvinte, Ivan acceptă exterioritatea lui Smerdiakov ca ființă independentă dar supusă ordinelor sale. Ceea ce Ivan vede în Smerdiakov este „propria acțiune”, acesta serviindu-i oarecum drept oglindă. Sluga reflectă culpabilitatea stăpânului, Smerdiakov îi permite lui Ivan să fie în fața unui adevăr care îi era ascuns înainte de propriul *ego*, („ființa-pentru-sine”): el dorește și săvârșește paricidul, mediat de slugă, sluga fiind la rândul ei doar mediator între dorința ucigașă și lumea exterioară.

Ivan devine conștient de impulsul său criminal pe parcursul întâlnirilor avute cu Smerdiakov; ceva ciudat se produce în momentele în care aceștia discută: Ivan pare că este motivat de un lucru exterior personalității sale, ca și cum este „pus în mișcare de un resort”², reacțiile sale părând lipsite de sens în înșiruirea lor, de la minie la hohote de râs. Acesta pare că înțelege și nu înțelege ceea ce se află în spatele discuției cu Smerdiakov dinaintea plecării sale spre Moscova, neînțelegere ce va continua în cele trei întâlniri dintre ei ulterioare paricidului. Faptul că Smerdiakov reprezintă în ochii lui Ivan propria sa implicare în crimă, apare atunci când cel din urmă deduce, în fața Katherinei Ivanova: „Dacă n-ar fi ucis Dimitri, ci Smerdiakov, ar fi însemnat că sunt complicele lui, fiindcă *eu l-am îndemnat*. Dar nu-mi dau seama încă prea bine dacă într-adevăr am avut vreun amestec sau nu. *În cazul în care l-a omorât el și nu Dimitri, atunci se cheamă că și eu sunt un ucigaș.*”³ (*subl.n.*) În acest pasaj, fără a explica precis cum, el mărturisește că l-a îndemnat pe Smerdiakov la crimă. Problema este următoarea: îndemnul lui Ivan către „lacheu”⁴ este doar *negativ*, în sensul în care acesta nu *afirmă* nicăieri că bătrânul trebuie ucis, ci doar că moartea acestuia îi este indiferentă („o lighioană înghite pe alta”) sau că „totul este permis”,

¹ Hegel, *op. cit.*, p. 117.

² Dostoievski, *op.cit.*, vol. II, p. 307; reacțiile despre care vorbim se succed în același capitol (VI, *Pro și Contra*, Partea a doua), uneori pe aceeași pagină.

³ *Idem*, p. 314.

⁴ Acest lucru nu exclude că Ivan și-a exprimat, de față cu Alioșa, dorința de a-l vedea pe Fiodor Pavlovici mort – atragem atenția doar asupra faptului că niciodată fiul mijlociu nu și-a împărtășit aceste gânduri de față cu Smerdiakov.

inclusiv paricidul. Ideile susținute de Ivan stârnesc interesul lui Smerdiakov: *acesta este modul prin care Dostoievski argumentează împotriva nihilismului, trasând o legătură logică între absența valorilor transcendente și ucidere*. Aceasta este „pregătirea metafizică”¹ la care este supus Smerdiakov. Rolul pe care îl au ideile abstracte în comiterea paricidului este aspectul ce i-a scăpat lui Freud în momentul în care analiza raporturile personajelor cu tatăl, căci Ivan se dedublează prin acest raport cu Smerdiakov, pe de-o parte, este un personaj cu o istorie personală și care, la scara lui, nu îndeamnă la crimă, pe de-altă parte, prin acest personaj vorbesc nihilismul, ateismul și cinismul criminal ce conduc acțiunile lui Smerdiakov; ceea ce Ivan (ca personaj) nu poate comite este dus la îndeplinire de către Smerdiakov, la *îndemnul* metafizic transmis de Ivan. Altfel spus, acesta nu se află la nivelul de curaj pe care i-l cer ideile sale, Ivan fiind incapabil de a le aplica în realitate, după cum remarcă însuși Smerdiakov: „Nu spuneți chiar dumneavoastră că totul e permis? De ce trebuie acum să vă frământați atâta?”²... „Frica stăpânului este începutul înțelpciunii”³. Dialectica se încheie astfel: Smerdiakov, sluga, prin munca sa, ia în posesie realul, în timp de stăpânul, Ivan, este alienat de nevoia unui mediator. Toată ambiguitatea raportului dintre cei doi se găsește în enigmatică declarație făcută de către servitor fiului victimei: „cred în dumneavoastră cum cred în Dumnezeu”, „toată speranța mea este la dumneavoastră”⁴, aceasta aflându-se la răscruce de drumuri între ironie și supunere absolută.

4. Dincolo de Ivan Karamazov

Ivan și Smerdiakov ajung la paricid prin două tendințe separate, prima fiind cea metafizică pe care Ivan o construiește în prima parte a romanului (în capitolele pe care autorul le socotea *blasfemii*) și care permite dezvoltarea celei de-a doua, medierea dintre real și abstract prin Smerdiakov, în care Ivan recunoaște potențialitatea paricidului. Uciderea lui Fiodor Pavlovici trebuie înțeleasă ca rezultând din filozofia *periculoasă* pe care o dezvoltă Ivan, îmbinată cu predispoziția lui Smerdiakov pentru crimă, iar din aceste două inseparabile tendințe, paricidul îi servește autorului drept cel mai puternic argument împotriva lui Ivan și a *Marelui Inchizitor*. Toată suferința fizică (nebunia) și morală (culpabilitatea) pe care o resimte Ivan după ce află săvârșirea crimei de către Smerdiakov se poate rezuma, încă o dată, la o considerație, ce pare anodină, făcută de către Smerdiakov. La începutul întâlnirii dintre cele două personaje, Smerdiakov îi explică lui Grigori Vasilievici că un soldat căruia i-a trecut prin minte să se lepede de Hristos este *deja*

---

¹ „Ivan, cel de-al doilea frate, care pleacă din oraș, pentru a permite comiterea crimei (de către Smerdiakov, pe care Ivan l-a împins spre crimă printr-un fel de pregătire metafizică)”, Nabokov, *op.cit.*, p. 110.

² Dostoievski, *op.cit.*, p. 330.

³ Hegel, *op.cit.*, p. 118.

⁴ Dostoievski, *op. cit.*, p. 302.

ca și lepădat de Hristos¹; or, Ivan, căruia i-a trecut prin minte gândul paricidului, este *deja* vinovat de paricid înainte chiar ca acesta să aibă loc. Această putere clarvăzătoare de care dă dovadă Smerdiakov consolidează rolul său ca fiind un fel de *oglină* în raport cu Ivan, oglindă care îi reflectă acestuia propria sa culpabilitate. În concluzie, Smerdiakov îi permite lui Ivan să-și testeze în practică ipoteza sa: *totul este permis*. Faptele relatate în roman sunt aplicarea fictivă a tezelor filozofice, deloc fictive, pe care le-a învățat și dezvoltat Ivan. În acest sens, împărtășim părerea lui Albert Camus, care susține că Ivan trăiește experiența unui adevăr absurd². Misterioasa vizită pe care o primește Ivan, în același moment în care Smerdiakov își pune capăt zilelor, nu este altceva decât întâlnirea *personajului* Ivan cu greutatea metafizică a ideilor pe care le poartă în el, idei ce au trasat în avans povestea sa și a lui Smerdiakov. Confirmarea, atât a strânsei legături metafizice dintre slugă și stăpân cât și a *metarealității* planului narativ, se regăsește în apariția Diavolului: cum altfel am putea interpreta faptul că himera ce îl vizitează pe Ivan îi dă de știre înaintea tuturor că Smerdiakov s-a sinucis?

Bibliografie selectivă

- Berdiaev, Nikolai, *Filozofia lui Dostoievski*, trad. Radu Părpăuță, Institutul European, Iași, 1992
Camus, Albert, *Le Mythe de Sisyphe*, Paris, Gallimard, 1942
Dostoievski, Fiodor Mihailovici, *Crimă și pedeapsă*, trad. Adriana Liciu, Polirom, Iași, 2011
Dostoievski, Fiodor Mihailovici, *Frații Karamazov*, trad. Ovidiu Constantinescu și Isabella Dumbravă, Ed. Art, București, 2016
Freud, Sigmund, *Dostoievski et le parricide*, „Revue française de psychosomatique”, n° 39, 2011
Freud, Sigmund, *Totem et Tabou*, Paris, Payot, 1965
Földényi, F. László, *Dostoievski lit Hegel en Sibérie et fond en larmes*, Paris, Actes Sud, 2008
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Fenomenologia spiritului*, trad. Virgil Bogdan, Ed. Iri, București, 2000
Nabokov, Vladimir, *Cursuri de literatură rusă*, trad. Cristina Rădulescu, Ed. Thalia, București, 2006

---

¹ „Însuși Dumnezeu m-a scos din rândul creștinilor, numai și numai pentru gândul ce mi-a venit în minte înainte chiar de a fi apucat să deschid gura”, în Dostoievski, *op.cit.*, vol. I, p. 148.

² *Stavroguine et Ivan Karamazov font dans la vie pratique l'exercice des vérités absurdes*, Albert Camus, *Le Mythe de Sisyphe*, Paris, Gallimard, 1942, p.148.

SCRIPTA MANENT, VERBA VOLANT ÎN ROMANUL LUI GHEORGHİ GOSPODINOV UN ROMAN NATURAL

Cătălina PUIU

The paper addresses the substandard language used by Gheorghi Gospodinov in his novel *A natural novel*. His book can be approached as a mixtum compositum, a puzzle formed of various short stories. The writer carefully uses regional or demotic phrases, nicknames, and skips paragraphs in order to create a timely and postmodern text.

Key words: Gheorghi Gospodinov, A natural novel, postmodern text, substandard language

Locuțiunea latină *Scripta manent, verba volant* este folosită de obicei în favoarea limbajului scris, când, de fapt, ea marchează ce se petrece cu limbajul oral. Înțelegă ca totalitate a manifestărilor orale, concrete și individuale ale unui sistem lingvistic, limba vorbirii orale era considerată demult un segment al limbii situat pe plan secund din perspectiva limbii literare. Abia în secolul al XIX-lea manifestările orale ale limbii au început să fie studiate, ca parte a stilisticii. Învățăm de multe ori să scriem, ne însușim normele limbii literare, dar nu știm să discutăm, să ajungem, prin intermediul cuvântului, la o conversație. Stilul elevat al limbii, aspectul estetic al ei este cel considerat prestigios. Însă limbajul substandard merită studiat pentru că are diverse valori expresive. Exprimă emoție spontană, necontrolată, afectivitate, diverse stări și atitudini. Reprezintă un ansamblu eterogen și instabil, în continuă schimbare

Oare cât reprezintă limbaj substandard în opera scriitorului bulgar Gheorghi Gospodinov? Ce anume dă colorit expresiei narative, ce o face apropiată de sufletele cititorilor bulgari? *Un roman natural* a fost catalogat drept un roman original și distractiv, „anarhic, experimental”, filozofic și, în același timp, „ancorat în realitate”, „plin de umor și melancolie”. Gospodinov alege ca motto al cărții ideea filozofului francez Michael Foucault : „Istoria romanului nu e nimic altceva decât relatarea celor văzute. De aici provine și simplitatea lui evidentă și atitudinea, care, la prima vedere, pare naivă, așadar, e simplă și impusă de evidențialitatea faptelor” (*Un Francez Modern*, 1966, Paris).

Subiectul este banal: aflat în plin divorț, doi tineri ajung la momentul dureros al împărțirii lucrurilor comune – poze, pisici, discuri. Cu toate că sunt despărțiți, locuiesc împreună. Ea este însărcinată cu un alt bărbat. Din acest moment, lucrurile se dezvoltă într-o adevărată cheie postmodernă. Gospodinov

reuşeşte să desfăşoare şi să monteze inteligent un roman dificil ca subiect şi registru de abordare. Apare în scenă un om al străzii, un intelectual sărăcit, cu numele omonim cu cel al personajului principal şi al autorului, Gheorghe Gospodinov, apoi se povesteşte istoria unui naturalist, care scrie unei Organizaţii mondiale despre descoperirile sale (oare sunt una şi aceeaşi persoană şi îi apropie doar numele?). Cu alte cuvinte, un text care decupează, aşază într-un colaj diverse istorisiri: *Istoria muştelor*, *Istoria wc-urilor*, *Lista plăcerilor în anii '60, '70, '80*, *Însemnări ale naturalistului*, pasaje ştiinţifice despre albine, trântori, plante, citate din T.S. Eliot, un haiku japonez.

Ce este de fapt *Un roman natural*? În primul rând o minunată pledoarie pentru arta de a scrie un roman. O frumuseţe diversă, construită cu migală şi elaborată în cele mai mici detalii. În chipul cel mai firesc, parcă, autorul intră în operele unor precursori celebri şi mixează începuturile operelor. Rezultatul – un roman faşetat, un cub al lui Rubik. Îi plac începuturile percutante:

Ne despărţim. În vis despărţirea e legată doar de părăsirea casei. În cameră totul e împachetat, cutiile de carton sunt aranjate până la tavan şi cu toate astea e mult spaţiu.
Sunt însărcinată, mi-a spus soţia în seara aia. Nimic mai mult.
Trăiam cu o gagică care stătea tot timpul pe budă.
Să vorbim şi despre altceva. Despre fotbal? Tarantino? Câini? Ba mai bine despre pisici¹.

Eroul lui Gospodinov filozofează, intră în text printre pasaje narative, litere, sintaxă sau stilistică. Este, de fapt, un mod de a cunoaşte altfel lumea. Sau fugă dintr-un univers ininteligibil, inacceptabil, nesatisfăcător. Şi pentru a ţine lucrurile sub control, personajul trebuie să intre în miezul cuvintelor:

Trebuie acţionat în mod radical. Să intru în stup. Acolo, unde cuvintele sunt concentrate la maximum, unde colcăie. Nu ştiu cum s-o spun mai acceptabil, dar pe scurt – dau buzna în text. Da, intru în cărţi. [...] Mă simt tot mai pregătit. Caut crăpături în text pe unde să intru. Cred că nu e prea înţelept să intru pe la început. Începutul e puternic, sintaxa plină de nerv şi pot fi descoperit uşor. Îmi trebuie o divagaţie lirică, o descriere amănunţită...²

Indiferent de tema aleasă: divorţ, istoria muştelor, povestea scrumierei tatălui, Gospodinov îşi obţine efectele printr-o aparentă jonglerie de cuvinte. La un nivel mai profund, prin identificarea şi actualizarea valenţelor de expresivitate ale acestora. Cuvintele îşi descoperă aici raporturi secrete, relaţii noi, spre satisfacţia cititorului şi delectarea acestuia. Iată ce se întreabă personajul principal:

Au sex cuvintele?
Oare sexul coincide cu genul gramatical?
Dacă un cuvânt e de genul masculin, sexul e tot masculin?
Dacă există şi sex feminin şi masculin, atunci cum are loc reproducerea?
E posibil ca la început cuvintele să fie asexuate şi în funcţie de cine le rosteşte, bărbat sau femeie, să preia sexul acestuia?

¹ Gheorghe Gospodinov, *Un roman natural*, trad. Cătălina Puiu, Ed. Cartier, Chişinău, p.7, 23, 35, 75.

² *Ibidem*, p.

Ce se întâmplă când cuvinte bărbătești intră în gura unei femei?¹

În limbajul oral întâlnim elipsa unor cuvinte, litere. Dar și în proza postmodernă avem elipsa filozofică. Cititorul va reface, dând frâu liber imaginației, situația. Gospodinov spune: „Să bem o cană de ceai fără cana de ceai.// Să vorbim, fără să vorbim.// Să ne sărutăm, fără să ne sărutăm”².

Cu toate că este perdant pe plan familial, eroul, pentru a compensa, caută armonia în natură, se simte responsabil de echilibrul planetei. Atunci, oamenii din sat îl vor numi *Sonat*. Iată cum se încadrează termenul în categoria actelor verbale marcate stilistic:

... Imediat el a fost catalogat drept sonat. Sonați erau numiți nu nebunii ordinari, cu care satul demult se obișnuise, ci unele capete luminate care o luaseră razna de prea mult citit. Dacă satul ar fi auzit de Don Quijote, ar fi pus un diagnostic mult mai precis, dar acum și *sonat* își făcea treaba.

Personajul nostru are și altă poreclă, Pendulul.

L-am întrebat pe unul dintre vânzătorii cu care, mi se părea mie, vorbisem înainte. Îl văzuse pentru ultima oară la sfârșitul toamnei trecute, prin octombrie, nu... parcă începutul lui noiembrie. De atunci nu mai apăruse. După care a dat din mână și mi-a aruncat, chipurile printre altele, ce ger năprasnic a fost în iarna asta, iar Pendulul (așa i se zicea) se gândea să petreacă iarna în leagănul lui, în scaunul-balansoar, deh...³

Nivelul de jos al limbii ignoră norma literară și își impune propriile reguli și rigori, ce dau savoare textului. Eroii trăiesc „viața asta de rahat”, „beau pentru nenorocita asta de situație postmodernă”, discută filmele lui Kusturica, „un berbec balcanic”. În limbajul substandard abundă forme regionale, populare sau specifice limbii vorbite. *Istoria wc-ului* este dezbătută și privită din diverse unghiuri. Pornind de la o scenă din filmul *Transporting*, până la una obișnuită, la țară, în curtea bunicului, Gospodinov folosește denumiri diferite pentru termenul *closet*. Iată câteva dintre ele): *toaletă*, *closet*:>*closet* (engl), *Claudio* (lat.), *budă* (reg.), *cheneaf* (tc. inv.), *latrină* (pop.), *umblătoare* (reg.).

Elemente ale oralității traversează granița normei literare pentru a se instala în comunicarea substandard. Autorul face un melaj din explicații științifice și limbaj colocvial, iar la final, incheie cu o fină aluzie la politică.

Asta e greu de demonstrat, pentru că excrementele sunt perisabile, cu o perioadă scurtă de viață.

Revoluții intime de wc. Ce mai bravură, ce mai societate...Tocmai când te caci pe tine de frică, ei mângălesc pereții cu „Jos TJ!”, „Muie PCB”. Nu mai zice nimic. Uite, asta e întreaga noastră disidență de căcat⁴.

---

¹ *Ibidem*, p.104.

² *Ibidem*, p.74.

³ *Ibidem*, p. 97.

⁴ *Ibidem*, p.30.

La Gospodinov, originalitatea nu este o recuzită, o scenografie, ci un dat al artistului. Mulți autori se străduiesc din răputeri să fie originali, să-și surprindă cititorii. Efortul lor e sesizabil în limbaj, prețios sau licențios.

... Ciocolată albă, din cea mai bună. De fiecare dată când se întorcea la bărba-su seara târziu – câte o ciocolată albă. Ăla era mort după ciocolată albă. Nu-i vedea rochia mototolită, nici că mirosea a bărbat de la un kilometru, nimic, nimic. Înfulca ciocolata, în timp ce ea se aranja în baie, și o suporta. Și ea, de unde-i venise ideea cu ciocolata albă, fie că-și bătea joc de el, *fie se simțea cu musca pe căciulă* sau i se făcuse milă... El nu spunea nimic și ea credea că *i-a venit de hac*.

M-ai omorât cu asta. Descoperirea e a ta, nu-i așa?

Beau pentru nenorocita asta de situație postmodernă, ai cărei proroci îi văd înaintea mea!

Își cunoștea bine oamenii și i-a cucerit într-o clipă. A petrecut cu ei toată seara, a *mâncat și băut ca un spart*, s-a distrat¹.

Ritmul adaptabil, când alert, când lent al narațiunii dezvăluie un montaj inteligent și un bun dozaj al efectelor artistice – o reală maturitate narativă. Iată cum descrie Gospodinov libertatea limbajului: „Limba are și ea nevoie să-și descheie pantalonii, să-și facă de cap, să spună tot ce a adunat după o zi afurisită, în toată viața asta de rahat.”²

Alternările de planuri și glisarea continuă de-a lungul unui ax temporal, inserturile narrative completează povestea centrală, romanul scriitorului divorțat devenit homeless, îngrijitor al ordinii universale”. Personajul își rememorează viața, experiențele amoroase și deziluziile personale în strânsă legătură cu presiunea mediului social, dat de contextul istoric. Cititorul avizat degustă aluziile culturale, sursă infinită de colaje intertextuale și citate celebre. Și la nivelul expresiei Gospodinov jonglează „ca la carte”. Într-unul din ultimele capitole ale cărții, autorul folosește un limbaj osificat, formulări standard, sunând autoironic. Sunt simple propoziții ale unui școlar de clasa întâi:

Soarele strălucește. E o zi frumoasă pentru plimbare. Simo pescuiește somn. Afară toarnă cu găleata. Trandafirul e frumos. Bunica tricotează. Anul are douăsprezece luni, fiecare lună are 30 de zile, iar fiecare zi 24 de ore. Pisica toarce. Eu stau pe scaun. Vine toamna. A venit iarna. A început să ningă. Primăvara copacii sunt verzi. E vară. De ce nu e totul atât de simplu ca într-un abecedar?³

Și ajunge, în final, la un text lipsit de orice reguli gramaticale, ortoepice sau ortografice, cu alte cuvinte, substandard în toată puterea cuvântului:

anul acela mulți câini striviți pe drumuri pisici blană năclăită sânge uscat prin tufișuri cozi prin șanțuri ăla s-a mutat la Ema cu trei acvarii de peștișori peștii se inmulțesc foarte

---

¹ *Ibidem*, p.15.

² *Ibidem*, p.25.

³ *Ibidem*, p.140.

ușor mor mulți porumbei... nu nu vreau casă doar toaletă muuuuuuscă muuuuuuuuscăe definitivă hotărârea dumneavoastră zâmbiți vă rog frați sokolov marș din cireș¹.

O carte de excepție, ce modelează și interpretează o epocă. Și, indiferent dacă vorbim de substandard sau normă în opera discutată, pentru Gheorghe Gospodinov, un lucru este cert: „Cuvintele slujesc la prinderea sensului. Când sensul a fost prins, cuvintele pot fi uitate.”

Bibliografie

- Antov, Plamen, *Поезията на 1990-те. Българско и постмодерно*, Janet 45, Plovdiv, 2010
Balotă, Nicolae, *T.S.Eliot în Arte poetice ale secolului XX*, Editura Minerva, București, 1976
Doinov, Plamen, *Българската литература и началото на XXI-век*, Janet 45, Plovdiv, 2013
Eliot, T.S., *Miercurea cenușii*, în Lidia Vianu, *Scenarii lirice moderne. De la T. S. Eliot la Paul Valery*, EUB, București, 1983
Eliot, T.S., *East coker*, trad. Sorin Mărculescu, în „Secolul 20”, nr. 7, 1969, pp.63-67
Gospodinov, Gheorghe, *Естествен роман*, Janet 45, Plovdiv, 2006
Likova, Rozalia, *Литературни търсения през 90-те години*, BAN, Sofia, 2001
Minkov, Boris, *Светът, видян през мухите и клозета*, <http://liternet.bg/library/about/g/gospodinov.htm>, 15.05.2014
Mojeiko, Edvard, *Постмодерното в Естествен роман на Георги Господинов*, în *Последите на модернизма и постмодернизма*, Boian Penev, Sofia, 2004, pp. 82-89
Sabourin, Vladimir, *Тези към Естествен роман*, <http://liternet.bg/library/about/g/gospodinov.htm>, 20.07.2015

---

¹ *Ibidem*, p.144.

Despre autori

Anoca, Dagmar Maria – conf.dr. pensionar la Departamentul de filologie rusă și slavă al Facultății de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București, domenii de interes: cultură și literatură slovacă, limbă slovacă; (anocadm@gmail.com)

Cotorcea, Livia – prof.dr. pensionar la Catedra de slavistică a Universității „Al.I. Cuza” din Iași, domenii de interes: filologie rusă; cotorcealiv@yahoo.com

Čolević, Lidija – dr. în filologie, lector de limbă și literatură sârbă, Departamentul de filologie rusă și slavă, Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București; domenii de interes: metodică predării limbii sârbe pentru străini, literatură sârbă (lidijacolevic@yahoo.com).

Ionescu, Anca Irina – prof.dr. pensionar la Departamentul de filologie rusă și slavă al Facultății de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București, specialist în cultură și civilizație cehă, istoria literaturii cehe, lexicografie (irinatrada@idilis.ro)

Knoll, Vladislav – cercetător științific la Departamentul de slavă veche și bizantologie al Institutului de Studii Slave Academiei de Științe a Republicii Cehe (Slovanský ústav AV ČR). Domenii de interes: lingvistică diacronică, sociolingvistică istorică (knoll@slu.cas.cz)

Luță (Țiprișan), Marilena-Felicia – lect.dr. la Departamentul de filologie rusă și slavă al Facultății de Limbi și Literaturi Străine de la Universitatea din București, domenii de interes: filologie slovacă (marilena_tiprișan@yahoo.com)

Mangiulea, Ion-Luca – student la Facultatea de Filosofie, Universitatea Paris IV – Sorbona. Domenii de interes: filosofie.

Nistor, Livia – doctorand la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București; domenii de interes: literatură și cultură bulgară (livia.nistor@gmail.com)

Puiu, Cătălina – lect.dr. la Departamentul de filologie rusă și slavă al Facultății de Limbi și Literaturi Străine de la Universitatea din București, domenii de interes: literatură bulgară contemporană și slăvonă românească (katalinapuiu@yahoo.com)

Trubačová, Lucia Anna – dr. în filologie, lector de limba slovacă la Departamentul de filologie rusă și slavă al Facultății de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București; domenii de interes: lingvistică, didactică (Luciaanna.Trubacova@gmail.com)

Žiláková, Mária – conf.dr. habil. La Universitatea „Eötvös Loránd” din Budapesta. Domenii de interes: lingvistică, slovacistică (m.zsilak@gmail.com)

CUPRINS

Lucrările simpozionului „Božena Slančíková-Timrava – 150 de ani de la naștere (2 octombrie 1867 – 27 noiembrie 1951)”

Dagmar Maria Anoca, <i>Timrava – dublul energetic al Boženei Slančíková</i>	7
Marilena Felicia Luță Țiprișan, <i>Sociolect și idiolect în nuvela „Hrdinovia” (Eroii a scriitoarei Slovacă Božena Slančíková Timrava</i>	19
Lucia Anna Trubačová, <i>Motiv vydaja v textoch Boženy Slančíkovéj Timravy (Interpretácia troch vybraných poviedok k 150. výročiu narodenia autorky)</i>	31
Mária Žiláková, <i>Konflikt oficiálnej a ľudovej medicíny v timravíných novelách „Ťapákovci” a „Skon Paľa Ročku”</i>	41

Lucrările simpozionului „Pavel Jozef Šafařík – 180 de ani de slavistică românească”

Anca Irina Ionescu, <i>The Czech Scientist P. J. Šafařík – author of the first Slavic etymologies in Romanian</i>	53
Vladislav Knoll, <i>Limba slavonă și slavonismele în context românesc</i>	61
Marilena Luță Țiprișan, <i>Politica lingvistică a lui Pavol Jozef Šafárik</i>	79

Varia

Livia Cotorcea, <i>Petru Caraman – profilul unui mare slavist</i>	89
Lidija Čolević, <i>Geneza motiva kuge u evropskom kontekstu</i> .	111
Ion-Luca Măngiulea, <i>Ivan Karamazov, Pavel Smerdiakov și paricidul metafizic ...</i>	121
Cătălina Puiu, <i>Scripta manent, verba volant în romanul lui Gheorghe Gheorghiu, „Un roman natural”</i>	131
Despre autori .	137

Tiparul s-a executat sub c-da nr. 4381/2018,
la Tipografia Editurii Universității din București